

ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЦЕНТР ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА БІОГРАФІСТИКИ
АСОЦІАЦІЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЖИТОМИРСЬКЕ ОБЛАСНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВУТ «ПРОСВІТА»
ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

«УКРАЇНСЬКІ ЕЛІТИ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ЄВРОПИ»

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної
конференції

Житомир
Вид. Євенок О.О.
2017

Бліхар В'ячеслав Степанович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, політології та юридичної логіки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Погрібна В.Л., доктор соціології кафедри політології та соціології Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Горностаї Павло Петрович, доктор психологічних наук, професор, Інститут соціально-політичної психології, дійсний член Української спілки психотерапевтів.

Микитюк Валерій Мар'янович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аналізу і статистики ім. І.В. Поповича, заслужений економіст України

Журавльова Лариса Петрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Рудакевич Олег Михайлович, доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політології, Тернопільський національний університет

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ СЕРЕДИНИ XVII ст.

У контексті розв'язання давнього питання щодо правильності вибраного 1654 р. Богданом Хмельницьким і частиною старшинської еліти цивілізаційного шляху, що нині розгорілося з новою силою з огляду на нові/старі реалії відносин нашої держави з Москвою, доцільно, на наш погляд, повернутися до проблематики способів утворення континентальних імперій Європи.

Політологічна наука декларує постулат про експансіоністський, загарбницький шлях утвердження і подальшого існування імперій такого типу. Міркуючи про долі двох імперських проектів – Польщі і Московії – і шляхи їх реалізації під час ранньомодерних цивілізаційних зрушень у Європі, неможливо обійти життєво важливе для долі обох стратегій т.зв. «Українське питання».

Польська історична наука довгий час розглядала експансію на схід як цілком природний процес, акцентуючи увагу на мирному її характері, на власних заслугах і особливому покликанні Польщі в поширенні підвалин західної цивілізації і піднесенню запустілих, культурно відсталих і деградуючих українських земель.

Така позиція викликала природне неприйняття українських істориків, які справедливо вказують на далеко не мирний і еволюційний, а навпаки, безпеліційно-агресивний характер процесу ополячення і покатоличення «руських» (українських та білоруських) земель, який супроводжувався зростаючим економічним тиском на селян через поетапне і неухильне збільшення кріпосної залежності.

У ставці на повну асиміляцію українства нам бачиться помилковість польської імперської програми в частині її реалізації на східному напрямі. Українські землі, які за Польщі втратили основні ознаки державності, із залишками роз'єднаних і схильних до компромісів

князівсько-боярських еліт, мабуть, представлялися польському істеблшменту легкою і законною здобиччю.

Зовсім не так діяла польська еліта, будуючи свої взаємини з потужною і амбітною середньовічною Литвою. Програма побудови великої держави під польською егідою зберігалася і на литовському напрямі, проте, пройшовши через низку виснажливих взаємних військових конфліктів, польські та литовські еліти, як відомо, через ряд об'єднавчих актів (Кревська 1385 р., Городельська 1413 р. та ін. унії) зважилися на утворення конфедеративної держави.

Люблінська унія 1569 р. зафіксувала народження Речі Посполитої як військово-політичного союзу Польщі та Литви в боротьбі з зовнішньою агресією – хрестоносцями, турками і татарами, а також Москвою (тактичне завдання) і різкого посилення великодержавних претензій (стратегічне завдання). Річ Посполита Двох Народів, як традиційно іменують Польщу її історики, починаючи з епохи владарювання Ягелонів, брала на себе обов'язки захисту об'єднаної держави і автоматично наслідувала нерозв'язані конфлікти та спірні територіальні питання Литви, зокрема з Московією.

Виборні (елекційні) польські королі, в значній мірі залежні від сенату і сейму, з метою здобуття прихильників та зміцнення влади, а також в оборонних цілях, передавали впливовим представникам шляхти, лицарству, у довічне користування саме малоосвоєні землі південно-східного пограниччя.

Відносно швидко, з огляду на всебічну правову та військову протекцію Польської держави, пануючою силою на Волині, Поділлі, Наддніпрянській Україні стали польські та лояльні короні українські князі та бояри. Українські землі розглядалися польською елітою виключно з колонізаторських позицій, настрої та інтереси місцевих дрібних землевласників, селянства та міщанства не враховувалися, тому явищем цілком закономірним є перенесення українсько-польського конфлікту з передусім економічної та соціально-релігійної у найбільш вибухову, міжнаціональну, площину.

Польща і на литовських землях (в тому числі етнічних) проводила лінію на посилення свого впливу і насадження католицизму,

однак діяла набагато більш гнучко і толерантно, а головне – в правовому полі, надаючи юридичну допомогу литовській еліті у поступовій модифікації литовського законодавства під західноєвропейські стандарти (показуючи їх економічні вигоди) та через зрівняння в правах польської і литовської шляхти.

Чималу роль зіграли і перехресні шлюби, що зв'язували еліти обох суб'єктів Речі Посполитої, жалувані і дарчі для феодалної верхівки, що широко надавалися на всій території держави як спосіб заохочення і дифузії елітного середовища, продумане і поступове вирівнювання політичних позицій княжої, боярської і служилої знаті і формування з них класу шляхти як електоральної і військово-економічної основи парламентсько-монархічної імперії.

В Україні ж Польща внаслідок очевидних прорахунків при плануванні і реалізації політики інкорпорації, отримала близько 80 селянських і козацько-селянських повстань, логічно завершених Визвольною війною Б. Хмельницького. Чимало послуживши для Польщі на фронті боротьби з турецько-татарською експансією, вкривши себе у боях європейською славою, українське козацтво на початкових етапах своєї історії відносилося досить індиферентно до спалахів народного гніву, позиціонуючи себе перш за все як військова каста, покликана захищати православ'я від «бусурман». Проте з часом козака маса політизувалася і активно включилася в селянську боротьбу, а в ряді найбільш масштабних виступів, і очолила її.

Ця тенденція має цілий комплекс причин, аналіз яких не є завданням статті, однак її політичний результат вказати необхідно: і козацтво, і селянство внаслідок недалекогоглядної і неповороткої політики Польщі отримало кваліфіковану військово-адміністративну верхівку в особі частини української шляхти, що перейшла до козаків («покозачилася») – аж до цілої плеяди представників князівських та шляхетських родів, які мали за плечима прекрасну освіту, європейський військовий та дипломатичний досвід. Участь патріотично налаштованої частини української еліти в народних заворушеннях надало їм сакральний, визвольний сенс, що сягав корінням славної історії княжого періоду. Питання щодо процентного відно-

шенні шляхти в загальній масі козацької старшини, яке довгий час залишалося невирішеним українською історіографією, не так давно було з'ясоване завдяки детальним дослідженням українських професорів Н. Яковенко (вона наводить цифру в 12,6%) [1] і В. Кривошеї: станом на 1649 р. – 12,6% [2]. Відзначимо, що до козаків йшли не тільки шляхтичі-українці, але і етнічні поляки, литвини і білоруси.

Саме вихідці з шляхетської верстви склали інтелектуальне та організаційне ядро козацької старшини, котра очолила серію козацько-селянських повстань [3, S.254]. Визвольна війна під проводом Б.Хмельницького остаточно розхитала устої Польсько-Литовської держави, а входження у цей конфлікт Московії призвело до зруйнування Польщі як впливової європейської сили та наступним її розділам.

Можна зробити впевнений висновок про те, що низка прорахунків польської владної еліти у плануванні і реалізації імперської програми, в тому числі на українському напрямку, не дозволили цій імперії відбутися: у світовій історії Польща XVI – середини XVII ст. так і залишилася квазіімперією.

Кардинально іншою в цей період виглядала політика Москви щодо українських земель. Маючи з XV ст., а саме з початку правління Івана III, власну амбіційну стратегію по «поверненню» під руку Москви всіх колишніх земель Київської Русі, московські князівсько-боярські та релігійні еліти пішли ще далі. Після падіння Візантії російський політичний істеблішмент ідейно вдосконалив цю стратегію до масштабів комплексної імперської програми по перетворенню Москви на «Третій Рим», столицю всього православного світу.

16 січня 1547 р. за ініціативи митрополита Макарія 15-річний Іван IV був вінчаний на царство в Успенському соборі московського Кремля [4, с.28-36], що стало офіційним початком розгортання Москвою власної імперської програми, завершеної де-юре царем Петром Олексійовичем (Петром I).

Сам факт проведення Успенського собору, як і факт започаткування ведення московського великокнязівського літопису 1479 р., були важливими ланками стратегії по перетворенню Москви на

новий центр православ'я після падіння Константинополя [5, с.183-184]. Слід зазначити, що московська програма, окрім політичної, військової і дипломатичної, містила також яскраво виражену ідеологічну (релігійну) складову.

Московська дипломатія і приваблива для східного слов'янства релігійна ідеологія згодом зіграли, на наш погляд, вирішальну роль у переході Гетьманщини під егіду Росії. Уважно спостерігаючи за процесами, що відбувалися в Україні за польського панування, вивчаючи розклад сил та персоналії на українських теренах, московський політикум задіяв тривалу багаторівневу політичну комбінацію по формуванню в масах українства позитивного образу Москви як захисника православ'я, а у старшинсько-козацькому середовищі – впливового промосковського лобі: усталені традиції демократизму прийняття рішень у козацькій системі влади дозволяли використовувати стратегію лобізму максимально ефективно.

Москва ніколи безсторонньо не дивилася на українські події, а у слушний момент фактичної перемоги українського народу у Визвольній війні її зусилля потроїлися: московські емісари везли на Січ та в гетьманську столицю не тільки політичні пропозиції, директиви-відповіді від московського уряду на численні звернення своїх українських лобістів, а й гроші та вози подарунків для старшинської еліти. Затяжна війна фізично та емоційно виснажила і Україну, і Польщу – обом сторонам потрібно було прийняти для себе рішення щодо подальших дій по політичному завершенню конфлікту.

Як відомо, на той час у козацькій верхівці існувало доволі значне пропольське лобі, до нього відносилось досить багато вихідців із шляхетства, які вирости і просунулися спочатку у польських, а згодом в українських козацьких політичних реаліях. Генеральний писар Війська Запорозького і майбутній гетьман І. Виговський був неформальним лідером цього елітного угруповання. Означена частина старшинської еліти розуміла переваги ранньомодерних зрушень у Європі і мріяла про структурні перетворення політичної та економічної системи України за європейським зразком.

Однак польська еліта у вирішальний момент на надання козацькій державі широкої автономії на рівних засадах з Литвою і самою Польщею не пішла, принципово вибравши військову ескалацію протистояння – і, у ході подальших подій, програла не тільки Україну, а й власну державу. Москва, натомість, таку автономію твердо пообіцяла, додавши до православної риторики і зусиль дипломатії ще й фінансову та військову складові – і, в кінцевому підсумку, виграла не тільки змагання за українські землі, а й боротьбу за політичне домінування як мінімум у Східній Європі.

У боротьбі стратегій на той історичний момент перемогла Московія, тим-то і зумовлені гострі сучасні російсько-польські культурологічні дискусії щодо спільної історії. Але не будемо забувати і того безсумнівного факту, що суттєву, якщо не вирішальну роль у переломних подіях європейського цивілізаційного зламу середини XVII ст. зіграв український народ, а своїм вибором – козацтво та гетьмансько-старшинська еліта, яка його очолювала.

ЛІТЕРАТУРА

Яковенко Н. М. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського) / Н. М. Яковенко // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів / Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.). – Львів – Люблін, 1996.

Кривошея В. Актуальные вопросы истории казачьей старшины Гетьманщины // В. Кривошея / Украинские генеалогические чтения, 27-29 мая 2011 г. – К., [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://forum.vgd.ru/file.php?fid=87406&key=123432435>.

Tomkiewicz W. O składzie społecznym i etnicznym kozaczyzny ukrainnej na przełomie XVI i XVII wieku O. Tomkiewicz // Przegląd Historyczny, 1948. – T. 37. – 320 S.

Скрынников Р. Г. Иван Грозный / Р. Г. Скрынников. – М.: АСТ, 2001. – 480 с.

Приселков М. Д. История русского летописания XI-XV в. / М. Д. Приселков. – Л., 1940. – 328 с.

НА ШЛЯХУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ: ГЕТЬМАН ПЕТРО САГАЙДАЧНИЙ І МИТРОПОЛИТ ПЕТРО МОГИЛА

У розвитку ідей ренесансно-гуманістичного напрямку в Україні першої половини XVII ст. проявляються оригінальні в концептуальному відношенні осмислення явищ. На перший план виходить сформована на вітчизняному ґрунті ідеологія Реформації, що відповідала потребам суспільної практики. Сформульовані концепції свідчили про виникнення своєрідної східнослов'янської версії реформаційної ідеології.

Поява нових креативних ідей проявилася, насамперед у духовних творах, зокрема й полемічних, в яких творчо перероблялася спадщина минулих віків. Одним з найважливіших питань полемічної літератури в процесі дискусії з опонентами стало звернення до історії хрещення Русі. Власне у ньому вбачалася першооснова, «свята старовина», до якої апелювали автори.

Історичні ретроспективи полемічної літератури стали основою генези теорії «руського народу». Ця концепція ґрунтувалася на уявленні про конфесійно-культурний субстрат руського народу та зводилася до ідеї його політичної свободи в тогочасному розумінні цього поняття.

Означення руського народу в політичній думці було свідченням його утвердження в реальному житті українського суспільства першої половини XVII ст. Це зумовлювалося, насамперед, зростанням ролі у суспільному житті нової впливової сили – козацтва. Поєднання зусиль його очільників із верхівкою православного духовенства у справі захисту «стародавньої віри» давало позитивні результати.

Український шляхтич гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич Сагайдачний прославився у боротьбі проти ворогів Речі Посполитої, зокрема султанської Туреччини та Кримського ханства.

Водночас, як людина освічена, не міг не перейматися суспільними проблемами. Будучи особисто знайомим із представниками вищого православного духовенства, Петро Сагайдачний докладав багато зусиль для його підтримки, сповідуючи ідею захисту православ'я. При цьому постійно дбав про військову силу на яку можна було при нагоді беззаперечно покластися.

У контексті утвердження концепції «народу руського» Петро Сагайдачний провів своєрідну люстрацію українського козацтва, яка очистила його ряди від випадкових елементів, збіднілої шляхти та міщан, втікачів від панської наруги, авантюристів і шукачів швидкого заробітку.

Наступним кроком стало наведення порядку у Війську Запорозькому. За зразком тогочасних європейських армій вдосконалювався полково-сотенний устрій, провадився постійний бойовий вишкіл, встановлювалися регулярні стройові огляди та підтримувалася жорстка дисципліна. Це сприяло підвищенню бойового потенціалу та мобільності реєстровців, перебуваючих на службі Речі Посполитої.

Третій важливий сегмент реформ Петра Сагайдачного складало єднання військового товариства з Православною Церквою та братським рухом. Вже влітку 1620 р. гетьман записався із всім Військом Запорозьким до Київського братства, чим зумовив зміцнення його позицій. Влітку і восени того ж року Сагайдачний брав безпосередню участь у відновленні ієрархії Української Православної Церкви. Старший Війська Запорозького фактично виступив гарантом цього процесу, що завершився висвяченням патріархом Феофаном Йова Борецького на митрополита київського і галицького та п'ятьох ієрархів у сан єпископів. Ця подія, безумовно, мала велике значення для православних в Україні. З свого боку православні ієрархи стали на бік козацьких змагань, надаючи старшинській еліті могутню ідеологічну та моральну підтримку.

В цей же час блискучу церковну кар'єру в Україні зробив виходець із знатного молдавського роду Петро Могила. Учасник Хотинської битви 1621 р., як і Петро Сагайдачний, згодом переїздить із Галичини до Києва. На посаді архимандрита Києво-Печерського мо-

настиря, він досягнув значення козацтва у суспільному житті і вбачав у ньому союзника у майбутній реформаторській діяльності. Разом з тим опора Могили на провідних діячів «народу руського», насамперед освічених церковних ієрархів, мала за його задумом гарантувати успіх справи.

Ставши київським митрополитом у 1633 р. Петро Могила розпочав реорганізацію церковного життя. Спільно із своїми соратниками ученими богословами Сильвестром Косовом, Атанасієм Кальнофойським, Йосифом Кононовичем-Горбацьким він розробляв і впроваджував реформи. У своїй діяльності Могила спирався на кирило-мефодіївські традиції, водночас впроваджував на православному ґрунті досягнення Католицької Церкви. Випробувавши модель перетворень на базі Києво-Печерського монастиря, Могила поширив її на всю митрополію. З цією метою він взяв під надійний контроль духовенство і, використовуючи свій авторитет і вплив, добився значних змін у його кількісному та якісному складі. Таким чином в Україні була відновлена багатоступенева ієрархічна церковна структура.

В умовах Контрреформації велике значення для християн різних конфесій мала проблема вироблення стислого викладу теоретичних основ сповідання віри, пояснення догматів. Активно розроблялися і видавалися катехізиси лютеран, кальвіністів, католиків. Необхідність такого документу відчували і православні. Петро Могила поставив завдання створення катехізису, який би ґрунтувався на бездоганному фундаменті, увібрав би багатий історичний та богословський досвід православної церкви і мав бути затверджений собором та вселенським патріархом. Після тривалих дискусій на православному соборі у Києві 1640 р. було узгоджено системний виклад основних засад православного вчення, яке набуло офіційного статусу під назвою «Православне сповідання віри». Затверджене на Яському православному соборі (1643) в присутності чотирьох патріархів воно було прийняте всіма православними церквами, крім московської, і викликало інтерес серед європейських теологів.

Важливим заходом у реформуванні церковного життя стала підготовка П. Могилою «Требника», тобто викладу молитов, священ-

нодій, чинопослідувань, які стосувалися виконання різноманітних таїнств і треб (хрещення, миропомазання, тощо). У відповідь на критику колишнього ректора братської школи К. Саковича, який перейшов у католицизм, щодо відсутності у Православній Церкві єдиного літургічного збірника, митрополит активно розпочав роботу по його створенню. Опублікована 1646 р. праця під назвою «Євхологион albo Молитовослов или Требник» містила уніфіковані П. Могилою православні чини та обряди, які утрималися в церковній практиці протягом століть.

Визначальною в культурно-освітньому житті України була освітня реформа П. Могили. Сутність перетворень полягала в тому, щоб оберігаючи освітні вітчизняні здобутки, створити сприятливі умови для досягнення тогочасних європейських культурних надбань. За задумом митрополита освіта мала служити єднанню, ліквідації суперечностей між людьми різних конфесій, толерантності стосунків, не порушуючи батьківської віри.

Реформування освіти було тісно пов'язане із реформуванням Православної Церкви – найголовнішої на той час суспільної інституції в Україні. Продовжуючи справу своїх попередників Петро Могила довірив їй через забезпечення школи інтелектуальними силами та матеріальними статками. На прикладі створеного 1632 р. в Києві колегіуму митрополит дотримувався демократичності у вихованні й навчанні молоді, послідовності розвитку науки європейської вищої школи, заклавши підвалини класичної гуманітарної освіти на вітчизняному ґрунті.

Таким чином на рубежі XVI-XVII ст. ренесансно-гуманістичний світогляд та реформаційна ідеологія інтенсивно проникали до українського соціуму. В контексті її утвердження були проведені реформи двома визначними постатями цієї доби. Гетьман Війська Запорозького Петро Сагайдачний здійснив люстрацію українського козацтва як військової сили, яка стала на захист «святої старовини» народу руського і одночасно зміцнив союз військового товариства із Православною Церквою. Київський митрополит Петро Могила провів масштабну реорганізацію церковного життя в Україні. Утвер-

джуючи його значущість в суспільному житті руського народу, він розробив системний виклад основних засад православного вчення, виклав теоретичні основи сповідання віри та успішно втілював у життя освітню реформу в руслі тогочасних європейських традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борецький І. Протестація / І. Борецький // Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI - початок XVII ст. – К.: Наукова думка, 1988. - С. 322-326.
2. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: опыт исторического исследования / С. Голубев. – К., 1883. – Т.1. – 321 с.
3. Мицик Ю.А., Нічик В.М., Хижняк З.І. Петро Могила / Ю.А. Мицик, В.М. Нічик, З.І. Хижняк. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2014. – 400 с.
4. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початку XVII ст.) / В.М. Нічик, В.Д. Литвинов, Я.М. Стратій. – К.: Наукова думка, 1990. – 378 с.
5. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI - перша половина XVII ст.) / П.М. Сас. – К.: Либідь, 1998. – 295 с.
6. Сас П. Полководець Петро Сагайдачний / П. Сас. – К.: Кліо, 2014. – 280 с.
7. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К.:Критика, 2005. – 494 с.

Коваленко Н. П.
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
ННСГБ НААН

ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ОСНОВ СВІТОВОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА У XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У XVIII – першій половині XIX ст. вітчизняна агрономічна наука могла пишатися плеядою талановитих вчених, які своїми напрацюваннями та ідеями створили те велике, що ми називаємо культурою землеробства, йшли врівень з тогочасною світовою наукою і практикою. Агрономічна наука збагатилася новими напрацюваннями ефективного ведення землеробства, які розширили у своїх працях провідні тогочасні вчені: А. Т. Болотов, І. М. Комов, Я. А. Ліновський, М. Г. Павлов, С. М. Усов та ін. [1, с. 79].

Всі вони за широтою, глибиною та сміливістю постановки і вирішення агрономічних проблем багато в чому випереджали свій час. Не йдучи під керівництвом науково-технологічних розроблень вчених Західної Європи, вони критично сприймали агрономічні досягнення у світі, перевіряючи їх у місцевих ґрунтово-кліматичних та суспільних умовах, і тим самим збагачували світову агрономічну науку. Характерним для вчених було те, що вони нерозривно пов'язували свою теоретичну діяльність з власним досвідом практичного господарювання, об'єднували агрономічні знання з економічними.

У XVIII ст. у розвиток світової агрономічної науки значний внесок зробили вчені, які опрацювали низку визначних наукових ідей щодо удосконалення елементів землеробства. Одним з перших, хто розпочав опрацювання агротехнічних заходів, що забезпечували одержання високих та стійких врожаїв сільськогосподарських культур, був видатний вчений-агроном А. Т. Болотов (1738–1833). У праці «Примечание о хлебопашестве вообще» (1768) він вперше визначив

сівозміну – як основу системи землеробства [2, с. 212]. У праці «Наказ для деревенского управителя» (1770) науковець вперше в історії землеробства обґрунтував необхідність застосування чергування культур, обробітку ґрунту та удобрення, як основних елементів землеробства [3, с. 98–99].

У праці «О разделении полей» (1771) А. Т. Болотов вперше в історії науки теоретично обґрунтував впровадження семипільної сівозміни вигінної системи землеробства з наступним чергуванням культур: 1 – озимі (пшениця, жито), 2 – вигін, 3 – ярі краці (пшениця, ячмінь, льон), 4 – вигін, 5 – ярі гірші (овес, гречка, просо), 6 – вигін, 7 – пар удобрений; 1 – пар удобрений, 2 – озимі (пшениця, жито), 3 – ярі краці (пшениця, ячмінь, льон), 4 – ярі гірші (овес, гречка, просо), 5–7 – вигін [4, с. 173]. На відміну від трипільної сівозміни зерно-парової системи землеробства, де 2/3 всієї орної землі відводили під хліба і 1/3 під пар, у запропонованій ним семипільній сівозміні вигінної системи землеробства 3/7 орної землі відводили під хліба, 3/7 – під вигін і 1/7 – під пар [1, с. 73]. Тому, хоча посівна площа зернових у семипільних сівозмінах скоротилася від 66% до 43%, хліба отримували більше через значне підвищення отримання кількості кормів, худоби та гною, а отже кращий обробіток і удобрення ґрунту.

Видатний російський вчений-агроном І. М. Комов (1750–1792) розвинув наукове знання про елементи землеробства, яке докорінно відрізнялось від теоретичних узагальнень А. Т. Болотова. Найважливішою його вимогою був перехід від трипільних сівозмін зерно-парової системи землеробства не до семипільних сівозмін вигінної, а до інтенсивніших – сівозмін плодозмінної системи землеробства. У таких сівозмінах вирощують 50% зернових, 25% просапних культур і 25% бобових трав: 1 – коренеплоди, 2 – ярі зернові з підсівом конюшини, 3 – конюшина, 4 – озимі зернові [1, с. 74]. У підручнику «О земледелии» (1788) [5, с. 7–8] вчений перший обґрунтував основні принципи сівозмін плодозмінної системи землеробства, при впровадженні яких всю земельну площу господарства поперемінно засівали сільськогосподарськими культурами з різними біологічними властивостями.

Таким чином, А. Т. Болотов і І. М. Комов розглядали науково обґрунтовані сівозміни у системах землеробства не тільки як спосіб відновлення та підвищення родючості ґрунту, але і як засіб отримання прибутку, розрізняючи два напрями їх удосконалення – агротехнічний (спосіб відновлення та підвищення родючості ґрунту) і економічний (співвідношення між прибутковими сільськогосподарськими культурами). Тим самим він акцентував увагу на провідній ролі виробничого напрямку господарювання.

У першій половині XIX ст. професор Петербурзького університету С. М. Усов (1796–1859) у праці «Курс земледелия» (1837) зробив ретельний аналіз систем землеробства, показав їх позитивне значення та негативні тенденції [6, с. 309]. Вчений вперше обґрунтував помилковість ототожнення понять «сівозміна» і «система землеробства» та довів, що одній і тій же системі землеробства може належати декілька сівозмін. Поряд із сівозмінами зерно-парової, вигінної та плодозмінної систем землеробства вчений виділив як самостійні сівозміни перелогової системи з виокремленням двох форм – початкової та вищої. Велике значення теоретичному розробленню та практичному впровадженню плодозмінних сівозмін надавав професор Московського університету М. Г. Павлов. Плодозміну він називав законом природи і вважав її першим правилом для складання сівозмін [7, с. 11]. У 1827 р. вчений підготував працю «Курс сельского хозяйства» [8, с. 10], в якій надав великого значення економічній стороні сівозміни, а агротехнічну вважав залежною від неї. У праці «О системах земледелия и севооборотах» (1838 р.) науковець розмежував поняття «сівозміна», «система землеробства», «система господарства» [9, с. 124]. Вчений стверджував, що кожна сівозміна належить відповідній системі землеробства та системі господарства.

Він визначав системи землеробства як розподіл всієї землі на господарські угіддя (рілля, луки, вигін), а всієї ріллі – на поля сівозмінні, як співвідношення між сільськогосподарськими культурами [1, с. 78]. Оцінюючи сівозміни з точки зору їх впливу на родючість ґрунту, М. Г. Павлов вказував, що трипільні сівозміни зерно-парової

системи землеробства виснажують, вигінної – підтримують, а плодозмінної – підвищують її.

На відміну від М. Г. Павлова, Я. А. Ліновський, враховуючи динаміку родючості ґрунту, надавав перевагу агротехнічній стороні сівозміни. У праці «Беседы о сельском хозяйстве» (1845) він встановив чотири основних чинники підвищення родючості ґрунту: склад ґрунту, повітря, вода і тепло [10, с. 38]. Виходячи з цього, вчений у праці «Критический разбор мнений ученых об условиях плодородия земли с применением общего вывода к земледелию» (1846) акцентував увагу на застосуванні сівозмін і систем землеробства, пристосованих до певних ґрунтово-кліматичних умов [11, с. 104].

У XVIII – першій половині XIX ст. теоретичне удосконалення елементів землеробства простежується на практичному їх застосуванні у господарствах поміщиків різних губерній Російської імперії. Поміщик Тульської губернії В. О. Левшин (1746–1826) є основоположником дослідного травосіяння та сівозмін поліпшеної зерно-парової системи землеробства [1, с. 75]. У 1792 р. поміщик Калузької губернії Д. М. Полторацький (1761–1818) вперше впровадив чотирипільну сівозміну плодозмінної системи землеробства. У 1828 р. поміщик Тверської губернії Д. П. Шелехов довів необхідність рішучої зміни трипільних сівозмін зерно-парової системи плодозмінними, вбачаючи в цьому шлях до розвитку сільського господарства у цілому [1, с. 77]. Еволюція травосіяння проходила на прикладі сівозміни В. О. Левшина (1 – пар, 2 – озимі, 3 – ярі, 4 – конюшина) та сівозміни С. І. Гагаріна, І. І. Самаріна (1 – пар, 2 – озимі з підсівом конюшини, 3 – конюшина, 4 – ярі) з трансформацією трипільних сівозмін зерно-парової системи в досконаліші сівозміни поліпшеної зерно-парової системи землеробства у Ярославській губернії.

Отже, значний внесок у становлення та розвиток наукових основ світового землеробства у XVIII – першій половині XIX ст. належить вітчизняним вченим, які розробили, обґрунтували та впровадили ефективні елементи агротехніки у різних ґрунтово-кліматичних умовах Російської імперії. Основними елементами ведення землеробства вони вважали: чергування сільськогосподарських культур у

сівозмінах, обробіток ґрунту та удобрення, що мають велике значення для перспективного розвитку сільського господарства.

У XVIII – першій половині XIX ст. зроблені неодноразові спроби перенесення удосконалених сівозмін у господарства губерній Російської імперії. Проте, у більшості випадків їх популяризація не досягла успіху, а практичне освоєння у різних ґрунтово-кліматичних умовах часто закінчувалось невдачею через феодално-кріпосницькі відносини, які перебували у непримиримому протиріччі з удосконаленням землеробства. У подальшому виникнення та розвиток нових торгових галузей сільського господарства (бурякосіяння, цукроваріння, молочне тваринництво та ін.) і пов'язаних з ними нових, удосконалених сівозмін породжували капіталістичні відносини й підтримували існуючу феодално-кріпосницьку систему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.) : монографія. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
2. Болотов А. Т. Примечание о хлебопашестве вообще. Труды Вольного экономического общества. Санкт-Петербург, 1768. Ч. 9. С. 212.
3. Болотов А. Т. Наказ для деревенского управителя. Труды Вольного экономического общества. Санкт-Петербург, 1770, Ч. 16. С. 98–154.
4. Болотов А. Т. О разделении полей. Санкт-Петербург, 1771. 248 с.
5. Комов И. М. О земледелии. Москва, 1788. 112 с.
6. Усов С. М. Курс земледелия. Санкт-Петербург, 1837. 524 с.
7. Павлов М. Г. Плодопеременное как закон природы и первое правило для составления севооборотов. Русский земледелец. 1838, Ч. 1. С. 3–47.
8. Павлов М. Г. Курс сельского хозяйства. Санкт-Петербург, 1827. 613 с.
9. Павлов М. Г. О системах земледелия и севооборотах. Русский земледелец. 1838, Ч. 4. С. 124–137.
10. Линовский Я. А. Беседы о сельском хозяйстве. Москва, 1845. 397 с.
11. Линовский Я. А. Критический разбор мнений ученых об условиях плодородия земли с применением общего вывода к земледелию. Санкт-Петербург, 1846. 217 с.

Орехівський В. Д.

кандидат технічних наук, здобувач
ННСГБ НААН

ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ У СТАНОВЛЕННІ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

У другій половині XVIII ст. для становлення органічного землеробства значний внесок зробили вітчизняні вчені. Вони опрацювали низку визначних наукових ідей щодо розроблення і впровадження дієвих природних заходів, що забезпечили вирішення проблеми підвищення рівня родючості ґрунту та урожайності сільськогосподарських культур. Агрономічна наука збагатилася новими напрацюваннями ефективного застосування елементів органічного землеробства, які започаткували у своїх працях провідні тогочасні вчені: А. Т. Болотов, І. М. Комов, М. Г. Ліванов та ін. [1, с. 19–20].

Одним з перших, хто розпочав опрацювання агротехнічних заходів у органічному землеробстві, що забезпечило одержання високих та стійких врожаїв сільськогосподарських культур, був видатний вчений-агроном А. Т. Болотов (1738–1833). Його праці «Примечание о хлебопашестве вообще» (1768), «Наказ для деревенского управителя» (1770), «О разделении полей» (1771), «Продолжение о разделении земли на семь полей» (1771) мають велике значення для розвитку агротехнічних заходів у органічному землеробстві [2, с. 73]. В них вперше теоретично обґрунтовано вчення про чергування культур, надано практичні рекомендації з організації і землевпорядкування території шляхом впровадження багатопільних сівозмін, необхідності вирощування багаторічних трав, застосування ефективного обробітку ґрунту та удобрення сільськогосподарських культур у різних ґрунтово-кліматичних умовах, що є важливими елементами органічного землеробства.

У праці «Примечание о хлебопашестве вообще» він вперше визначив сівозміну – як основний елемент системи землеробства [3, с. 212]. Для ефективної організації землевпорядкування обґрунтував необхідність рівності полів у сівозміні, недотримання якої призводить до порушення структури посівів і негативно позначається на галузі тваринництва. У праці «Наказ для деревенского управителя» він вперше в історії землеробства обґрунтував необхідність застосування комплексу агротехнічних заходів (обробіток ґрунту, удобрення полів у сівозмінах, способи очищення насіння) для отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур [4, с. 98–99]. У праці «О разделении полей» А. Т. Болотов вперше в історії науки теоретично обґрунтував впровадження семипільної сівозміни вигінної системи землеробства [5, с. 173]. Вчений стверджував, що при застосуванні трипільної сівозміни зерно-парової системи землеробства порушувалась основна умова раціонального господарювання – оптимальне співвідношення між землеробством і тваринництвом [2, с. 74].

У праці «Продолжение о разделении земли на семь полей» А. Т. Болотов довів ефективне співвідношення між вирощуванням зернових і кормових культур та сільськогосподарських культур і перелогів, що передбачало нерозривно пов'язані між собою два значення сівозміни – економічне й агротехнічне [6, с. 16]. Він вперше в історії агрономії здійснив аналіз сільськогосподарського виробництва у напрямі його організації.

У другій половині XVIII ст. поступово нагромаджувалось вчення про роль мінеральних елементів у живленні культур. Основні принципи мінерального живлення культур визначав А. Т. Болотов у низці своїх публікацій. У книзі «Об удобрении земель» (1770 р.) він писав, що поживні речовини для культур у ґрунті знаходяться у воді та деяких особливих земляних або мінеральних частинах [7, с. 38–39]. У працях «О разных родах удобрения земель» (1779), «О посеве клевера и люцерны» (1778), «О мергеле» (1780), «Нечто о мергеле и о полезности болотной тины при хлебопашестве» (1780), «Примечание о травах вообще и о различии их» (1780), «О способ-

ности золы для удобрения пашен» (1780), «Об употреблении гипса для удобрения пашен» (1785) ним розроблено заходи ефективного внесення різних добрив. Вчений вважав, що ґрунт повинен містити достатню кількість речовин, які входять до складу рослин, а дія гною заснована на властивостях мінеральних солей, що містяться у золі, вапні, кістках, які також повинні використовувати для удобрення культур. Отже, А. Т. Болотов, посилаючись на свій досвід діяльності у сільському господарстві, відстоював теорію мінерального живлення в період панування теорії водного, а пізніше теорії гумусного живлення рослин.

Можна зробити висновок про значний внесок вченого-теоретика і практика А. Т. Болотова у розвиток органічного землеробства, який перший в Російській імперії дослідив проблему мінерального живлення рослин, теорію і практику їх зимостійкості, розробив основні заходи удобрення сільськогосподарських культур і принципи науково обґрунтованих сівозмін, способи підвищення родючості ґрунту, основи біологічної боротьби з бур'янами і успішно реалізував це на практиці.

Важливе значення мають напрацювання про дієві природні заходи російського вченого-агронома І. М. Комова, який розвинув наукові знання про органічне землеробство. Він стверджував, що найважливішим з дієвих природних заходів є перехід від трипільних сівозмін зерно-парової системи землеробства до сівозмін плодозмінної системи землеробства, де вирощують 50% зернових, 25% просапних культур і 25% бобових трав [2, с. 74]. У підручнику «О земледелии» (1788) вчений перший обґрунтував основні принципи сівозмін плодозмінної системи землеробства [8, с. 32]. При впровадженні таких сівозмін всю земельну площу поперемінно засівають сільськогосподарськими культурами з різними біологічними властивостями з обов'язковим вирощуванням бобових культур, що є неодмінною умовою для ефективного ведення органічного землеробства.

Випускник Московського університету, перший професор землеробства на території сучасної України М. Г. Ліванов вперше описав

цінні відомості щодо наукових знань про органічне землеробство й опублікував на території сучасної України працях «Наставление к умозрительному и делопроизводному земледелию» (1786) та «О земледелии, скотоводстве и птицеводстве» (1799). Всі органічні добрива, як один з основних елементів органічного землеробства, М. Г. Ліванов поділив на два основні види. До першого виду відніс ті, які безпосередньо збагачують ґрунт поживними органічними речовинами: гній, зола, післяжнивні рештки рослин [9, с. 46]. До другого – ті, які не можуть безпосередньо збагачувати ґрунт органічними речовинами, але завдяки наявності у їх складі дієвих часток, покращують його структуру: вапно, крейда, крейдяна глина, різні види солей.

Велике значення вчений приділяв внесенню гною, який поділив на основні види: людський, курячий, овечий, свинячий, конячий та універсальний коров'ячий, і вважав його найкращим органічним добривом для всіх типів ґрунтів [9, с. 44]. Ефективним М. Г. Ліванов вважав внесення змішаного гною від усіх тварин, який деякий час перегнивав і набирав найбільше поживних якостей. Він стверджував, що для кращого збагачення ґрунту поживними органічними речовинами, коров'ячий гній потрібно вносити у полях з терміновим заорюванням, щоб сонце та повітря не виснажувало і не послаблювало його корисну дію. Науковець підкреслював, що серед речовин, що покращують структуру ґрунту, основними є вапно, крейда та крейдяна глина, які знищують шкідливі для культур кислоти і організми [9, с. 53]. Він акцентував увагу на ефективності одночасного внесення гною з крейдяною глиною та іншими органічними речовинами. Важливою є рекомендація М. Г. Ліванова щодо впровадження щорічного змінного посіву культур з коренями, які пробиваються вглиб землі, з культурами, корені яких розстилаються біля поверхні землі [10, с. 63]. Ним рекомендовано розмішувати озиму пшеницю та озиме жито після бобових культур у двопільній, п'ятипільній та шестипільній сівозмінах [9, с. 73, 77].

Отже, М. Г. Ліванов встановив доцільність внесення у паровому полі сівозміни органічних добрив, застосування кращих попередників та ефективного розміщення зернових, зернобобових, овоче-

вих, коренеплідних культур і бобових трав у сівозмінах, що є дієвими природними заходами для ефективного ведення органічного землеробства.

Можна зробити висновок, що значний внесок у розвиток органічного землеробства у другій половині XVIII ст. належить вітчизняним вченим, які розробили, обґрунтували та впровадили ефективні елементи органічного землеробства. Вони встановили ефективне чергування сільськогосподарських культур у сівозмінах, обробіток ґрунту та удобрення, що мають велике значення для перспективного розвитку органічного землеробства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко Н. П. Історичні аспекти становлення та розвитку сівозмін у системах землеробства України (XVIII–XIX ст.). Київ: ФОП Корзун Д. Ю., 2011. 70 с.
2. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.) : монографія. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
3. Болотов А. Т. Примечание о хлебопашестве вообще. Труды Вольного экономического общества. Санкт-Петербург, 1768. Ч. 9. С. 212.
4. Болотов А. Т. Наказ для деревенского управителя. Труды Вольного экономического общества. Санкт-Петербург, 1770, Ч. 16. С. 98–154.
5. Болотов А. Т. О разделении полей. Санкт-Петербург, 1771. 248 с.
6. Болотов А. Т. Продолжение о разделении земли на семь полей. Труды Императорского Вольного экономического общества. Санкт-Петербург, 1771. ч. 18. С. 4–27.
7. Болотов А. Т. Избранные сочинения по агрономии, плодоводству, лесоводству, ботанике. Ред. Р. И. Белкин. Москва: Изд. Московского общ. испытателей природы, 1952. 523 с.
8. Комов И. М. О земледелии. Москва, 1788. 112 с.
9. Ливанов М. Г. О земледелии, скотоводстве и птицеводстве. Николаев: Типография Черноморского Штурманского Училища. 1799. 204 с.
10. Ливанов М. Г. Наставление к умозрительному и делопроизводственному земледелию. Труды Вольного экономического общества. 1786. 127 с.

МАСОНСТВО І РАДИКАЛЬНИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

Українські землі в першій половині ХІХ ст. були осередком соціального неспокою й політичних опозиційних рухів. Поширення нових західних інтелектуальних та політичних ідей на теренах Російської імперії створювало сприятливий ґрунт для виникнення в Україні таємних політичних товариств [1, с. 20]. На думку О. Доніка «перші такі організації на українських землях набули форми модних на той час масонських лож, члени яких сповідували ідеї гармонізації суспільства («розумного суспільства») через удосконалення людини» [2, с. 119].

Пальма першості на шляху вивчення проблеми українського масонства належить статті С. Єфремова «Масонство на Україні», яка була опублікована ще в далекому 1918 році. У своїй роботі автор узагальнив накопичені знання щодо історії масонського руху з часів його виникнення до початку ХХ ст. [3]. У період 20–70 рр. років ХХ ст. тема масонства в Україні істориками не досліджувалася. Більшість істориків приділяла увагу діяльності декабристів як провідному руху в суспільно-політичному житті країни. Зокрема, діяльність декабристів на теренах тогочасної України висвітлювали українські історики Д. Багалій [4], М. Лисенко [5], М. Нечкіна [6] та ін., які в своїх роботах порушували проблеми суспільно-політичних рухів першої половини ХІХ ст.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. про масонів знову згадали, почали з'являтися наукові праці, присвячені історії масонських організацій. Серед сучасних дослідників історії масонства та радикальних суспільно-політичних рухів в Україні першої чверті ХІХ ст. можна виокремити О. Крижановську [7; 8], В. Савченка [9], М. Ходоровського [10; 11].

Нинішнє повернення актуальності дослідження історії масонства не випадкове, адже цей рух знову відродився на теренах ко-

лишнього СРСР і поступово набирає сили. Метою даної статті є узагальнення наявних відомостей щодо діяльності масонських лож на території України та радикальних суспільно-політичних рухів у першій чверті ХІХ ст.

Відомості про виникнення українського масонства досить суперечливі. Деякі дослідники вважають, що цей рух зародився ще в часи Богдана Хмельницького [12]. Існує також думка, що до появи перших масонських лож на теренах України мав відношення відомий філософ Григорій Сковорода [3, с. 691].

Існують різні версії щодо того, коли з'явилася перша масонська ложа в Україні. Зокрема, Н. Полонська-Василенко появу першої масонської організації на українських землях відносить до 1742 р., коли у Вишнівці на Волині її заснували вихідці з Польщі [13, с. 290]. Дослідник М. Ходоровський стверджує, що першими українськими ложами стали засновані у Львові в 1747 р. ложа «Трьох богинь» та в 1767 р. ложа «Трьох білих орлів» [10, с. 193]. Проте, безсумнівно, що масонські ложі в Україні з'явилися значно пізніше, ніж у Росії. У другій половині ХVІІІ ст. в Україні було не більше десятка масонських лож і практично всі вони орієнтувалися на Польщу [12]. Так до польського масонського центру належали: кременчуцька військова ложа «Мінерва» (виникла на території Польщі, потім перебралася в Немирів, а вже відтіля – в Кременчук), житомирські «майстерні» «Розвіяний морок» та «Схід Житомирський», які заснував місцевий лікар Францішек Гінч, дубнівська ложа «Звершена таємниця» та ін. [7, с. 85].

Активізувалося українське масонство на початку ХІХ ст. Це пожвавлення було пов'язане з новими політичними обставинами як у Польщі, так і в Росії, які викликали появу значної кількості таємних товариств. На початку ХІХ ст. в Україні виникає низка масонських лож, серед яких найбільшими були харківська й полтавська. У харківській домінували ідеали Г. Сковороди, нею керував його учень, ректор і засновник університету В. Каразін. Учасники ложі видавали альманахи, пізніше перейшли до вивчення етнографічного матеріалу, а окремі діячі, зокрема Г. Квітка-Основ'яненко й пізніше П. Гулак-Артемівський, намагалися писати твори українською мовою [1,

с. 20]. Полтавська ложа «Любов до істини», заснована в 1818 р., була пов'язана, передусім, з громадською діяльністю письменника І. Котляревського [13, с. 291]. На початку XIX ст. масонські «майстерні» існували також в Києві, Одесі, Житомирі, Харкові, Полтаві, Кременчуку, Львові, Луцьку, Дубно, Самборі тощо [7, с. 90].

Масонські організації в Україні за характером своєї діяльності не були однорідними. Більшість їх не займалися політикою й діяли головним чином у межах релігійно-етичного руслу. Члени масонських лож піклувалися переважно про самовдосконалення та вдосконалення ближніх, займалися культурно-просвітницькою діяльністю. На противагу більшості українських масонів полтавська ложа «Любові до істини» намагалася залучити місцеве дворянство до активної громадсько-політичної діяльності [12].

Після війни з Наполеоном 1812–1814 рр. завдяки закордонним походам у Російській імперії спостерігалось пожвавлення руху невдоволених дворян, які разом з масонським рухом хотіли змін у державі. Майбутні декабристи К. Рилєєв, П. Пестель, брати Муравйови-Апостоли та брати Бестужеви були масонами [14, с. 4]. Масонські ложі в Російській імперії стали першими клубами, де обговорювалися проблеми суспільного життя. Усі, кого турбували політичні питання, раніше чи пізніше опинялися в масонських ложах, де вони разом із однодумцями могли обговорювати плани подальшого розвитку країни [1, с. 21].

У 1820-х рр. в Україні засновуються таємні політичні гуртки, які використовували досвід масонських організацій. Першим значним політичним гуртком було Малоросійське таємне товариство або Товариство визволення України, яке виникло в 1819 р. Царський уряд дізнався про існування цього товариства із слідчих свідощів П. Пестеля. Керівником легендарного Товариства був В. Лукашевич, переяславський повітовий маршал. Як свідчить Н. Полонська-Василенко, він «1812 року виголошував був тост за Наполеона». У діяльності Малоросійського товариства також брали участь українські дворяни М. Рєпнін, С. Кочубей, В. Тарновський, брати Олексієві [13, с. 291–292].

Український дослідник історії декабристського та суспільного рухів в Україні М. Лисенко вважає, що програма Товариства була не настільки

радикальною, як це стверджував П. Пестель у своєму визнанні. Історик стверджує, що Малоросійське товариство через нечіткість програмних вимог, нерішучість його організатора та керівника В. Лукашевича так і не вийшло із стадії формування, не виробило якихось конкретних форм діяльності [5, с. 68]. Це була більше громадсько-політична організація. Вона прагнула піднести освітній, культурний і політичний рівні народу, об'єднати його навколо ідеї скасування кріпацтва, обмеження влади царського самодержавства. Це зафіксував «Катехізис автономіста», укладений В. Лукашевичем. Щоб утвердити ідею державності у свідомості народу, члени товариства поширювали знання про славне козацьке минуле, про державницькі традиції українського народу та інше [1, с. 22].

Масонство, яке поширилося в Україні та Росії у XVIII ст., зіграло не останню роль у виникненні в першій чверті XIX ст. декабристського руху. Проте сам декабристський рух був загальноросійським, який охопив Україну як імперську провінцію, у якій дислокувалися значні військові сили. Навіть походючи з українських родин, проживаючи чи відбуваючи службу в Україні, декабристи не бачили й не планували вирішення жодного українського питання. Однак, не зважаючи на пасивність українського дворянства у плані прагнення до відновлення української державності, деякі провідні представники українського дворянства прагнули до збереження хоча б якоїсь автономності України. Звичайно, що ідея незалежності була поширена в колишніх козацьких колах. Представники цих кіл були членами багатьох масонських лож, а згодом і членами таємних товариств. Масонами були Капністи, Кочубеї, Кулябки, Лукашевичі, Родзянки, Скоропадські, Тарновські, Сулими, Хоменки [1, с. 23].

Таким чином, масонство для українського дворянства стало тільки першою сходинкою в розвитку його національної свідомості, першим кроком до визначення місця українського народу серед інших європейських народів. Масонські ложі першої чверті XIX ст. не мали конкретних програм щодо майбутнього українського суспільства, у їхніх політичних програмах, не було яскраво вираженого антиурядового змісту. Усі вони діяли в межах пафосного малоконкретного масонського гасла про об'єднання всіх народів світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвин Н.М. Масонство України та національні рухи першої половини ХІХ ст. // Гілея : науковий вісник. Зб. наук. праць. 2016. Вип. 105 (2). С. 19–23.
2. Донік О. М. Україна у складі двох імперій (остання чверть ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.). Київ : Кріон, 2011. 248 с.
3. Єфремов С. Масонство на Україні // Вибране : Статті. Наукові розвідки. Монографії. Київ : Наукова думка. 2002. С.689–703 с.
4. Багалій Д.І. Декабристи на Україні. Харків : Держвидав України. 1926. 55 с.
5. Лисенко М.М. До питання про Малоросійське товариство // Український історичний журнал. 1967. № 4. С. 66–75.
6. Нечкина М. Декабристы. Москва : Наука. 1982. 202 с. (Серия «Страницы истории нашей Родины»).
7. Крижановська О.О. Таємні організації: масонський рух в Україні. Київ : Наш час, 2010. 200 с. (Невідома Україна).
8. Крижановська О.О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у ХVІІІ – на початку ХХ ст.) : Навчальний посібник. Київ : Аквілон-Прес, 1998. 134 с.
9. Савченко В.А. Україна масонська. Київ : Нора-Друк. 2008. 336 с.
10. Ходоровський М. Перші ложі і угруповання вільних мулярів у Галичині // Незалежний культурологічний часопис «І». 2009. Ч. 54. С.192–203.
11. Ходоровський М. Масонство і Україна (за матеріалами діяльності вільних мулярів ХVІІІ– ХІХ ст.): Історико-архівні нариси. Київ : Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. 2004. 139 с.
12. Масонство в Україні у ХVІІІ – першій чверті ХІХ ст. URL : <http://konesh.ru/masonstvo-v-ukrayini-v-hviii-pershij-chverti-historichch-stranica-5/> (дата звернення: 26.06.2017 р.).
13. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Вид. 2-е. Т. 2. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. Київ : Либідь. 1993. 608 с.

Олександр Буравський (м. Житомир)

доктор історичних наук, професор

Житомирський державний університет імені Івана Франка

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Активна діяльність у відродженні польської освіти на Правобережній Україні на початку ХХ ст. належить римо-католицькому духовенству. На Київщині католицькі школи існували в селах Бердичівського, Васильківського, Сквирського, Таращанського повітів. Зокрема, в офіційній заяві православного священника Таращанського приходу зазначалося, що польська поміщиця з метою пропаганди католицизму відкрила в приході в 1905 р. католицьку школу, забезпечила учнів на власні кошти підручниками та навчальними посібниками; запросила двох учителів, яким виплачувала кожному по 300 крб. на рік. Навчались у школі цілий рік до 100 хлопчиків і дівчаток, серед них були й православні. Вивчали переважно польську мову, римо-католицьке віровчення та арифметику. Щоденні ранкові та вечірні молитви здійснювалися учнями в католицькій каплиці. Хлопчиків навчали також столярній справі, а дівчаток – рукоділлю. Православні батьки, відправляючи туди своїх дітей, виправдовували це тим, що для їхніх дітей корисно навчатися ремеслам та польській мові, знання якої дасть їм змогу обійняти відповідну посаду в польських економіях. Відкриття католицьких шкіл забезпечував успіх у справі окатоличення й колонізації російського населення. Успіх цей пояснювався тим, що ці школи, у зв'язку з відсутністю в них російських учителів, перебували винятково під керівництвом римо-католицького духовенства, а для православного духовенства доступ до них був закритий [1, с. 8-9].

25 серпня 1907 р. волинський губернатор Штакельберг надіслав таємний циркуляр повітовим чиновникам губернії, в якому конста-

тувалося, що після скасування правил 3 квітня 1892 р. про покарання за таємне навчання у Південно-Західному краї стали відкриватися польські школи без належного дозволу. У ці школи, утримувані на місцеві кошти, що були в їхніх засновників – ксьондзів, приймалися й діти селян православного віросповідання з метою навернення їх до католицизму. А це, на думку губернатора, загрожувало посиленню польської католицької пропаганди в краї. Він пропонував начальникам поліції та мировим посередникам здійснювати найсуворіший нагляд за їхньою діяльністю і про всі виявлені випадки відкриття подібних шкіл ставити до відома його та Київський навчальний округ (з наведенням даних про те, де саме відкрита школа і хто є її засновником). У випадку надходження розпорядження про закриття школи губернатор вимагав у чиновників від освіти практичного його виконання [2, арк. 40].

Губернатор інформував місцевих чиновників, що в губернії вже існують такі школи в Старокостянтиніві, Красилові, с. Западинця Старокостянтинівського повіту, у Шумську Кременецького повіту, с. Бутовця Заславського повіту, с. Пчолі Овруцького повіту, у Мізочі Дубнівського повіту, Луцьку і с. Лавровому Луцького повіту, і пропонував справникам названих повітів зробити розпорядження про закриття цих шкіл, а осіб, які відкрили такі школи, притягнути до відповідальності [3, арк. 41].

Необхідно зазначити, що у виявленні польських шкіл царській адміністрації допомогала Православна церква. Зокрема, священник с. Крошні Житомирського повіту І. Ніколаєв надіслав 17 грудня 1905 р. рапорт на ім'я єпископа Волинського і Житомирського Антонія, у якому доповідав, що у ввіреному йому приході відкрита без належного на це дозволу школа для навчання польської грамоти. Він застерігав церковне начальство, що така школа небезпечна саме тим, що в ній будуть навчатися діти православних батьків. Питання про закриття школи було вирішено в червні 1906 р. На прохання єпископа волинський губернатор надіслав розпорядження повітовому справнику про закриття польської школи, а проти осіб, які її відкрили, було порушено судове слідство [4, арк. 1, 4, 6].

У 1911 р. в Житомирі товариства “Освята” і “Двігня”, незважаючи на заборону властей, продовжували існувати. Головою “Освяти” була поміщиця Подільської губернії Соколовська. Щочетверга відбувалися збори жінок, які були присвячені рукодільним роботам на користь дітей. Ці нелегальні організації підтримували стосунки з Варшавським таємним товариством “Освята Людова”. У місті діяв також “Союз учительок”, який здійснював збір пожертвувань і влаштовував літературні вечори. Душею його був ксьондз Скальський [5, арк. 28-28 зв.].

Зі спостереження урядової поліції за настроєм польського населення за січень 1913 р. дізнаємося, що у Вінницькому костелі діяли гуртки-братства, до яких входили як чоловіки, так і жінки (терціарки) під виглядом допомоги і навчання бідних дітей, для чого збирали гроші в костелі. Таємна польська школа функціонувала з відома ксьондзів й утримувалася на зібрані гроші, на які оплачувалася праця двох учительок. Незважаючи на те, що її виявили, вона продовжувала функціонувати. Підручники для учнів цієї школи відпускалися з бібліотеки при костелі. Ксьондзи вирішили після закінчення справи про цю школу і в разі положення про штраф сплачувати його шляхом збору грошей. Учителька музики Вишневська під час з'їзду ксьондзів у м. Вінниці обговорювала з ксьондзом питання про влаштування таємної польської школи в м. Гнівані [6, арк. 6-6зв., 10зв.].

У доповіді дійсного статського радника Зайончковського було наведено такий факт: настоятель Камінь-Каширського приходу ксьондз Ян Мацейський у листі на ім'я єпископа К. Недзялковського від 28 жовтня 1910 р. повідомляв, що він другий рік утримує вчителя й дуже задоволений результатом його роботи. Але через посилення нагляду поліції йому важко приховувати це надалі. Тому серед заходів, накреслених у доповіді Зайончковського, з огляду на справу щодо ревізії Луцько-Житомирської єпархії від 30 жовтня 1911 р., було вказано на необхідність посилення поліцейного нагляду за таємними польськими школами [7, арк. 72, 53 зв., 54]. Усього за 1909–1910 рр. на Правобережжі було закрито

то 20 таємних польських шкіл [8, с. 111]. У Подільській губернії впродовж 1911–1912 рр. було припинено діяльність 69 польських таємних шкіл [9, с. 171-172].

Київський, подільський і волинський генерал-губернатор Ф. Трепов у річному звіті Миколі II за 1911 р. зазначав, що значну роль у справі католицької пропаганди на Правобережжі відіграють таємні школи, які відкривалися за сприяння місцевих ксьондзів. Він із тривогою повідомляв російському монарху, що особи, причетні до відкриття шкіл без належного дозволу, були притягнуті до судової відповідальності, однак судові заходи мети не досягли – і таємні школи продовжували відкриватись у різних місцевостях [10, арк. 12 зв.]. У лютому цього ж року головний намісник Південно-Західного краю повернув до життя закон про покарання за таємне навчання дітей польською мовою, підвищивши штраф за порушення цього закону з 300 крб. (1892 р.) до 500 крб. (1911 р.); останнє покарання могло бути замінене тримісячним ув'язненням [11, с. 76].

Поява таких шкіл занепокоїла центральну владу в Петербурзі, і на вимогу Миколи II в 1911 р. для вивчення цього питання в Південно-Західний край був відряджений уже згадуваний Зайончковський. Вивчивши це питання, у своїй доповідній записці він указував на недостатню оперативну роботу поліції щодо викриття таємних польських шкіл. Далі чиновник констатував, що за даними, які надійшли до нього, у трьох губерніях Південно-Західного краю за останні чотири роки було викрито 122 школи [7, арк. 37, 72].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, на початку ХХ ст. Римо-католицька церква на Правобережній Україні була організатором таємних навчальних закладів, пропагандистом національної культури.

Римо-католицьке духовенство послідовно боролось за відродження й розвиток польської освіти, проти русифікації, здійснюваної самодержавством в регіоні, виступало вирішальним чинником протистояння асиміляційним процесам і збереження польської національної самобутності.

ЛІТЕРАТУРА:

Католическая пропаганда в Киевской епархии после дарования свободы вероисповеданий 17 апреля 1905 года. – Издание Киевского Епархиального Миссионерского Комитета. – Киев, Типография Императорского Университета Св. Владимира. Акц. Об-ва печ. и издат. дела Н. Т. Корчак-Новицкого. Мерингов. ул. № 6. – 1908. – 14 с.

Держархів Житомирської обл., ф. 70, оп. 1, спр. 9, 59 арк.

Держархів Житомирської обл., ф. 70, оп. 2, спр. 24, 307 арк.

Держархів Житомирської обл., ф. 1, оп. 33, спр. 2650, 6 арк.

Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 102, оп. 241, спр. 149, ч. 15, літ. Б, 30 арк.

ДАРФ, ф. 102, оп. 243, спр. 149, ч. 102, літ. Б, 12 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 861, спр. 218, 72 арк.

Щербак Н. О. Національна політика царату у Правобережній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (За матеріалами звітів місцевих державних установ): дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 02 / Щербак Надія Олександрівна – К., 1995. – 163 с.

Зваричук Е. О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Зваричук Едуард Олександрович. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 229 с.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 642, спр. 497, 14 арк.

Сейко Н. А. Добročинність поляків у сфері освіти України (ХІХ – поч. ХХ ст.). Київський учбовий округ / Н. А. Сейко: Монографія. – Житомир: Полісся, 2007. – 320 с.

УКРАЇНЬСЬКА ЕЛІТА ТА ЇЇ ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У РОБОТІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЇ

Еліта - особи, що інтелектуально чи морально стоять над масою; з розвинутих почуттям відповідальності [1]. Як відомо еліта визначається за двома критеріями: формальним – за офіційним становищем, що його посідають певні особи; та ціннісним-за суспільним авторитетом, що його здобули особи, незалежно від їх формального(офіційного) статусу. Стосовно політичної еліти ці критерії можна перефразувати так: політична еліта за формальною ознакою – це ті, хто править, за цінністю - ті, хто гідний правити [2]. В ідеалі ці критерії мають співпадати, однак реальна дійсність демонструє, почасти, протилежне.

Еліта є обов'язковою складовою життя будь-якої організованої спільноти, і вона завжди формується з самої цієї спільноти. Багато в чому погляди, цінності, культура політичної еліти можуть служити індикатором рівня розвитку самого суспільства.

Історично еліта завжди виконує дві функції: створення та розвитку. В певний історичний момент в суспільстві утворюється група людей, які здатні принести якісні зміни та створити нову систему життя самого суспільства. Якщо це вдається, то наступним головним завданням для цієї групи людей є збереження створеної системи та її подальший розвиток [3]. Тому поки існує створена система, еліта завжди формується з конкретних джерел.

Наша національна еліта має більше як тисячолітню історію. Саме еліта українського народу витворила Київську Русь, одну з найбільших та наймогутніших держав свого часу, перед силою якої пасувала навіть Візантія і пращури нинішніх пихатих європейських лідерів стояли у черзі, щоб через одруження з доньками «тестя Європи» Ярослава Мудрого поріднитися та заручитися підтримкою могутнього партнера на Сході Європи.

У XIV- XVI ст. національна політична еліта на кшталт, Заславських, Збарзьких, Сангушок та деякого з Вишневецьких, зайняла колаборантську позицію і пішла на співробітництво з окупантом – польськими магнатами, проте інша частина – інтелектуальна еліта – Клірик Острозький, Герасим Смотрицький, Лаврентій Зизаній за підтримки Василя-Костянтина Острозького розвивали освіту та науку, торували шлях до зростання національної свідомості народу.

Із середньовічної козацької шляхти розпочинається народження нової еліти: Богдан Хмельницький започаткував гетьманщину, а Павло Полуботок створив першу у світі Конституцію на демократичних засадничих принципах.

Еліта XIX ст. працювала у різних сферах, збагачуючи світову культурну скарбницю: поет, художник, мислитель Тарас Шевченко, композитор Семен Гулак-Артемівський, історики Микола Костомаров, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, фізик-відкривач X-променів Іван Пулюй, математик Михайло Остроградський, винахідник і автор проекту ракети Микола Кибальчич, поет Іван Котляревський, бізнесмен і урядовець Михайло Терещенко, поет і філософ, мислитель Іван Франко, поетеса Леся Українка.

Початок XX ст. характеризується новою сторінкою в історії національної еліти. Частина її, виходячи з неготовності українського суспільства до боротьби за національне визволення зі зброєю в руках, бере участь у новому виді суспільної діяльності, виступає за розширення самоврядності краю шляхом парламентської діяльності у першій Державній Думі Російської імперії, про скликання якої було прийнято рішення на таємному засіданні 19-26 липня 1905 року в Петергофі за участю царя Миколи II, яка «повинна бути знайома не тільки з потребами і проблемами країни, але й з її настроєм, градусом її психологічної температури» [4, с. 79].

Розпочала Дума свою діяльність 27 квітня 1906 р. Скликання першого парламенту, на який покладалося стільки надій, ставило перед українським громадянством важливе завдання - винести на широкий простір та поставити на міцну основу ті справи, що їх перед тим український рух проводив у підпільній діяльності.

З початком роботи першого російського парламенту вся ця праця мала втілитися в одному осередку - в парламентській організації, утворення якої стало однією з нагальних потреб усього визвольного руху. Утворити в Думі таку організацію було вирішено ще в Україні. Ще під час виборів багатьом депутатам, між ними І. Шрага та В. Шемету були дані накази створити окрему в Думі депутатську фракцію і боротися за відновлення прав українського люду. На жаль ми не знайшли тексту цих наказів, але про них згадували в пресі тих часів [5].

Організацією парламентської фракції зайнялися депутати, представники тогочасної української національно-свідомої еліти Ілля Шрага, Володимир Шемет, Павло Чижевський. Окрім депутатів велику роль в організації фракції відіграли національно-свідомі інтелектуали Санкт-Петербурга Олександр та Софія Русови, Василь Доманицький, Петро Стебницький.

Група національно свідомих українських депутатів у стінах Державної Думи була створена 1 травня 1906 р. і називалася українська парламентська громада. Головою її було обрано Іллю Шрага, секретарем – Михайла Біляшівського. Втішно відзначити, що до цієї групи увійшли і дехто з тих депутатів, що досі позиціонували себе як росіяни, аніж українці, а тепер, зрозумівши свій обов'язок перед рідним краєм, вирішили стати на захист його прав. Ними були такі шановані постаті, як професор Микола Ковалевський та чернігівський земський діяч Олексій Свечин [6].

З метою допомоги парламентській громаді до Петербурга із Львова приїздить професор Михайло Грушевський, який був добре обізнаний з досвідом діяльності українських депутатів в австрійському парламенті (рей-хсраті) та крайових сеймах Галичини та Буковини. Він і став організатором та ідейним натхненником друкованого органу громади - часопису «Украинский вестник». Редактором видання був Михайло Славинський, секретарем Дмитро Дорошенко. У роботі журналу брали участь кращі наукові сили України: Михайло Грушевський, Борис Грінченко, Іван. Бодуен-де-Куртене, Михайло Туган-Барановський, Федір Вовк, Олександр Лотоцький, Сергій

Єфремов, Іван Франко. Журнал був першим загально-російським виданням ХХ століття присвяченим життю в Україні, її політичним економічним і соціальним аспектам.

Першим кроком громади була підготовка «Декларації про автономію України». Вона стала результатом злагоджених дій Ілли Шрага, Михайла Грушевського, Володимира Шемета та Олександра Лотоцького. Тексту самої Декларації автору знайти не вдалося, але її виклад даний в статті Грушевського «Наши требования», з якої ми бачимо вимоги, що ставили громаді. Вони вимагали вирішення українського питання в контексті переустрою всієї держави на принципах рівноправ'я народностей і областей та національно-територіальної автономії, вважаючи його складовою частиною загальноросійських проблем. «Декларація» передбачала: рівність усіх народів у державі; наявність федеративного устрою з чітким розмежуванням повноважень центральних та крайових установ; заборона усякої централізації у сфері церковного управління; рівність усіх мов та захист прав національних меншин на користування своєю рідною мовою [7, с. 271]. Основні положення Декларації, яка лягла в основу Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., не втрачають своєї актуальності й на сучасному етапі пострадянського періоду - про рівність всіх народів та непорушність існуючих кордонів, до розв'язання проблеми яких треба підходити не з історичних довідок, а із реалій сьогодення.

Під час обговорення аграрного питання депутати-громаді виступали за те, що земля повинна належати тільки трудящим людям того краю, де вони проживають; конфіскація поміщицьких, церковних, монастирських земель; землям в Україні мав давати лад тільки місцевий автономний уряд, в компетенцію якого входило видання законів про землю. Але, Декларацію про автономію та вирішити аграрне питання депутатам громаді вийшло не вдалося по причині розпуску Думи царем 9 липня 1906 р.

Успішніше розвивалися справи у плані вирішення політичних прав і свобод. 19 червня Дума, за активної участі членів української парламентської громади скасувала смертну кару. Також депутати на-

магалися притягнути до відповідальності уряд за погроми, заборону страйків сільськогосподарських робітників, але вони, так як і питання свободи зборів залишилися невирішеними через розпуск Думи за її революційні настрої.

Таким чином, на початку ХХ століття українська еліта розширила діапазон своїх дій та долучила до нього парламентську діяльність, досвід якої знадобився українському суспільству на початку 90-их рр. у процесі боротьби за незалежність та у процесі становлення суверенної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. <http://politics.ellib.org.ua/pages-8434.html>.
2. Жданов І., Якименко Ю. Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти / І. Жданов, Ю. Якименко. – Дзеркало тижня. – 2003. – 15 листопада.
3. Андрусів В. Українська еліта: звідки ноги ростуть Андрусів. – Українська правда. – 2009. – 11 листопада.
4. Петергофское совещание о проекте Государственной Думы под личным его Императорского Величества председательством. Секретные протоколы заседания 19-26 июля 1905 года. - Берлин, б/г. – 220 с.
5. Посол І. Шраг в гостині у Чернігівських українців // Громадська думка. - 1906. - 26 квітня.
6. Доманицький В. Петербурзькі вісті. Перші збори Українського Парламентського клубу / В. Доманицький // Громадська думка. - 1906. - 5 травня.
7. Грушевський М. Наши требования / М. Грушевский/ Украинский вестник. – 1906. - №5. – С. 268-273.

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Особливої актуальності сьогодні в Україні набувають історичні дослідження, які проводяться з метою поглиблення розуміння історичної свідомості українського народу. Зазначені пошуки історичної правди відображають демократичні тенденції розвитку української держави, які, у свою чергу, розкривають боротьбу українства за свою незалежність.

Початок ХХ ст. в історії українського національного відродження Наддніпрянської України був якісно новим політичним етапом. Одними з чинників, що сприяли політизації українського національного руху на Наддніпрянщині, стали історичні умови, які склалися на початку ХХ ст. Це була економічна та соціальна криза і деяке послаблення самодержавного режиму.

Оскільки в силу свого напівколоніального становища, а також русифікаційної політики російського самодержавства на Україні, українська нація не змогла створити повної соціальної структури, процес політизації відбувався майже виключно за рахунок української інтелігенції. Це була нація хліборобів. В результаті єдино свідомим носієм національної політичної свідомості, а також організатором боротьби за національне визволення була українська інтелігенція. Вона становила близько 90% активістів та понад 95% провідних діячів національного руху.[1, с.52]

А це в свою чергу обумовлювало вузькість і слабкість національно-визвольного руху в Україні. Найбільш яскравим виразом політизації національного руху було створення національних політичних партій, які приходили на зміну старому занепадаючому українофільству, що ставило українську ідею в межі «скромної і лояльної антикварно-етнографічної ролі». [2,с.147-148]

Вказаний період був одним із найбільш динамічних та гострих

періодів української політичної історії, оскільки цей період у Російській імперії позначився поживанням діяльності політичних об'єднань, партій українців (УСДП, УНДП, УСП, РУП, УДП, УДРП та ін.), які у своїх програмних документах задекларували вимоги прийняття конституції, запровадження парламентаризму, громадянського самоврядування, що гарантувало демократичні права і свободи та так чи інакше вело до розгортання революційної політичної творчості мас шляхом боротьби за незалежну Українську державу.

Загалом зазначений період (зокрема, період національно-демократичної революції 1917-1920 років) супроводжувався пошуком форм і засобів кристалізації української державності, побудови громадянського суспільства. Ці процеси рясніли гострим суперництвом різних суспільно-політичних сил, які домагалися права бути речниками сподівань і прагнень народу. Істотно, що створена на чолі з М. Грушевським у березні 1917 р. Центральна Рада у процесі розбудови держави дотримувалася демократичних принципів, що були закладені у працях та поглядах М. Грушевського, який український народ вважав головним суб'єктом соціальних змін попри його (українського народу) нерозвинену соціальну структурованість і невизначеність основних класів громадянського суспільства. Тому завдання політичної організації М. Грушевський вбачав у пробудженні самоорганізаційних процесів у народі [3, с. 9] та категорично відкидав думку деяких дослідників та громадських діячів про природне «не-державництво» українського народу, наголошуючи на значному потенціалі його соціальної творчості.

У цьому відношенні велике значення має розробка М. Грушевського проблем національно-історичної ідентичності українського народу та його національної самосвідомості, що дало можливість визначити чинники їх формування, серед яких можна відзначити такі: спільний історичний шлях розвитку, етнічне походження, мова та самоусвідомлення своєї належності до певної культурно-етнічної спільноти. Зазначимо також, що головні теоретичні засади вчення М. Грушевського збігаються із сучасними розробками цих проблем, а наголос на важливості самоусвідомлення

приналежності до певної спільноти засвідчує цілком демократичний підхід М. Грушевського до національного питання, який згодом втілювався в основах етнополітики української держави. Істотно, що М. Грушевський розглядав національне питання у контексті загального демократичного процесу в Україні та послідовно обстоював політику національної злагоди та гармонії: «Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до свободного розвитку своєї культурної і національної стихії» [4, с. 103].

Важливо, що універсали Центральної Ради, які закликали українську демократію до злагоди та порозуміння з демократією інших національностей, звернені не лише до українців, а й до усіх народів, хто жив в Україні. Саме тому Конституція Української Народної Республіки декларувала принцип «національно-персональної автономії» та гарантувала всім націям «право на впорядкування своїх культурних прав у національних межах» [5, с. 90]. Отже, Центральна Рада і Українська Народна Республіка стали важливою історичною віхою демократичного поступу України, що дозволило перед усім світом заявити про українців як про політичну націю, що виявляла прагнення до суспільно-політичного самовизначення.

Фундатори Української академії наук В. Вернадський, М. Туган-Барановський, А. Кримський, як і визначний правознавець і соціолог Б. Кістяківський, сприяли поширенню ліберальних ідей верховенства права в Україні у першій чверті ХХ століття, поєднуючи глибокий патріотизм з широкою освіченістю. Поразка революції 1917-1920 років зумовила такий перебіг політичних подій, коли на зміну ліберальній моделі правової держави прийшли різноманітні течії націоналізму, що орієнтувалися на ідеї незалежної соборної демократичної держави, репрезентували демократичну традицію в українській політичній думці. Це стосувалося державницько-націоналістичного напрямку, політичним кредо якого були погляди М. Міхновського [6, с. 60-66].

Значним внеском у розвиток теорії демократії були ідеї визначного представника консервативно-державницького напрямку

В. Липинського, котрий опрацював та поглибив теорію української трудової монархії, заснованої на засадах спадкового гетьманства і станової представницької влади. Теоретичним підґрунтям зазначеної теорії була концепція класократії, яка передбачала співпрацю аристократичних еліт різних класів [7, с. 82], коли система правління класократичної аристократії розумілася як відкрила політична структура, що забезпечувала реальний плюралізм ідей представників різних угруповань, можливість переходу влади від однієї аристократичної групи до іншої, що передбачало поповнення владних структур за рахунок «кращих людей» від усіх суспільних класів.

При цьому В. Липинський відкидав демократію як метод організації влади, але не заперечував її як свободу, приділяючи при цьому багато уваги проблемам особистості, оскільки для В. Липинського людина поставала не тільки членом суспільства і держави, але й самостійною цінністю. Відповідно, етичні проблеми В. Липинський ставив вище за інтереси держави і нації, наголошуючи на консолідуючій ролі релігійних інститутів суспільства.

Можна сказати, що теорія В. Липинського виражає консервативні позиції правової, демократичної держави, де всі гілки влади постають незалежними та взаємно врівноваженими сутностями. Підкреслимо, що певні демократичні ідеї можна знайти у працях окремих представників соціалістичного та націонал-комуністичного напрямів (наприклад, у В. Винниченка, М. Хвильового та ін.), що виявлялися у питаннях національного самовизначення, федералізму, самоврядування, а також в романтизовано-утопічних уявленнях про гармонійний соціальний устрій прийдешніх поколінь. Діяльність представників цих напрямів зумовила зміну національної політики більшовиків, яка на короткий період уможливила процес «українізації». Як пише Я. Грицак, «за десять років «українізації» (1923-1933 роки) українці перетворилися на структурно повноцінну, зурбанізовану і сконсолідовану націю — тобто габрали всіх тих характеристик, яких їм так бракувало під час революції 1917-1920 років. Вони вступали у ХХ століття як модерна нація» [8, с. 175].

Отже, ідейні напрацювання української інтелігенції початку ХХ ст. дозволили у загальних рисах сформулювати засади демократичної концепції національної державницької ідеології. Ця ідеологія базувалася на європейських принципах індивідуальної свободи і рівноправності, суверенітету і прав особи, гуманізму, демократії, які й сьогодні залишаються актуальними. Ліберальна ідеологія на початку ХХ ст. перетворилася в домінуючий світогляд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / А. Каппелер // Сучасність. – 1992. - №7. – С.48-56.
2. Грушевський М. З біжучої хвилі / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. Т. XXXIII. Кн. 1. Львів, 1906. – С. 146-151.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Т-во «Знання», 1991. – 248 с.
4. Конституція Української Народної Республіки // Республіканець. – 1992. – № 3. – С. 90.
5. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко – К.: Знання, 1993. – 192 с.
6. Там же. – с. 60-66.
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів (про ідею й організацію українського монархізму). Писані 1919-1926 рр. / В. Липинський – Відень, 1926. – 490 с.
8. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття / Я. Грицак – К., 1996. – 297 с.

ТЕРЕЩЕНКИ – ПІДПРИЄМЦІ І МЕЦЕНАТИ (XIX – поч. XX ст.)

Вагомий вклад у розвиток підприємництва доби соціально-економічної модернізації України, впровадження інтенсифікації виробництва, внесли представники династії Терещенків. Вона походила з козаків м. Глухова, які у XVIII ст. були покріпачені. Засновник династії - Артемій Якович викупився з кріпацтва, зайнявся дрібною торгівлею. Минуло небагато часу, і успішний купець почав торгувати хлібом і деревиною. Разом з родоначальником підприємницької справи працювали його сини Микола та Федір. Чоловіча лінія третього покоління родини Терещенків представлена найзаможнішими серед українських поміщиків – промисловцями Федором Федоровичем та Іваном Миколайовичем. Олександр Миколайович – відомий громадський діяч.

Терещенки, придбавши великі земельні володіння, створили конкурентно спроможні товарні господарства. Вони одночасно з виробництвом сільськогосподарської продукції вкладали свої кошти у найбільш прибуткові галузі промисловості. Поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою у своїх же маєтках, розширення номенклатури продукції, проникнення в нові галузі, забезпечувало власникам високу ефективність господарювання.

Багатопрофільна підприємницька діяльність давала можливість Терещенкам отримувати сталі прибутки. Маєтки братів Миколи та Федора Терещенків відзначалися високою культурою землеробства, запровадженням багатопільної сівозміни, використанням техніки. Завдяки інтенсивному веденню господарства вони отримували значні прибутки. Починаючи з 1877 по 1887 рр. середній щорічний прибуток Червоненського маєтку становив 12 034 руб., Мартинівського – 32 648 руб. і Глушецького

– 33 852 руб [1, арк. 5-9; 2, арк. 2, 7]. Про ефективне і дбайливе господарювання Терещенків свідчить і те, що поряд із землеробством вони розвивали тваринництво. Якщо в багатьох цукрозаводчиків відходи виробництва пропадали, то у Терещенків жом і патока використовувалися поряд з іншими кормами для відгодівлі худоби. Крім того, ведення тваринницької галузі забезпечувало достатню кількість гною для удобрення полів. У маєтках щорічно відгодовували близько 2 тис. голів худоби, постійним ринком збуту яких була Варшава. Завдяки інтенсивному веденню сільського господарства у своїх маєтках Терещенки отримували значні прибутки, зуміли вигідно вкласти свої капітали у промислове виробництво.

Головними бізнесовими інтересами Терещенків було виробництво цукру. Брати Микола і Федір побудували потужні цукрові заводи, їх справу продовжували нащадки. Так, станом на 1913 р. на Андрусівському цукровому заводі Волинської губернії та Андрушківському – Київської губернії (власник М. Терещенко) виробляли в рік майже 1 млн. пудів цукру. О. Терещенку належав один з найбільших в краї – Андрушівський винокурно-ректифікаційний завод. Активну підприємницьку діяльність вів і Ф. Терещенко. У Червоному Волинської губернії він мав у власності цукровий і винокурно-ректифікаційний заводи, які давали великі прибутки. Крім того, він був членом правління економічно сильного Тульсько-Черкаського товариства цукрових заводів і був співвласником ще 3 цукрових і 1 лісопильного заводів [3].

Як показало опрацювання відомостей значної кількості справ архівного фонду Терещенків, запорукою їх підприємницького успіху був добре налагоджений економічний аналіз господарської діяльності, система обліку прибутків і збитків кожного маєтку, виробничого підрозділу, підприємства [4; 5; 6;]. Зокрема, результати господарювання за 1911-1913рр. Ф. Терещенка показують звіти Глушецького, Червоненського, Чорнорудецького маєтків, рахунки прибутків і збитків головної контори [7; 8; 9; 10].]. В архіві зберігаються статистичні відомості про Червоненську аеропланну майстерню, про винахід Ф. Терещенком «гибкого крыла для

аеропланов» [11; 12].

Родина Терещенків з покоління в покоління здійснювала добродійництво, опікувалась громадськими справами. Родоначальник династії Артемій Терещенко, у 1870 р. отримав дворянський титул «в ознаменування його особливих заслуг ... і в заохочення добродійної діяльності» [13, с.186]. Суспільною діяльністю і благодійництвом займалися і сини. У 1851 р. Микола Артемійович був вибраний старшим бургмістром Глухова і посадав цю посаду протягом 9 років, а потім впродовж 1860-1872 рр. займав пост міського голови. Одночасно він виконував обов'язки головного губернатора земських зборів, члена земської управи Глухова. Микола Артемійович більше 20-ти років стояв на чолі глухівського самоврядування, що було свідоцтвом загальної пошани земляків до його діяльності. Окрім суспільної діяльності Микола Артемійович особливу увагу приділяв добродійним справам - допомога дитячим притулкам, міській лікарні, ув'язненим.

М. Терещенко фінансував будівництво Маріїнського дитячого притулку у Києві, Києво-Печерської гімназії, торгових шкіл. Меценат пожертвував 150 тис. руб. на будівництво Київського політехнічного інституту. 1878 р. він був зарахований на дійсну службу до Імператорського людинолюбного товариства – найбільш відомої на той час благодійної організації під опікою імператорської сім'ї – на посаду попечителя Глухівського дитячого притулку, і став дійсним статським радником. З 1881 р., як попечитель 1-ї Київської гімназії, він виплачував стипендії не менш як десяти гімназістам щороку. У 1899 р. М. Терещенко надав велику пожертву в сумі 150 тис. руб. на заснування у Києві приходського училища (з них 100 тис. руб. – на побудову приміщення, а 50 тис. руб. – для використання відсотків на утримання). У 1903 р. добродійнець збільшив свою пожертву ще на 225 тис. руб. (104 тис. – на придбання маєтку училища, 1 тис. – нагальні витрати, а 120 тис. – на утримання з відсотків) [14, С. 225].

Ще в середині 70-х рр. XIX ст. родина Терещенків долучилася до колекціонування живопису. Протягом свого життя збирав колекцію

художніх полотен М. Терещенко, яку поповнювали його діти. На підставі зібраної колекції створено Київський музей Західного і Східного мистецтва. За багаторічну благодійну і меценатську діяльність М. Терещенко отримав багато державних нагород, зокрема ордени: Станіслава 3-го ступеня (1878 р.), Станіслава 1-го ступеня (1884 р.), Анни 1-го ступеня (1888 р.), св. Володимира 2-го ступеня (1889 р.), Білого Орла (1899 р.), і Почесного легіону (1901 р.) [14, с.57, 58]. І. Терещенко фінансував перший спеціальний навчальний заклад художнього мистецтва – рисувальну школу М. Мурашка, яка стала доступним закладом для всіх суспільних верств [15, арк. 12].

Ф. Терещенко займався комерційними справами і добродійністю. Був мировим суддею і бургмістром міського магістрату в Глухові. У 1885 р. Ф. Терещенко оселився в Києві, був обраний гласним міської думи. Разом з братом Миколою він фінансував будівництво і функціонування багатьох громадських установ, закладів освіти, був попечителем міського училища для бідних дітей і сиріт. «Міське училище ім. Ф. Терещенка» було засноване на кошти Терещенків у 1891 р., щорічно в ньому безкоштовно навчалися і виховувалися від 200 – до 250 дітей [16, арк. 4; 42, арк. 1-7]. Газета «Киевлянин» наводила ряд прикладів їхньої спільної добродійної діяльності: «Денні притулки для дітей робітників існують у Києві вже понад 18 років. 1880 р. був відкритий притулок на Подолі. На допомогу цій справі прийшли такі знатні громадяни Києва як М. Терещенко, його дружина, Ф. Терещенко. Тепер товариство денних притулків щорічно одержує від Ф. і М. Терещенків по 1000 руб. Невдовзі на Печерську відкрито притулок і Ф. Терещенко асигнував додатковий щорічний внесок у 500 руб.» [17].

Таким чином, складовими підприємницького успіху Терещенків стало запровадження передових на той час технологій у землеробстві, тваринництві і переробній промисловості. Вони зуміли знайти найбільш прибуткові види господарської діяльності. Моральною нормою і традицією для всіх поколінь цього роду стала благодійна діяльність і меценатство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральный Державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДДАУК). – Ф. 830. – Оп.1. – Спр. 834. Описание заводов и имений Терещенко М.А. и наследников Терещенка Ф.А., 1903г., 43 арк.
2. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. – Спр.445.Сведения о прибыльности имений Терещенко Ф.А. за 1881/1890 гг., 42 арк.
3. Фабрично-заводские предприятия Российской империи / под. ред. Ф. А. Шобер. – [2-е изд.]. – Петроград: Тип. Т-ва под фирмою «Электротипография Н. Я. Стойковой», 1914.
4. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. – [31; 32; 33;] Спр. 46. Ведомость учота производства сахара на Андрушевском сахарном заводе за 1905/1906 гг., 12 арк.
5. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. – Спр. 59. Счет прибыли и убытка главной конторы Терещенка А.Н. за 1910г., 22 арк.
6. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. – Спр. 72. Бюджет Андрушевского имения, сахарных и винокурных заводов Терещенка А.Н. на 1911г., 19 арк.
7. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. -. [45; 46; 47; 54;] Спр. 1308. Счет прибыли и убытка главной конторы Терещенка Ф.Ф. за 1911 г., 32 арк.
8. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. -. Спр. 1366. Отчет Глушецкого имения за 1912г., 23 арк.
9. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. -. Спр. 1368. Очет Червонского имения за 1912г., 19 арк.
10. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп.1. -. Спр. 1432. Счета прибыли и убытка, затрат и выручек Червонского имения за 1913г., 19 арк.
11. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп 1. -. Спр. 1416. Дело об изобретении Терещенком Ф.Ф. гибкого крыла для аэропланов, 1913,1914 гг., 21 арк.
12. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп 1. -. Спр. 1419. Дело о постройке в Червонской аэропланной мастерской аэропланов системы «Терещенко Ф.Ф.» для Главного управления Генерального штаба, 1913г., 18 арк.
13. Ковалинский В.В. Семья Терещенко / В. В.Ковалинский. – К.: Преса України, 2003. – 218 с.
14. Сейко Н.А. Добročинність у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.) / Н.А. Сейко. Київський учбовий округ: монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с.
15. ЦДДАУК. – Ф. 442. – Оп 1. -. Спр. 447. Дело по поводу помещенной в газете «Киевское слово» заметки...., 19 арк.
16. ЦДДАУК. – Ф. 830. – Оп 1. -. Спр. 519. Отчет о состоянии Глуховского трехклассного училища «Ф. Терещенко» за 1892/1893 гг., 18 арк.
17. Киевлянин. – 1892, 2 декабря. – № 334.

МИХАЙЛО ТИШКЕВИЧ: НАРОДЖЕНИЙ В УКРАЇНІ

Постать графа Тишкевич Михайла Станіславовича, як громадського і політичного діяча, публіциста, мецената і літературознавця була повернута із забуття вже після відновлення незалежності України, адже ця людина відіграла важливу роль як і на теренах України, так і в інших сусідніх країнах, у період Першої світової війни, а також визвольних змагань 1917-1922 років. Як Нобелівський лауреат він став відомим у всій Європі. Заслуговує пошани і його громадянська позиція громадська діяльність на користь українського суспільства.

Народився Михайло Станіславович у Андрушівці, що на Київщині, 20 квітня 1857 року. Був представником аристократичного полонізованого українсько-литовського роду. Довгий час мешкав за межами України - в Варшаві ,а згодом у Вільно, у середовищі польського впливу.

Освіту майбутній громадський діяч здобував у гімназії у місті Вільно, а згодом продовжив своє навчання у Петербурзькій Академії Мистецтв, закінчивши її з відзнакою. Там він остаточно усвідомив себе українцем, не забуваючи протягом усього свого життя, звідки він родом, і хто він є по душі своїй[2].

Після закінчення навчання і служби у війську повернувся до України, де в подальшому познайомився з видатним істориком Володимиром Антоновичем. Захопився також творчістю Тараса Шевченка.

В подальших роках виступав у російській, польській та французькій пресі, обороняючи інтереси українського народу. У київській газеті «Рада» засуджував русифікацію українського населення. 1909 року у часописі «Краї» описував події польського життя в Києві, опублікував польською, українською та російською мовами статут Товариства прихильників миру, адже був одним із засновників цього об'єднання[2].

У лютому 1919 р. уряд УНР призначив Тишкевича головою дипломатичного представництва при Ватикані. Граф був особисто знайомий із Папою Римським Бенедиктом XV, у Ватикані жив син Тишкевича, що мало позитивні наслідки для України. У записках Євгена Онацького знаходимо вдячні слова Михайлу Тишкевичу, який відвідував табори, допомагав українським військовополоненим. Працюючи у Ватиканській бібліотеці, граф виявив цінні географічні карти XV і XVI століть, які засвідчили, що їхні автори були добре обізнані в різниці між Московією (Росією), Польщею та Україною і зробив копії з них. 22 серпня 1919 р. Михайло Тишкевич очолив українську місію при мировій Конференції в Парижі[1].

Особисте знайомство з державними діячами Франції Ж. Клемансо та Р. Пуанкаре допомогло йому отримати від французького уряду дозвіл ознайомитися з архівом міністерства закордонних справ, де зберігалось надзвичайно багато джерельного матеріалу з історії України. М. Тишкевич оплатив роботу Ілька Борщака, який зібрав цінні джерела, які стосувалися гетьмана Івана Мазепи, Пилипа Орлика.

У Парижі граф Тишкевич зібрав багато книг про масонів, дослідив, як масони працювали проти української справи під час визвольних змагань. Його антимасонська та антисоціалістична позиції стали причинами усунення першого українського дипломата від справ.

З 1920 року він мешкав у маєтку сина Жидачові (біля Познані, Польща), де й помер 03 серпня 1930 року. Михайло Тишкевич як засновник київського Товариства прихильників миру у 1910, 1911 та 1927 рр. номінувався на Нобелівську премію миру.

Проте, колонізація, яка здавалося пустила міцне коріння в українському шляхетсько-аристократичному середовищі, насправді виявилася не такою вже глибокою. Яскравим свідченням цього був побут багатьох великопанських родин, переважно Правобережної України і Галичини, описаний у спогадах графа М. Тишкевича, відомого українського дипломата УНР, нащадка славнозвісного українсь-

кого магнатського роду. В період, коли українська справа вже майже нічим себе не виявляла політично, у численних представників історичної української аристократії «національна історична традиція майже вигасла, але повна колонізація ще не наступила». У багатьох з них панувало стихійне козакофільство, із своєрідною українською модою в їхніх оселях, де як, наприклад, у резиденції князів Сангушків у Слауті можна було побачити багато чого з українського побуту, зокрема надвірних бундуристів і торбаністів. «Якась національна іскра тліла у потомках тих, - писав М. Тишкевич, - що колись цілою душею, мовою, піснею і побутом належали до свого народу і свого люду».

Чимало представників і української, і польської історичної аристократії, тісно пов'язаних з Україною, бурхливими подіями її історії, естетизували український побут, давні звичаї народу, мову тощо. Як зауважує М. Тишкевич, одна з принцес де Лінь, яка походила з роду князів Масальських, приїхавши в Україну, висловлювала захоплення її людьми, національними строями, піснями і під цими враженнями вбиралась «а la cosaque». Її дядько не забував, що він Рюрикович, чим викликав ремствування місцевої польської шляхти, яка гнівалася, що він «та Roxolany w glowie». Своєрідне козакофільство захопило таких відомих діячів першої половини XIX ст., як наполеонівський маршал князь Юзеф Понятовський, генерал А. Потоцький і навіть мадам де Сталь, яка виявляла зацікавлення українським козацьким танцем. Цей інтерес знайшов відображення і в європейському мистецтві цієї доби. Прикладом може бути портрет княгині Чарторийської в українському строї, виконаний відомим малярем Лепренсом[4].

У кінці XIX – поч. XX ст. в середовищі українських аристократів з'являється невелика група людей, які, усвідомлюючи свою належність до українства, брали активну участь у культурному, громадському, а згодом і політичному житті України. Особливе місце серед цієї групи людей посідав граф Михайло Тишкевич, він належав до тих людей, які, визначивши мету свого життя, ніколи не сходили з обраного шляху, незважаючи на труднощі та перешкоди. Ставши

послом УНР у Ватикані, а згодом – Головою української делегації на Паризькій мирній конференції, граф Тишкевич зумів довести, що його належність до аристократії не тільки не заважає, а й допомагає працювати на користь Української республіки. На цьому посту Михайло Тишкевич проводив активну роботу на ниві української дипломатії. Він увійшов у контакт з президентом французької держави Дешанелем, якого поінформував про боротьбу українського народу з більшовиками. Проводив переговори в українських справах з різними особистостями європейського політичного світу. Був одним з визначних наших політиків і дипломатів.

ЛІТЕРАТУРА

Гентош Л. Михайло Тишкевич // Довідник і історії України. – Київ, 1999. – Т.3. – С. 331.

Господин А. Три визначні дипломати: граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський, барон М. Василько. – Вінніпег, 1985. С. – 7-8.

Тишкевич Михайло Станіславович / Журнал «Літопис Червоної Калини». — С. 3-4.

Смирнов А. Граф Михайло Тишкевич – український громадський діяч і дипломат // Визвольний шлях. - 2004. – Кн. 4. – С. 121-127.

ТАЛЬНОВСКАЯ БУМАЖНАЯ ФАБРИКА: ПРИЗАБЫТАЯ ИСТОРИЯ

В.А.Студинский. Тальновская бумажная фабрика: призабытая история. Автор исследует страницы истории Тальновской бумажной фабрики, которая создавалась для производства соответствующей продукции и завоевания рынка. Но непродуманность производственной политики, отсутствие расчетов в плане ресурсных условий и возможности перспективного развития привело к прекращению бумажного производства в определенном регионе Украины.

Ключевые слова: бумага, бумажное производство, бумажная фабрика.

В.А.Студінський. Тальнівська паперова фабрика: призабута історія. Автор досліджує сторінки історії Тальнівської паперової фабрики, яка створювалась для виробництва відповідної продукції та завоювання ринку. Але непродуманість виробничої політики, відсутність розрахунків умов і можливості перспективного розвитку призвело до припинення папероробного виробництва у визначеному регіоні України.

Ключові слова: папір, паперове виробництво, паперова фабрика.

V.A.Stoudinski. Talnovsky paper factory: the forgotten story. The author explores the history pages Talnov paper mill, which was created for the production of the product and market penetration. But the lack of thought production policies, lack of payment conditions and the possibility of future development led to the cessation of paper making in a defined region of Ukraine.

Keywords: paper, paper industry, paper mill.

Так случилось, что о бумажном производстве в местечке Тальном Киевской губернии (теперь – Черкасская область) кроме специалистов-историков практически никто и не вспоминает. Но собственно история создания и функционирования предприятия является довольно поучительной [1; С.73].

Начиналась она в 1840 году с момента прибытия в Одессу одного француза, который уже имел опыт создания бумагоделательного производства у себя на родине. Правда, этот опыт был неудачным и завершился полным банкротством. В Российскую империю его привело отчаяние и желание начать свое дело с нуля. В Южной Пальмире он встретился со своим соотечественником, который занимался ведением частных дел одного довольно богатого человека, имевшего страсть создавать промышленные предприятия. Этим богатым человеком оказался граф П.Шувалов, который впоследствии склонился к предложению французов построить бумажную фабрику по лучшим западноевропейским образцам[3; С.4-5].

Первоначально планировалось, что данный проект инвестору обойдется в 10-15 тысяч рублей серебром. В том же 1840 году началось строительство фабричных помещений, что повлекло за собой привлечения немалых материальных средств, а также квалифицированной рабочей силы. Одна часть производственного оборудования была заказана в Киеве на литейном заводе братьев Дехтяревых, другая приобреталась в Европе, в частности во Франции. По условиям контракта управляющий фабрикой с самого начала должен был получать постоянного годового жалования 3000 руб.сер., а также обеспечивался жильем и провизией. Впоследствии предусматривалось, что он будет получать процент от доходов предприятия. Предусматривалось, что строительство предприятия растянется на два года и уже в 1842 году оно начнет давать первую продукцию. Но такие оптимистические планы оказались довольно авантюрными.

И главная ошибка, потянувшая за собой все остальные, состояла в неудачном выборе месторасположения самого предприятия. В первую очередь это сказывалось в дефиците воды. С одной стороны воды было недостаточно для самого процесса отлива бумаги, а с дру-

гой ее не хватало для приведения в движение механизмов. Это привело к тому, что пришлось на солидном удалении от производственных площадей строить отдельное здание для перемола тряпок, что удорожало не только конечный продукт – бумагу, но и сам проект. По данным статистических расчетов в конце 1843 года эти затраты превосходили плановые в 6-7 раз.

Удорожание затрат производства связывалось еще и с тем, что посреднические обязательства на поставку тряпья на фабрику взяли на себя местные евреи, которые составляли почти половину населения Тального. Собирая по окрестным селам тряпье практически бесплатно, посредники поставляли его на фабрику по 30-40 копеек серебром за пуд. Когда же предприятие начало производить бумагу, то оказалась острая недостаточность денежных ресурсов. Владелец, уже пришедший в отчаяние от начатого проекта в связи с постоянно растущими затратами, значительно сократил выдачу наличных денег на потребности производства. При этом он предоставил возможность директору занимать недостающие деньги у кредиторов и рассчитываться из средств фабрики. Этим немедленно воспользовались местные ростовщики-евреи. С ними заключались контракты, что фабрика занимала у них определенные суммы на несколько месяцев под проценты, как правило, довольно высокие. Вместе с тем предприятие предоставляло им в обеспечение долга часть продукции под реализацию, с уплатой 10% и более с цены за комиссию.

Сама фабрика размещалась в двухэтажном здании, нижняя часть которого была каменной, а верхняя - деревянной. Размеры строения составляли 90 аршин по длине и 15 аршин по ширине. Машины приводились в движение водяным колесом, которое в диаметре составляло 7,5 аршина, а по ширине равнялось четыре аршина. Данное колесо приводило в движение три цилиндра, которыми перемалывалось тряпье. Предварительно тряпье сортировалось и очищалось. Но, как уже говорилось выше, для приготовления массы было построено специальное сооружение. Оно было каменным, с водяным колесом в диаметре 12 аршин и по ширине два аршина. Колесо в свою очередь приводило в действие четыре цилиндра.

По данным руководства фабрики было налажено производство бумаги сахарной, писчей всех сортов, типографской. Общий объем ежегодного производства в 1842-1844 гг. достигал 9000 пудов. Правда, в 1845 году предприятие было занято производством сахарной бумаги, которую в объеме 8,5 тыс. пудов приобрел Смелянский сахарный завод.

Надо отметить, что финансовое положение самого предприятия желало быть лучшим. Росли долги по приобретенным займам. В 1845 году была предпринята попытка устроить финансовые дела посредством передачи предприятия в аренду. Правда, этот шаг не дал ожидаемых результатов. Общие затраты на конец года составляли уже 250000 рублей серебром. Чтобы хоть как-то увеличить доходы и снизить кредиторскую задолженность были установлены три машины по производству гвоздей из проволоки.

Таблица

Объемы производства продукции на Тальновской бумажной фабрике в 1842-1847 гг., в рублях серебром.

1842	1843	1844	1845	1846	1847
35000	38000	35000	25000	7000	7200

В основном на производстве использовалась рабочая сила 200 крепостных крестьян (120 мужчин и 80 женщин) из имения графа П.Шувалова. Расходы на содержание рабочих и приобретение сырья составляли порядка 2 тыс. руб. серебром, а чистые доходы оценивались лишь в 6 тыс. руб. сер. Постепенно, как видно из таблицы, объемы производства уменьшались, что в последствии привело к остановке, а потом и репрофилированию предприятия [2; С.52].

В 1849 году на месте бумажной фабрики граф П.Шувалов основал сахарный завод [4; Л. 616]. В последствии, в 1853 году, было сооружено и кирпичное производство, на котором 16 работников за сезон выжигали 450 тыс. штук кирпичей. Таким образом, непро-

думанность производственной политики и стратегии продвижения продукции на рынке привело как значительным убыткам, так и к репрофилированию предприятия и в дальнейшем к прекращению деятельности.

ИСТОЧНИКИ:

Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – К.: Наукова думка, 1974. – 296 с.

Студінський В.А. Паперова промисловість України: XVI – XX століття). – Житомир: Волинь, 2004. – 268 с.

Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. – Ч. 3. – СПб., 1852. – 649 с.

Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев. – Ф.442. – Оп. 1. – Д. 11297.

ВКЛАД ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЕЛІТИ У РОЗРОБКУ КОНЦЕПЦІЇ МИРОВОЇ ЮСТИЦІЇ У XIX СТ.

Для правової думки Росії першої половини XIX ст. характерна розмаїтість ідей і тісний взаємозв'язок політичних, філософських, моральних та релігійних вчень. Синтез засад Просвітництва, історичної школи права, ліберальних та консервативних концепцій став основним підґрунтям перебудови судової системи у другій половині XIX ст. та визначив хід реформи 1864 р. Носіями нових прогресивних ідей стали молоді юристи-практики, які завдяки своєму ентузіазму, вірі у можливість та необхідність змін у судоустрої розробили та реалізували проект Великих реформ. Тому метою нашої статті є аналіз конституювання ідеї мирової юстиції у правовому середовищі XIX ст.

У 20-30-х рр. XIX ст. устрій Росії було піддано критиці і проходив пошук досконаліших форм правової системи. Ряд проектів розробили декабристи. У них закладалася ідея верховенства права, рівності всіх перед законом, пропонувалося гласне судочинство. М. Муравйов вимагав законодавчо закріпити захист особистих, майнових і деяких політичних прав, адже притягнення до відповідальності могло відбутися тільки на підставі закону, який не повинен мати зворотної сили [12, с. 8].

П. Каховський 1821 р. вимагав запровадження «судів совісті», які мали здійснювати судочинство у відповідності із законом [8, с. 266]. 1826 р. курське дворянство подало імператору клопотання про введення мирових суддів із виборних почесних дворян. Суть цієї інституції зводилась до розгляду дрібних суперечок між селянами і поміщиками, прохання про розбір яких могло висловлюватись і усно, а суддя мав примирювати сторони. Але ця пропозиція була відхилена урядом, бо для подібних цілей вже існував третейський суд [9, с. 223]. Разом із тим, у 1828 р. М. Багулянський повернувся до цієї ідеї. Він пропонував створити для розгляду малозначимих справ

«нижчі земські розправи», яким були б властиві функції примирення. Вони мали складатись із судді дворянського походження та 2-4 виборних засідателів-селян. Проте і цей проект влада залишила без уваги [4, с. 4].

У 1830-40-х рр. у вітчизняній правовій думці оформлюються такі напрямки як консерватизм та лібералізм, які визначали політико-правовий розвиток держави до кінця XIX ст. Оскільки російський консерватизм не був монолітним, ізольованим утворенням, то зазнавав впливу ліберальної думки, творчо засвоюючи деякі її підходи і установки [1, с. 93]. А з середини XIX ст. спочатку на рівні політичної інтуїції, а потім все більш усвідомлено уряд робив спроби поєднання ліберальних і консервативних характеристик у внутрішньополітичному курсі. Саме тому, в «епоху Великих реформ» імпульси ліберальної модернізації і консервативної стабілізації діяли одночасно, надаючи суперечливості та багатоплановості реформам [14, с. 3].

Якщо синтез ідей та політико-правових концепцій, які поширювались в Російській імперії протягом першої половини XIX ст., став тим сприятливим середовищем, в якому виникла ідея мирової юстиції, то плекалась вона силами відомих юристів, які отримали університетську освіту. Як зазначав Т. Тарановскі, «інтелектуальний фермент» другої чверті XIX ст. породив групу ліберальних чиновників, що стали рушієм підготовки і здійснення Великих реформ [10, с. 308]. Інтелектуальна цілісність і політичний успіх судової реформи були заслугою молодих бюрократів, що отримали юридичну освіту в Училищі правознавства та університетах. У цей час почала формуватись система навчання юриспруденції у ліцеях та училищах: створених 1805 р. вищих кадетських корпусах, у відкритому 1811 р. Царськосельському ліцеї. Крім того, протягом 1840-70 рр. діяв Ніжинський юридичний ліцей, з 1803 р. функціонувало Ярославське училище вищих наук (з 1868 р. Демидівський ліцей) [7, с. 85]. Із розвитком юридичної освіти складалось живильне середовище для розвитку правової думки, про що свідчив вихід перших російських журналів та наукової літератури на правознавчу тематику [11, с. 6].

К. Победоносцев зазначав, що випускники Училища правознавства вирізнялись унікальним відчуттям власної гідності та переваги над «старими бюрократами». Вони вважали себе сподвижниками, на долю яких випало захистити правосуддя та встановити високі критерії законності. А університетські випускники привнесли до судової системи віру в інтелектуальну вищість та перевагу закону [6, с. 70-71].

На сучасному етапі цю думку розвинув Т. Тарановскі. Він вважав, що юристи були передусім групою спеціалістів в області права, які хотіли набути атрибути професії. Тому серед них почало розвиватись усвідомлення власної фахової належності і особлива соціальна психологія, що спричинило появу реформістського крила у бюрократії [10, с. 304]. Подібної позиції притримується і Р. Вортман. Він доводить, що молодий чиновник Міністерства юстиції першої половини ХІХ ст. був схильний до звеличення юриспруденції, що погано поєднувалось із тогочасною організацією правосуддя. Це спонукало його до роздумів над реформуванням суду, яке б закріпило за професією юриста престиж і вплив у суспільстві [13, с. 184]. Серед «батьків» судової реформи четверо мали юридичну освіту, а решта двоє (М. Буцковський і С. Зарудний) хоча і закінчили математичний факультет, проте самотужки опанували юриспруденцію. Завдяки освіті, широкій ерудованості та досвіду служби вони змогли виробити дієву конструкцію нової судової системи.

У 1857 р. Д. Оболенський запропонував заснувати гмінні, сільські і міські суди із правом вирішувати малозначимі справи остаточно чи у якості першої інстанції [5, с. 78]. 1858 р. цю точку зору підтримав І. Безобразов та сам граф Д. Блудов. Останній наголошував, що діяльність станових приставів слід замінити окремою судовою установою для розгляду дрібних цивільних справ [2, с. 484]. Цю ж думку висловлювала і комісія, створена для реформування поліції у жовтні 1858 р. [5, с. 81].

Після схвалення імператором задуму реформи, законодавці приступили до детальної розробки правової конструкції мирової юстиції. Оскільки у вітчизняній практиці не існувало аналогічно-

го мировому суду, то тут у нагоді став досвід С. Зарудного, який у 1858 р. побував за кордоном для вивчення досягнень європейських правових систем. Свої спостереження він виклав в 11 публікаціях та доклав зусиль для ознайомлення з ними громадськості [3, с. 107]. Вивчивши зарубіжні практики, врахувавши специфіку російського державного ладу, законодавці створили власну унікальну інституцію, яка не мала аналогів ні в світовій, ні у вітчизняній практиці. Оригінальними рисами російської моделі мирової юстиції стали: всестановість (як у доборі суддів, так і щодо осіб, які могли звертатись до нього), значно більші, чим у європейській традиції, апеляційні можливості сторін; наявність окремого мирового статуту.

Таким чином, ідея мирового суду як установи для розгляду незначних справ із основним завданням примирення сторін – виникла у рамках місцевої правової традиції і лише на етапі розробки конструкції та механізмів діяльності нових установ зазнала впливу загальноєвропейського права. Вагомий вклад у розробку концепції мирової юстиції зробили вітчизняні юристи. Перебуваючи під впливом Просвітництва та синтезу консервативно-ліберальних вчень, а також маючи ґрунтовну фахову освіту, вони спромоглись виробити унікальний проект мирового інституту, який не мав аналогів у світовій практиці та якнайбільше відповідав тогочасним реаліям.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бусыгина И. М. Общественно-политический лексикон / И. М. Бусыгина, А. А. Захаров – М.: МГИМО-Университет, 2009. – 276 с. – с. 93.
- Джаншиев Г. О. Эпоха великих реформ: исторические справки / Г. О. Джаншиев – М.: типография К. Ф. Александрова, 1898. – 896 с.
- Джаншиев Г. О. С. И. Зарудный и судебная реформа / Г. О. Джаншиев – Москва, 1889. – 170 с.
- Коркунов Н. М. М. А. Багульянский: проект судоустройства 1828 г. / Н. М. Коркунов – СПб, 1895. – 8 с.
- Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 г. в России / М. Г. Коротких – Воронеж: издательство Воронежского университета, 1989. – 184 с.
- Победоносцев К. П. Граф В. Н. Панин. Министр юстиции // К.

П. Победоносцев: pro et contra. – СПб: РХГИ, 1996. – 267 с.

Скрипелев Е. А. О юридическом образовании в дореволюционной России (XVIII – нач. XX в.) / Е. А. Скрипелев // Государство и право. – 2000. – №9. – С. 81-90

Судебная реформа / под ред. Н. В. Давыдова и Н. Н. Полянского. – Москва, 1915. – 302 с.

Танков А. Мирные судьи по проекту дворянства в 1826 году / А. Танков // Русская старина – 1887 – Т. 53 – С. 223-224

Тарановски Т. Судебная реформа и развитие политической культуры царской России / Т. Тарановски // Великие реформы в России 1856-1874 гг. / под ред. Л. Г. Захаровой – Москва: издательство МГУ, 1992. – 334 с. – С. 301-317

Томсинов В. А. Юридическое образование и юриспруденция в России в первой трети XIX века / В. А. Томсинов. – М.: Зерцало-М, 2011. – 280 с.

Тот Ю. В. Общественная мысль и политические течения в России первой половины XIX века / Ю. В. Тот — СПб, 2010. — 42 с.

Уортман Р. С. Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России / Р. С. Уортман; пер. с англ. М. Д. Долбилова при участии Ф. Л. Севастьянова. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 520 с.

Филиппова Т. А. Российское реформаторство второй половины XIX века: проблема либерально-консервативного синтеза / Т. А. Филиппова // Преподавание истории в школе – 1995. – №1. – С. 2-6.

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧИНОВНИКІВ ЯК ЧИННИК КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОВЖИВАНЬ В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ

В другій половині XIX ст. політична корупція, або корупція у вищих ешелонах влади, спиралася на фундамент побутової, масової корупції, яка існувала у вигляді традиції, звичаю або насаджувалася штучно. Одними з найбільш тяжких та розповсюджених у чиновницькому середовищі видів зловживань було хабарництво та лихоїмство. Фактично це два види хабара, які дещо різнилися між собою. Зміст, що вкладався у ці поняття, зводився до наступного: хабар – це винагорода за те, щоб чиновник у межах своїх повноважень вчинив незаконну дію на користь того, хто її надавав; лихоїмство – це винагорода за ту роботу, яку службовець і так був зобов'язаний виконати (надавалася з метою або прискорити роботу, або як подяка після її виконання).

Аби стримати поширення явища корупції держава намагалася створити систему адміністративних обмежень для службовців. До першої групи – відносилися обмеження, спрямовані на підтримку гідності служби й уряду, представниками якого були чиновники. Звод статутів про цивільну службу вимагав від останніх високої моральності, уникнення пияцтва, брехні тощо. Саме до цієї групи відносилась заборона видавати твори про внутрішнє і зовнішнє становище у державі. Це пояснювалося тим, що багато чиновників після відставки видавали мемуари, де досить детально описували чиновницьке свавілля, критикували владу. Друга група – обмеження, спрямовані на неприпустимість відволікання чиновника та інші заняття, крім службових. Передбачалося, що жалування забезпечу-

вало чиновнику відповідне до його статусу утримання. Виходячи з цього закон забороняв сумісництво кількох посад у межах одного відомства. Третя група – дії, що могли бути використані чиновниками для протиправного покращення свого матеріального становища та з метою отримання немайнових вигод. Державним службовцями заборонялося брати участь у придбанні майна, продаж якого був їм доручений урядом; виступати повіреними у справах інших осіб в установі, де вони служили; займатися підрядами та постачанням у місцях служби; вступати в боргові зобов'язання з підлеглими; призначати на посади родичів чи однофамільців; приймати подарунки, пожертви, вітальні адреси тощо; бути позивачами у своєму відомстві. Четверта група – заборони на службову діяльність та винагороду за неї для чиновників, які отримали стягнення за порушення. Дані обмеження повинні були сприяти зниженню кількості зловживань у чиновницькому середовищі і створювали економічні механізми боротьби з ними. [1, с. 192 - 193]

Причини хабарництва полягали в матеріальній незабезпеченості чиновників, особливо, нижчих рангів, в неефективному соціальному контролі, відчуженні людей від суспільства. [1, с. 66]

Економічний чинник передумов корупційних діянь зумовлювався і погіршенням матеріального самопочуття різних суспільних верств. В 1860 – і роки znana частина причин поширення корупції пов'язувалася з реформами які зачіпали глибинні суспільні перетворення; політичних і економічних відносин, змін форм власності і пов'язаних з цими модернізацій ними явищами в різних сферах.

Серед факторів, що визначали причини хабарництва були матеріальні потреби. Більшість чиновництва перебувала в становищі нестабільного матеріального забезпечення. Близько однієї чверті їх одержували більше 1 тис. руб. у рік, решта значно менше. Зустрічалися, як їх називали в газетах «раби державної служби» які мали зарплату у сім рублів. [4] Між тим на рубежі XIX – XX ст., з незначними коливаннями в цінах фунт хліба коштував 4 коп, фунт гов'ядини – 10, фунт вершкового масла – 75 коп. [2]. Державним чиновникам виділялись «квартирні гроші» в розмірі 1/5 жалування. [3] Більшість

рядових чиновників проживало в малоприсадебних для житла приміщеннях. Соціальні протиріччя і антагонізми виявлялися у питаннях відпусток і пенсій чиновників.

При тотальному централізмі, ідеологія якого становила політичний ідеал царського режиму, контроль за діяльністю адміністративного апарату здійснювався тільки зверху і епізодично, його увага була сконцентрована в столиці, тому віддалення від неї свавілля і зловживання владою автоматично зростали. Дефекти соціального контролю при бюрократичному централізмі і нерівномірне насичення чиновниками окремих регіонів також сприяло поширенню корупції.

Контроль за діяльністю чиновника не міг бути ефективним в силу тотальної централізації влади в цілому. Ідеал політичної системи XIX ст. полягав у збереженні царського режиму. Тому контроль за діяльністю адміністративного апарату здійснювався лише зверху і епізодично. Важливі його концентрувалися в центрі. Для губернського життя властивим було повільність, а то і невиконання розпоряджень центральних органів, лихоїмство і все можливі зловживання. Зберігалася така собі система колективної безвідповідальності Ревізії виявляли масові випадки невиконання указів, рішень уряду та міністерств. Адміністративним дефектом, що провокував зловживання була протирічлива система регламентації всіх секторів суспільного життя. Не розвинутість форм самоврядування і самодіяльності громадян відкривають шляхи для самоуправства чиновників. Україна залишалась регіоном де зберігалась висока кількісна концентрація чиновницького апарату. Один чиновник припадав на 143,5 чоловік у віці від 16 до 69 років. [5]

Джерелом для збагачення чиновника виступав не лише хабар але і державна скарбниця. Вони тісно пов'язувалися: скарбниця виступала часто джерелом для дачі хабаря. Казнокрадство було справою звичною і нормальною оскільки: «казна миром живет, и мир казной»; «казна не убогая вдова; ее не обереш», «от більшого немощко – не воровство, а де лежка». Переконавання «грех воровать, да нельзя миновать» міцно увійшла в народну свідомість. О. Герцен

свого часу зазначав, що крадіжки з скарбниці, собак і книг в Росії і грабунком не вважалися.

Одні чиновники обкрадали скарбниця, інші обчищали обивателя, треті робили і те і інше. Гоголівський Поприщін у своїх записках описував пересічного губерньського чиновника: «фрачишка на нем гадкий, рожа такая, что плюнуть хочется, а посмотри ты, какую он дачу нанимает ! Фарфоровой вызолоченной чашки и не носи к нему: это, говорит, «докторский подарок», а ему давай или пару рысаков, или дорожки, или бобер рублей на триста. С виду такой тихенький, говорит так деликатно: « Одолжите ножичка починить перышко», а там обчистит так, что только одну рубашку оставит на просителе». [3, с. 189].

Значна частина чиновництва, як займало нижчі і частково середні «щабелі» соціальної піраміди, матеріально бідували, не мали гарантій зайнятості і відрізнялися нестабільністю положення. Коли хабарників залучали до суду, в якості свого виправдання ті вказували саме цю обставину. Поширенню корупції сприяли і слабкі форми соціального контролю. Бюрократичний централізм практично стримував їх розвиток.

Переважа більшість чиновників не відповідала кваліфікаційним вимогами. Адже навіть серед губернаторського складу управлінців імперії значна кількість їх мала домашню освіту і виховання. Разом з тим протягом досліджуваного періоду одночасно з розвитком університетської освіти намітилися позитивні тенденції в бік підвищення фахового рівня службовців каральних відомств імперії. Однак у цілому ситуація залишалася складною. Сучасники виділяли наступні причини незадовільного стану і діяльності земської поліції: низькі професійні та моральні якості особового складу земської поліції, недостатня кількість поліцейських чиновників, нераціональний розподіл посадових обов'язків між становими приставами і земським судом, обтяження поліції обов'язками, що не повинні входити до її компетенції. Ситуація у середовищі земської поліції певною мірою покращилась лише, коли у 1860 р. слідство було відокремлене від поліції, а у 1862 р. у процесі проведення поліцейської

реформи в окремих регіонах імперії, у т. ч. й українських губерніях, зросла кількість поліцейських станів, на які поділялися повіти. Але, хоча після утворення додаткових станів і поліцейських посад ефективність роботи поліції дещо й зросла, у цілому вона продовжувала залишатися на низькому рівні.

Таким чином корупція була хворобою не лише державного апарату. Вона переходила і у інші сфери діяльності: банки, приватні підприємства. Комерційний підкуп ставав нормою діяльності, і передбачав незаконну винагороду службовцю установи, де без підкупу не хотіли давати кредиту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Константинов А. Коррупцированная Россия, - М.: ОЛМА Медиа Групп; ОЛМА – ПРЕСС, 2006, - 640 с.
2. Рубакин Н.А. Много ли в России чиновников ? // Вестник Европы. - 1910, № 1. - с. 220 с.
3. Бенедиктов Н. Жилищная нужда чиновников // Спутник чиновника, - 1912, - № 3 – 4, - 17 с.
4. Голосенко И. «Феномен русской взятки»: очерк истории отечественной социологии чиновничества //www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article.php
5. Кирпичников А.И. Взятка и коррупция. СПб, 1997.– с. 189 - 352 с.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК У ЖИТТІ МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖЖЯ (кінець XIX – початок XX ст.)

Наприкінці XIX – на початку XX ст. містечка, поряд з містами, відігравали важливу роль у розвитку і розміщенні продуктивних сил України. Якщо міста залишалися переважно центрами торгівлі зі слабкорозвинутою промисловістю, то містечка перебирали на себе функції міст і ставали агромістами – малими населеними пунктами міського типу, які мали тісний зв'язок із сільським господарством і орієнтувалися в основному на переробку та збут аграрної продукції. У цей період економічний розвиток містечок Правобережної України перебував у прямій залежності від землеробства, яким займалися більшість їх мешканців. Особливістю містечка було те, що центральна частина його була власне містечком (міським поселенням), а околиці – звичайними поселеннями селянського типу, де мешканці займалися землеробством [1, с. 5], [2, с. VIII]. Проблема землі на переломі століть і в наступні роки залишалася головною для українських містечкових селян, для яких сільське господарство й специфічно хліборобське заняття споконвіків належали до найпрестижніших. Для Правобережної України, складовою частиною якої є Поділля, було характерне велике дворянське землеволодіння [3, с. 271]. У містечках Подільської губернії воно сягало 216673 дес. 2137 саж. 46,8% цієї кількості належали польським власникам. Взагалі польське дворянське землеволодіння переважало у містечках 8 із 12 повітів регіону. Якщо взяти до уваги родинне землеволодіння, то можна виявити містечкові латифундії. Наприклад, Собанські володіли 17498 дес. землі, Юрьевичі – 9533 дес. і т.д. [4, с. 4-890 (підр. наші)]. Земельні володіння інших 4 повітів концентрувалися в російських та українських землевласників. Так, М.Балашов із м-ка Шпиків Брацлавського повіту володів 9125 дес. землі [4, с. 438]. У

містечках Ольгопільського повіту, який загалом був лідером серед повітів за площею землі власників-поляків, серед великого землеволодіння переважало російське: найбільше кидалися у вічі латифундії О.Орлова (м-ко Чечельник, 17594 дес.) [4, с. 544]. Подібною була ситуація і в містечках Волинської та Київської губернії. Скажімо, на Волині наприкінці XIX ст. польським землевласникам належали 69% приватновласницьких земельних угідь, а російським – 24% [5, с. 59]. У містечках Київської губернії, за нашими підрахунками, поміщицьке землеволодіння складало 53,6% або 261245 дес., селянське – 44,4% (261700 дес.), церковне – 2,0% (9642 дес.) [6, с. 27-1874].

У селянському середовищі досить гострим залишалось земельне питання, соціальні відносини. Скажімо на початку 1917 р. з 44,1 млн дес. землі у Наддніпрянській Україні землеволодіння заможного селянства складало 29,6%, середняків – 22,2%, бідняків 11,5% [7, с. 5]. Це ж спостерігалось і в містечках, де переважна більшість селянських господарств страждала від малоземелля. Так, у Макові Подільської губернії нараховувалося 3 домогосподарі, які володіли надільною польовою землею в розмірі понад 5 дес., 3 – чотирма, 18 – трьома, 58 – двома, 109 – однією, 55 – менше 1 дес., не мали її взагалі 67 домогосподарів [8, арк. 124]. Дещо кращою була ситуація у Монастирищі, де нараховувалося 82 середняцькі двори (вони мали по 4-9 десятин). Натомість у селах волості їх було лише 56. Крім того, з 6 заможних господарств (10 і більше дес.) Монастирищенської волості 3 припадало на містечка [9, с.11]. Нестерпне економічне становище значної частини селянства, бажання поправити свою долю іноді спонукали його до еміграції, пошуків кращих умов виживання за межами рідного краю. З Пулинів до Сибіру переселилось 82 особи [10, с. 94], з Шатави в Самарську губернію у 1910-1911 рр. – 1 сім'я, у Томську – 4, в Уссурійський край – 9 сімей [11, арк. 98]. Нерідко містечкові жителі піддавались агітації агентів американських фірм з вербування робочої сили і виїздили в США і Канаду. Частина з них у пошуках роботи відходила в міста на Південь України. Наприклад, у 1885 р. у Білій Церкві на відхід було видано 246 паспортів [12, с. 113].

Особливістю капіталістичної еволюції українського сільсько-го господарства були не тільки соціальна диференціація селянства, пролетаризація його бідніших верств, спалах еміграцій, але і наростання ініціативності, пошуки виходу з обтяжливих обставин. Багато хто із селян розумів, що вони самі є творцями своєї долі. Їх більшало, а разом з тим удосконалювалися форми і методи селянської самоорганізації. Однією з найяскравіше окреслених і найефективніших форм економічної самоорганізації селянства у той час була кооперація, яка виявилася здатною найкраще адаптуватися до українського середовища, залучити до співпраці різні верстви населення [13, с. 29]. Історик-аграрник Ю.Вовк зазначає, що кроком до вирішення цих завдань, був широкий розвиток різноманітних установ дрібного кредитування: сільські банки, кредитно-ощадні товариства, різноманітні каси взаємодопомоги та каси дрібного кредиту [14, с. 15]. За нашими підрахунками, у містечках Правобережної України на початку ХХ ст. функціонували 58 банків, 54 кредитних, 112 споживчих і 113 позичково-ощадних товариств [15, с.451-1075].

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. важливим чинником у житті містечок було сільське господарство, розвиток якого гальмувало велике дворянське землеволодіння, що мало наслідком загострення у селянському середовищі земельного питання, а відтак і соціальних відносин. Водночас, удосконалювалися форми і методи селянської самоорганізації.

ЛІТЕРАТУРА

Современное состояние еврейских местечек и перспективы их экономического оздоровления / [сост. А. М. Кичаевым; под ред. и с предисловием Я. Р. Рубинова]. Каменец-Подольск: Каменец-Подольская типограф. им. Ленина, 1929. 68 с.

Населені місця Поділля/Центр. стат. управл. України, Поділ. губ. стат. бюро. Вінниця: Держдрукарня ім. Леніна, 1925. 444 с.

Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861-1917 рр.: соціально-економічна еволюція. Донецьк: ДонНУ, 2003. 319 с.

Поместное землевладение в Подольской губернии. Настольно-справочная книга для землевладельцев и арендаторов / [сост. В. К. Гульдман].

Каменец-Подольск: Типография С. П. Киржацкого, 1903. 897 + 50 с.

Кондратюк Р. Я. Створення системи російського землеволодіння на Волині (кін. ХVІІІ др. пол. ХІХ ст.) // Житомирщина крізь призму століть: наук. зб. / Відп. ред. М. Ю. Костриця. Житомир, 1992. Т.16. С.57-59.

Список населенных мест Киевской губернии. Киев: Изд. Киевгубстаткома, 1900. 1896 с.

Завальнюк О. М., Рибак І. В. Новітня аграрна історія України / О.М.Завальнюк, Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 288 с.

Державний архів Хмельницької області. Ф. 78. Оп.1. Спр. 895.

Волошенко І. Нариси з історії поселень Монастирищенського району Черкаської області. Документально-художнє видання, присвячене 80-річчю утворення району. Монастирище: б.в., 2003. 464 с.

Давидюк В. Д. Чортоліси-Пулини-Червоноармійськ // Малинщина у просторі і часі: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., 25-27 вересня 1996 р. / Відп. ред. М. Ю. Костриця. Малин: б. в., 1996. С.93-95.

Державний архів Хмельницької області. Ф. 78. Оп.1. Спр. 1018.

Біла Церква. Шлях крізь віки / [редкол.: П. І. Юхименко (голова), А. І. Гай, В. В. Репринцев та ін.]. Біла Церква: Буква, 1994. 384 с.

Мороз О. Г., Злупко С. М. Українське селянство у першій половині ХХ ст. Трагедія і героїзм. Львів: Універсум, 1997. 165 с.

Вовк Ю. І. Українське селянство в соціально-економічній структурі суспільства на початку ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/Донецький національний університет. Донецьк, 2003. 20 с.

Весь Юго-Западный край на 1913 год. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям / [сост. Юго-Запад. отделен. Рос. Экспорт. Палаты под общим наблюд. М. В. Довнар-Запольского и под ред. А. И. Ярошевича]. Киев: Издание Л. М. Фиша и П. Е. Вольсова, 1913. 1094 с.

*Цвік Геннадій,
вчитель історії Радомишльської гімназії,
член НСКУ*

ГОНЧАРСТВО НА РАДОМИШЛЬЩИНІ

У наш непростий час була і є потреба у знанні свого родоводу, історичних і культурних надбань предків для піднесення, особливо зараз, національної гідності. Потреба не тільки у знанні минулого. А й у передачі нащадкам усього кращого з надбань національної культури, виплеканої століттями українським народом, щоб і завтра лунала народна пісня, не висихало життєдайне джерело народної мудрості і творчості. Створити таку атмосферу, аби молодь не цуралася національного спадку. Щоб не тільки на Заході чи Сході шукала свої ідеали, а знаходила їх на рідних батьківських землях.

Прикро. Але забувають Люди духовні традиції, народні звичаї, моральні засади. Драматизм цього полягає не стільки у збідненні сфери ритуалів (зокрема, у дозвіллі), стільки в тім, що руйнується зв'язок поколінь, який є основою нації і всього її життя. Адже традиційна етнокультурна інформація може зберігатися тільки передаючись од батьків до батьків, а відтак до дітей чи внуків. Потяг до неї і є основою справжнього патріотизму.

Звертання до традицій зовсім не означає нехтування сьогоденням. Тільки осмисливши минуле, пізнавши витоки своєї історії та культури, можна й чіткіше зрозуміти сьогодення, уявити майбутнє.

Однак – перейдемо до теми гончарства. Протягом століть воно одне з провідних місць серед промислів, увібравши технічні новинки і художні традиції, що існували ще з часів неоліту. Найбільші центри гончарства були на Лівобережжі, в Карпатах, на Поліссі. Один із поліських центрів – місто Радомишль, а точніше – Рудня (околиця міста). На жаль, із другої половини XIX ст. народні ремесла і промисли в Україні почали занепадати, не витримуючи конкуренції зі зростаючою промисловістю. Виняток становили хіба що Полісся, Карпати.

Гончарне виробництво, як вид допоміжного промислу в Україні, ніколи не припинялося, хоч у різні історичні періоди його роль у забезпеченні добробуту сім'ї майстра була неоднаковою. На сьогодні гончарство, як і інші кустарні промисли, занепало. Ті його центри, що залишилися, виготовляють декоративний посуд і скульптури на виставки чи на замовлення музеїв, іноді – для господарських потреб.

Керамічне виробництво – трудомісткий і тривалий процес, що вимагає володіння різними навичками – від приготування глини до термічної обробки речей. Накопана глина «дозрівала» у «глиннику». Щоб прискорити дозрівання, її поливали, перелопачували. Очищували від домішок, місили і аж тоді робили посуд. Готовий виріб підсушується при звичайній температурі, згодом знову обточується на гончарному крузі і глазурується. Після цього – обпікається. На цьому процес вважається завершеним. А вибір глини, її обробка, температурні режими та інше – то вже секрети майстрів.

Славилася своїми гончарними виробами і околиця Радомишля – Рудня.

Далі мова піде про одного з гончарів Радомишльщини – Івана Євгеновича Туровця. Народився він 1923 р. в родині гончарів. У його батька було чотири брати, і всі займалися гончарством ще до 1917 року. В сім'ї ж, де ріс Іван, його рідні брати і дві сестри продовжували займатися цим ремеслом. Він із дитинства бачив, як і що робилося з глини, допомагав творити ті речі, захоплювався розповідями про своїх славних предків – гончарів. За його словами, рід їхній почав гончарювати більше 100 років тому, передаючи справу від батька до сина. Крім Туровців, це ремесло здавна годувало сім'ї Черненків, Собченків, Потійчуків. Батько, Євгеній Гурович дуже хотів, щоб і син перейняв тонкощі обробки глини, навчав і привчав Івана до цього.

Із гончарних кругів Туровців сходили глечики, макітри, горщики, гладилки, миски, полумиски, дитячі іграшки й інше. Вже перед війною Іван міг сам їх робити. Забігаючи наперед, скажу, що й у свої 80 років Іван Євгенович робив дещо з того, правда, не все – сили не ті. А раніше за 17-18 годин роботи міг виготовити 15-20 горщиків на 1-2 літри.

До 1917 року на Рудні займалися гончарством менше 10 сімей, а по тому – близько 20. У 20-х рр. ХХ ст. було дві артілі гончарів, до 10-12 майстрів у кожній. На ті літа припадає перше знайомство Івана Євгеновича з гончарством, часи непу були порою розквіту цього ремесла. Та так тривало недовго. Згодом на долю Івана Євгеновича і його сімі випало чимало випробувань.

У роки голодомору 1932-1933 років вони вижили завдяки корівчині. Але тільки одна біда минулася, як Туровців зачепила друга – репресії 30-х років ХХ ст. Репресували хрещеного – Левка Туровця, брата матері. У той час багато таких, ні в чому не винних, постраждало. І все ж сім'я не покидала ремесла. Вироблене міняли по селах на зерно, яйця, огірки та інше.

Як настав червень 1941-го, Іван Туровець пішов на фронт. Його бойова біографія почалася, коли мобілізовані дісталися підводами до станції Тетерів, де їх розбомбила німецька авіація. Не побувавши у бою, чимало радомішлян було поранено і вбито. Далі І.Туровця були Харків, командирські курси у Сталінграді. Перше бойове «хрещення» - під Харковом, де німці оточили і знищили його дивізію. Та він зумів вирватися із оточення, а в 1942 році воював на Північному Кавказі, на Кубані, потім добивав війська Паулюса під Сталінградом. Пізніше його частину перекинули у Східну Пруссію. З боями пройшов Польщу, Німеччину, закінчив війну в Берліні. Але війна на цьому для нього не закінчилася. Після короткого перепопинку його частину перекинули воювати у Маньчжурії.

Всього довелося спізнати Івану Євгеновичу Туровцю в роки війни. Не один раз був поранений. Заслужив бойові ордени та медалі. Як повернувся додому після демобілізації – не пізнав розорених війною рідних місць. І рідні не одразу його впізнали, бо йшов на війну безвусий хлопчина, а повернувся досвідчений воїн-фронтвик.

Різну роботу виконував він після війни. Не забув і про гончарство. Купив на той час недешевий патент. Помічників, учнів не мав, бо тоді треба було б платити їм за них, а гроші то для нього були великі. Не міг учити і потай, уночі, - знаходилися заздрісники, донощики. А вчити треба було цьому ремеслу не один місяць. От так

і сталося, що продовжувачів справи не залишив. Може б, і навчив кого з онуків, була змога. Але не та молодь – захотіла зберегти дідове ремесло.

За радянських часів контроль за ремісниками був дуже суворий. Не сплатив податок вчасно – могли й нову хату забрати, як це сталося у сусідів. А в 60-х роках ХХ ст. гончарів зганяли до промкомбінату...

На виробі гончара завжди був попит – від них віяло теплом, їх вигляд пробуджує апетит. Це були екологічно чисті речі. Справжній борць можна зварити тільки в горщику, а не в каструлі. Та й зберігається в ньому їжа довше.

На превеликий жаль продовжити народний промисел, відновити славу радомішльських майстрів так нікому і не захотілося. Останній гончарний майстер відійшов у вічність.

ЛІТЕРАТУРА

Спогади І.Є.Туровця.

УКРАЇНСЬКІ ПРІОРИТЕТИ У НАУЦІ: МИКОЛА ІВАНОВИЧ КИБАЛЬЧИЧ

Історія ракетних досліджень в Росії XIX століття являє собою ніщо інше, як сукупність розробок в основному українських учених: О. Д. Засядька, К. І. Константинова, І. І. Третеського, Ф. І. Гешвенда та ін.[1].

Центральне місце у цій плеяді належить, безумовно, Миколі Івановичу Кибальчичу (1853-1881 рр.). Своє коротке життя (27 років) він прожив в XIX столітті, однак його ідеї настільки випередили час, що були розглянуті і впроваджені лише у другій половині XX-го.

М. І. Кибальчич народився 31 жовтня (19 листопада) у м. Короп Чернігівської губернії. У 1864-1871 рр. навчався у Новгород-Сіверській гімназії, виявивши виключні здібності у математиці, фізиці, хімії та маючи виражену схильність до мов. Тут він вивчив німецьку, французьку, латинську та грецьку. Англійську опанував пізніше самостійно. 1871 р. закінчив гімназію зі срібною медаллю й вступив до Петербурзького інституту шляхів сполучення, де вчився 2 роки. У 1873 р. переходить до Медико-хірургічної академії, оскільки серйозно захоплюється хімією.

1875 р. він підпадає під незаконний арешт за переховування народницької літератури. Література ця залишена була у кімнаті М. Кибальчича його приятелькою, про зміст її він не знав нічого та й революційними ідеями на той час не цікавився. Проте у в'язниці (провівши там 2 роки і 8 місяців) він по-справжньому розлютився і всією душею сприйняв ідеї народництва.

Жандармська охрнка незалежно від імені імператора залишалась традиційно суворою до інакодумців. Домігшись максимального покарання для студентів, державна каральна машина, безперечно, знищила великого ученого і власними руками створила революціонера. За час перебування у в'язниці М. І. Кибальчич дійшов само-

стійного висновку про збройну боротьбу виключно через терор: «Даю слово, що увесь мій час і всі мої сили я використаю заради служіння революції за допомогою терору. Я займуся такою наукою, котра б допомогла мені й товаришам докласти усіх своїх сил найвишнішим чином» [2, с. 16].

Після виходу із в'язниці, незважаючи на виправдувальний при-суд, Кибальчичу було відмовлено у продовженні навчання у Медичній академії. У зв'язку із посиленням поліцейського терору проти народо-вольців у відповідь на вбивство шефа жандармів генерала Мезенцева та низкою незаконних затримань, М. Кибальчич восени 1878 р. пере-ходить на нелегальний стан. Талановитий хімік, він у міській квартирі самотужки готує динаміт і передає його народовольцям.

1 березня 1881 р. народовольці використали 100 кг динаміту, ви-готовленого М. Кибальчичем, і вбили царя. Шість чоловік було заарештовано й присуджено до смертної кари через повішення, серед них був і Кибальчич.

3 квітня цього ж року на Семенівському плаці Петербурга його повісили першим. За 11 діб до смерті, сидячи у внутрішній в'язниці Петербурзького жандармського управління, М. Кибальчич створює «Проект повітроплавного приладу» [3, с. 15-20].

Іноземними фахівцями того часу пропонувалась ідея реактив-ного принципу польоту стосовно апаратів, котрі легші за повітря (аеростат, повітряна куля). Однак лише М. Кибальчич висунув і ма-тематично обґрунтував абсолютно нову ідею ракетно-динамічного принципу польоту для апарату, важчого за повітря. Це тим більш дивно, так як гвинтової авіації тоді ще не було. Слід відзначити, що інженерна ідея до М. Кибальчича прийшла не випадково і не раптом, це не було геніальним осяянням перед смертю, як доводять деякі ав-тори. Винахідник протягом кількох років осмислював свої напрацю-вання і всебічно їх обраховував.

У в'язниці ж він, розуміючи, що смертний вирок неминучий, лише доопрацював їх і ясно виклав, маючи надію, що його проект передадуть вченим і він тим самим принесе користь російській нау-ці. Його проект передбачав зліт, переміщення та завісання у повітрі

літального апарату за допомогою ракетного двигуна на пороху, що повільно горить. У цього проекту була одна важлива особливість – польоти передбачалися лише в атмосфері.

Відзначимо також, що проект зовсім не був дилетантським. На той час М. Кибальчич, безперечно, вважався найбільшим фахівцем у галузі виготовлення й застосування пороху та інших вибухових речовин, що було визнано на суді військовим експертом генералом М. Федоровим, котрий закликав не знищувати такі таланти, як Кибальчич та Желябов, а, «можливо, дати їм довічне ув'язнення, але надати можливість для досліджень».

«У своїх роздумах про повітроплавальну машину, – пише М. Кибальчич – я перш за все зупинився на запитанні: яка сила повинна бути застосована, щоб привести у рух таку машину?». Відкидаючи парові та електричні двигуни як громіздкі, а мускульну силу людини як несерйозну, автор доходить висновку: «... Такою силою є, на мою думку, вибухові речовини, що горять. Ніякі інші речовини у природі не володіють здатністю розвивати у короткий проміжок часу стільки енергії, як вибухові» [3, с.26].

Через десять років німець А. Гандсвіт розробив проект космічного корабля, подібний до проекту М. Кибальчича, і в результаті того, що робота Кибальчича була невідомою науковому загалу, адже залишалася похованою на 27 років у поліцейських архівах, Гандсвіт був визнаний основоположником реактивного польоту. Ця посилка зустрічається у дослідженнях істориків науки на Заході й донині.

Розглянемо принципи ракетного польоту, згодом названі геніальними, які запропонував М. І. Кибальчич.

Передбачено пристрій порохового ракетного двигуна, який можливо було реально здійснити вже на той час;

Запропоновано «програмний» режим горіння пороху з автоматичним регулюванням газоутворення, багатоканальність апаратів як засіб підвищення надійності процесу, «бронювання» пороху задля підвищення ступеню передбачуваності режиму горіння.

Висунуто дві ідеї управління апаратом, які широко використовуються нині:

а) встановлення допоміжних керуючих двигунів (за настійною вимогою С. П. Корольова була реалізована в 60-х роках ХХ ст. в КБ О. М. Ісаєва);

б) керування ракетою за допомогою нахилу основного двигуна (реалізовано також у ХХ ст. радянськими генеральними конструкторами М. Тихонравовим та В. Глушко).

Отже, перед нами народжений у ХІХ ст. реальний проект ракети для польотів людини, який було виявлено лише у серпні 1817 р. у Департаменті поліції. Надруковано його було вже після революції у квітневому номері малопомітного журналу «Былое» із супровідною статтею визнаних на той час знавців ракетної справи М. О. Риніна та П. Є. Щоголева [4].

Визнаний історик науки (ракетних досліджень зокрема) М. О. Ринін впродовж всього життя вважав, що за М. І. Кибальчичем має бути встановлений пріоритет у галузі реактивного повітроплавання, однак офіційна ідеологія Радянського Союзу вже утвердила у масовій свідомості богоподібний образ «генія з провінції» К. Ціолковського. Причому, до честі К. Е. Ціолковського – як «основоположника космонавтики», він, ознайомившись із роботою М. Кибальчича, цей пріоритет визнав [5, с. 2-5].

Після здобуття Україною незалежності праця ученого все ж була належним чином оцінена й одержала гідне визнання – на жаль, лише у вузькому колі істориків науки і українських ракетників.

ЛІТЕРАТУРА

Мельничук І. А. Україна космічна. – Житомир: Вид. Полісся, 1997 р. – 208 с.

Черняк А. Николай Кибальчич – революционер и ученый – М., 1960. – 94 с.

Кибальчич Н. Проект воздухоплавательного прибора // Сб. Пионеры ракетной техники Кибальчич, Циолковский, Цандер, Кондратюк / – М., 1964. С. 15-20.

Рынин Н. О проекте воздухоплавательного прибора системы Н. И. Кибальчича // М.: Былое, 1918. – № 10-11, Кн. 4-5. – С. 123.

Див.: Циолковский К. Вводная статья от 14 мая 1927 г. / У кн.: Рынин Н. Межпланетное сообщение. – Вып. VII. – Л., 1931. – С 2-5.

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ У 1921 РОЦІ

На державному рівні прийнято рішення 2017 рік вважати роком століття початку Української національної революції 1917-1921 рр. Події того часу цінні історичним досвідом боротьби за здобуття незалежності України і її захисту в умовах воєнної агресії радянської Росії. За останні чверть століття з'явилося досить багато публікацій про перебіг подій Української національної революції. Це і праці Олександра Рубльова і Олександра Реєнта («Українські визвольні змагання 1917-1921 рр.»), і Юрія Поліщука («Січові стрільці на Волині»), і Костянтина Завальнюка («Українська Галицька Армія на Волині(серпень-грудень 1919р.)» та ін. Актуальність даної проблеми зумовлює необхідність подальших досліджень, які можуть бути реалізовані у вивченні окремих аспектів перебігу Української національної революції, дослідженні життєдіяльності її активних учасників, розкритті регіональної проблематики. Тому дана стаття покликана розкрити продовження національно-визвольних змагань у 1921 році на території сучасної Житомирщини.

У січні 1921 року Рада міністрів УНР видала «Закон про Раду Республіки», як тимчасовий найвищий орган народної влади. Польща не виявила заперечення щодо таких політичних рішень уряду УНР. Чому? Радянська Росія зволікала з підписанням договору і Польща не відкидала можливості використати українську армію. Але 18 березня 1921 року цей договір було підписано і ставлення до Ради Республіки з боку Польщі змінилось, як і загалом до українців – політика стала жорсткіша. Стало зрозуміло, що варто покладатися тільки на власні сили. Дії щодо зміцнення боєздатності української армії стали пріоритетними. Надалі всі накази і положення видавалися таємно.

29 квітня 1921 року з метою відновлення централізації керівництва Вища Військова Рада ухвалила «Закон про вище військоve управління в УНР» – всю владу зосереджував у своїх руках Голова Директорії і Головний Отаман військ УНР С. Петлюра. Здійснюється реорганізація армії, налагоджується зв'язок з військовими підрозділами армії УНР у Румунії, Болгарії, Туреччині, а головне – зі старшинами і козаками, які залишилися у тилу більшовиків для організації партизанських виступів. Активнішою стає діяльність створеного ще наприкінці січня 1921 року Партизансько-повстанського Штабу, який підпорядковувався безпосередньо С. Петлюрі, як головнокомандуючому усіх українських регулярних і повстанських військ. На чолі штабу стояв генерал-хорунжий Ю. Тютюнник. Спочатку штаб перебував у м. Тарнові, а з кінця червня 1921 року – у Львові. Головним завданням цього штабу була підготовка і проведення збройного повстання у тилу більшовиків.

Територію України з метою кращої організації повстанського руху поділили на чотири Повстанські фронти. Згодом їх реорганізували у 5 повстанських груп і 22 повстанських райони, налагоджено було координацію дій. На території нашого краю було спочатку визначено Північний повстанський фронт, реорганізований невдовзі у другу повстанську групу, яку очолив підполковник Ю. Мордалевич. Важливим координаційним центром став Всеукраїнський Центральний Повстанський комітет, створений таємно у Києві на чолі з полковником І. Чепілком. До цього Комітету входив і талановитий поет Григорій Чупринка (у 1930-ті роки репресований). Комітет підтримував постійний зв'язок з Партизансько-повстанським штабом у Львові. Разом вони координували діяльність повстанських загонів. На території Житомирщини діяли загони, які підпорядковувалися загалом командиру другої повстанської групи Ю. Мордалевичу. Це загони під командуванням отаманів Струка (Радомишльський повіт), Лисиці (Коростень і навколишні села), Бабица (Попільня, Паволоч, Верхівня).

На початку літа 1921 року партизансько-повстанський рух був дуже потужний і охоплював усю територію України. Саме тоді

склались найсприятливіші умови для походу: селянство, розчароване більшовицькою владою, розгніване примусовим вилученням усіх продовольчих запасів і жорстокістю червоного терору, масово йшло у повстанські загони. На жаль, початок виступу було перенесено на пізніший час. Головна причина – нестача зброї, набоїв. А тим часом протягом літа 1921 року РСЧА (робітничо-селянська Червона Армія) завдала відчутного удару повстанським загонам в Україні. Частина повстанців звабили амністією. У селян реквізували увесь врожай – вони були приречені на голодну смерть. Розгорнувся так званий терор голодом. Разом з тим це унеможливило надавати допомогу продовольством повстанським загонам. Але відмовитися від походу в Україну вояки армії УНР не бажали – метою свого життя вони вбачали визволення України.

Підготовка до походу проводилась в умовах, коли польська влада згідно з умовами Ризького договору, підписаного з Радянською Росією, не повинна була допускати існування військових формувань, налаштованих проти Червоної Армії. Разом з тим, С. Петлюра звертався до поляків з проханням допомогти з озброєнням. 12 жовтня 1921 року польська сторона дала все-таки невелику партію зброї (щоправда, застарілих зразків). Поблизу польсько-радянського кордону влаштовуються таємні сховища зброї і набоїв. 23 жовтня 1921 року Головний Отаман військ УНР С. Петлюра призначив генерал-хорунжого Ю. Тютюнника командуючим усіма повстанськими силами в Україні, а начальником Генерального штабу Повстанської Армії УНР – полковника Ю. Отмарштайна. Командиром другої повстанської групи після Юрія Мордалевича став підполковник Леонід Ступницький.

У другій половині жовтня 1921 року з таборів для інтернованих невеликими групами перевезли (нібито на роботу) у волинські ліси близько 1200 вояків. Вони зосередились у районі Рівне – Костопіль. 24 жовтня 1921 року Ю. Тютюнник надіслав командирам повстанських груп наказ оголосити по своїм підрозділам про початок загального повстання.

Наступ планувався у трьох напрямках. Першою мала виступити Бесарабська (Південна) повстанська група під командуванням

генерала А. Гулого у напрямку Тирасполь – Одеса, потім з'єднатися з вояками отамана Заболотного і підняти селян півдня України на повстання. Подільська і Волинська повстанські групи, розпочавши кожна свій рейд нарізно, потім повинні були з'єднатися і одним ударом захопити Київ.

Подільську повстанську групу очолював підполковник М. Палій (Сидорянський). Вона складалась із козаків і старшин Київської дивізії і налічувала 525 вояків. 25 жовтня у Чорткові вони були озброєні – на всіх видали 200 рушниць і тисячу набоїв до них, а також п'ять кулеметів. Розраховували, що зброєю добудуть у бою. Волинську повстанську групу очолював підполковник Ступницький. Її склад становили 216 старшин і 663 козаки. Вони одержали 430 рушниць і 74 тисячі набоїв до них, 34 кулеметів зі стрічками до них, 300 шабель і 150 списів, 150 піроксилінових шашок, 600 гранат.

Ю. Отмарштайн подавав дещо інші дані про кількісний склад Волинської групи: 155 старшин та урядовців, 645 підстаршин і стрільців. Весь обоз цієї групи складався з 15 фір, 32 коней [1, 17-20].

Отже, основною ударною силою була Волинська група, інші дві мали відволікти на себе значну частину Червоної Армії. Як бачимо, зброї на всіх не вистачало. Ще гірша ситуація була з одягом і взуттям. Ю. Тютюнник у рапорті С. Петлюрі писав: «Окремо треба сказати про стан взуття і одягу старшин і козаків, що вирушили на повстання. Взуття: 35 відсотків цілком роззутих (босі), а решта вояків у дуже кепському взутті. Одяг: 50 відсотків без шинелей, одяг решти – старий і потертий. Щоб якось вийти з цього становища, для босих були закуплені ликові постолі».

Але головне, що додавало сил і дозволяло не звертати уваги на кепське матеріальне забезпечення, – це надія на успіх збройного походу. Ю. Тютюнник, виступаючи перед українськими бійцями напередодні походу теж висловлював упевненість в успіху: «Вояцтво! На вас випала важка, але почесна доля першими зі зброєю в руках вступити на українську землю. Але труднощів боятися немає чого. Україна нас підтримає. Там усі угруповання об'єдналися проти комуністів. Завтра станеться великий вибух, зв'язаний із страйком

залізниць, пошт і телеграфу. Нашим завданням є створити кадр національної армії й перебрати на себе керівництво над масами. Ми повинні вийти з честю з покладених завдань»[2, 65].

Рано-вранці 26 жовтня 1921 року Подільська повстанська група розпочала свій рейд. Згідно з планом, вона мала орієнтовно 10 листопада з'єднатися з Волинською групою в районі Житомир – Коростень – Тетерів.

Волинська повстанська група розпочала наступ, перетнувши кордон 4 листопада 1921 року біля села Нетреби (Нетребівка) Чуднівської волості (село існувало до 1941 р.). З Кривотина (село Емільчинської волості) штаб Волинської групи вислав три окремі відділи із такими завданнями: 1) відділ поручника Гопанчука і у кількості 16 осіб та 30 вояків сотника Василя Падалки мали з'єднатися у районі Емільчиного з відділом генерала Нельговського і вирушити разом далі на станцію Шепетівка; 2) відділ поручника Ружицького з поручником Пилипчуком у кількості 12 вояків повинен дійти до м. Олевська і налагодити зв'язок з місцевими повстанськими осередками; 3) відділ поручника Сліпенка у складі 25 бійців мали узгодити подальші спільні дії з повстанським отаманом Орликом[3, 66].

Поручник Гопанчук твердив, що на Правобережній Україні налічується близько 20 тисяч партизанів, які готові піднятися на повстання проти радянської влади, а також запевнив, що налагодив зв'язок із 44-ю піхотною дивізією Червоної армії, яка має прагнення перейти на український бік.

Передова група Василя Падалки одержала завдання йти першим і ліквідувати прикордонну охорону. Як згадував безпосередній учасник тих подій Василь Падалка, вирушивши ще у ніч з 3 на 4 листопада і, «обминувши лісами село Нетреби, сотник Падалка наблизився до советської прикордонної застави, де захопив у сні кількох прикордонників. Він забрав у них зброю і червоноармійську уніформу, в яку одягнув своїх вояків. У самому селі Майдан Голишевський (поблизу с. Рихальське, тепер не існує. – Г. М.) повстанці захопили 25 червоноармійців і 60 крісів, яких так браку-

вало повстанцям та один скоростріл. У міжчасі до села наді"хали два большевицькі кіннотники, яких також удалося зненацька захопити. Один із них був командиром батальйону, який, мабуть, почувався дуже безпечно, коли вночі вибрався в супроводі тільки одного червоноармійця. Завдяки тому сотник Падалка здобув собі коня, пістоль і шаблю, Захоплених червоноармійців, командира батальйону сотн. Падалка відіслав до штабу Повстанчої Армії. Між червоноармійцями було всього-навсього п'ять українців, двоє з Чернігівщини і троє з Поділля. Це вказувало на те, що советська влада охороняла кордон своїми власними московськими силами, не довіряючи українцям...»[4, 46].

«Ще того самого дня відділ Гопанчука – Падалки близько 7 год. вечора добрів по коліна в болоті до села Зубковичі. Селяни прийняли відділ радо і гостинно нагодували, а староста тим часом призначив для відділу підводи, які підвезли вояків до села Янча Рудня (нині с. Рудня-Іванівська Емільчинського р-ну. – Г. М.). Довідавшись, що в селі був невеличкий большевицький відділ кінноти, повстанці виполошили большевиків пострілами із крісів та кількома вибухами гранат, й вони втекли до містечка Емільчина, залишивши багато зброї. Селяни позносили залишену большевиками зброю, яку сотник Падалка розділив поміж членами відділу, і тоді кожний уже мав кріса і по 120 набоїв. Крім того, були ще й запасові зброя й одяг»[5, 111].

Відділ Гопанчука і Падалки уранці 5 листопада підійшли до містечка Емільчине. Там вони відібрали у міліціонерів кілька підвід з награваними у селян з навколишніх хуторів продуктами і роздали назад селянам. У процесі цього короткого переходу головне керівництво відділом перебрав на себе Василь Падалка – так вирішили самі вояки. З Емільчиного відділ рухався у напрямку села Киянка. У найближчому до Киянки хуторі дізнався, що тут уже був відділ генерала Нельговського, який роззброїв більшовицький каральний загін у кількості 35 бійців. Тут до відділу Василя Падалки приєднався хорунжий Клименко, якого направив полковник Дорошук для налагодження зв'язку з Ю. Тютюнником. Продовжуючи свій перехід

цей відділ виконав завдання – підірвав залізничний міст на відрізу Шепетівка – Звягель (Новоград-Волинський) біля села Дубровка.

Шлях основної частини Волинської групи проліг через села Лопатівка, Слобода, Лопатичі, Андріївка (нині Олевського району). Тут, у Андріївці, українські бійці захопили в полон близько 40 большевицьких вояків. З Андріївки Волинська група вирушила на с. Рудню Зольню, а звідти – на с. Кишин, де й заночували. Наступного дня продовжили шлях у напрямку на с. Жубровичі. У Жубровичах було завдано поразки загону червоноармійців, захоплено в полон 30 вояків ворожого війська. Українські повстанці розбили склади, де зберігався реквізований хліб і роздали його селянам. У цьому селі підполковник Ремболович з дозволу Ю. Тютюнника сформував ударну частину, яка повинна була здійснювати нічні напади на розташування радянських військ і виснажувати їх. Сам цей підрозділ і очолив.

Наступним пунктом переходу Волинської групи стало село Піски. На нараді у Пісках було вирішено захопити важливий залізничний вузол – Коростень. Наступ на місто здійснювався з двох сторін. З північного боку наступав Ю. Тютюнник, а з південного – Л. Ступницький. 7 листопада вдалося зайняти залізничну станцію, а невдовзі оволодіти і центром міста. З камер Коростенської Надзвичайної комісії (ЧК) було визволено 470 політичних в'язнів, розстріляно близько 20 чекістів, а також захоплено склад зброї і обмундирування.

Аж тут прибула підмога більшовицьким військам – дві тисячі червоноармійців з Києва і вояки зі Школи Червоних командирів з Житомира. Волинська група вимушена була залишити Коростень і рухатися вглиб української території через села Васьковичі, Дідковичі, Обиходи, далі – на Пилиповичі та Чайківку. Тут їх наздогнала кінна дивізія Г. Котовського. Атаку котовців Волинська група відбила.

Незважаючи на натиск ворога і велику кількість поранених і обморожених (41 – із зовсім відмороженими ногами, 57 – важкопоранених і 154 – легкопоранених), вони прямують вперед. Великою завадою був також глибокий сніг, який значно сповільнював рух. Неподалік Городська, біля села Войташівка, різко повертають на північ. Мета – з'єднатися з

Подільською групою, як планувалось, поблизу Радомишля. Але там її вже не було – Волинська група зазізнила. Вирішили повертатись на територію Польщі. Але 40-кілометровий марш, здійснений у таких важких умовах, підірвав сили бійців. Їх наздогнали котовці і оточили. Біля села Малі Миньки 17 листопада 1921 року відбувся останній бій – 250 вояків загинуло, 443 потрапило в полон. Було захоплено весь обоз і документи Повстанської армії УНР. Штабу Волинської групи та частині повстанців (загалом 109 осіб) вдалося вирватися з оточення. В ніч на 20 листопада вони перейшли радянсько-польський кордон.

Про долю полонених українських вояків оповідає офіційний звіт «Сборник приказов вой-скам Киевского округа». Виправдовуючись за те, що Повстанська Армія пройшла так далеко вглиб від польського кордону, чекісти писали, що у цей час: «было брошено все силы, не исключая и частей Красной Армии, на хозяйственный фронт» (читай: на реквізицію хліба в українських селян).

Члени «надзвичайної комісії» то катуваннями і погрозами, то улесливими обіцянками намагалися схилити українських вояків та старшин до зради. Однак їхні зусилля були марними. Рядовий козак колишньої Шостої Січової Стрілецької Дивізії, що відзначилася під Замостям, кинув у вічі чекістам: «Ми знаємо, що нас чекає і ми не боїмося смерті, але до вас служити не підемо».

Вичерпавши всі засоби впливу, як вказувалося в протоколі про бій на річці Звіздаль: «чрезвычайная пятерка постановляет: лиц в числе 359 человек, как злостных, активных преступников – расстрелять». Наказ підписали: «командующий войсками округа Якир, член военсовета округа Затонский, нач. Штаба округа Паука».

Розстрілювали їх упродовж кількох днів – 20, 21, 22 листопада.

Відтак друга і остання спроба підірвати більшовицький режим в Україні закінчилася не-вдачею. Аналізуючи результати 2-го Зимового походу Повстанської армії УНР, слід підкреслити, що його проведення не було належним чином підготовлено. Більше того, ППШ не врахував всіх обставин з військової точки зору. Цей рейд не приніс, того результату, на який розраховувало командування штабу, – на загальне повстання в Україні. Це був скоріше порив останньої надії,

ФЕНОМЕН ФОРМУВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПСЕВДОЕЛІТИ НА ТЕРЕНАХ ПІДРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20 – 30-і рр. ХХ ст.)

З самого початку українським більшовикам було важко завойовувати підтримку місцевого населення. На території всієї України КП(б)У сприймали як чужорідну структуру. Окремою партією вона стала порівняно пізно, в квітні 1918 року, і до липня того року в ній було лише 4364 члени. Незабаром чисельність партії значно зростає – до 38 тисяч 1929 року, і до 56 тисяч 1922, але ці показники оманливі, адже 1920 року майже половина членів партії склали комуністи-червоноармійці з нещодавно розквартированих в Україні частин. Як і до революції, українські більшовики, як правило, були містянами російського або єврейського походження, не здатними налагодити контакт з українським селянством. Партійний перепис 1922 року засвідчив зростання різниці в етнічному складі між правлячою партією і 26-мільйонним населенням республіки. З 56 тисяч українських більшовиків 48% служили в Червоній армії, з них лише 14% були етнічними українцями. Серед членів КП(б)У 23% вказали «українець» чи «українка» в графі національності, але лише 11% знали українську мову [1, с. 128-129].

У 1924 році в Радянському Союзі розпочалася перша масова хвиля перейменувань міст та вулиць. Компартійна верхівка, бачачи, що її починання виявилися не надто успішними, намагалася залишити після себе хоча б якусь згадку. Крім того саме 1924 року, після приходу до влади Сталіна, розпочав зароджуватися культ особистості «батька народів» [2, с. 6]. Розпочинаючи із цього часу українські більшовики намагалася витворити культ власних республіканських вождів. Портрети Генерального секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора та другого секретаря ЦК Компартії України Павла Постишева на вулицях українських міст висіли поряд із портретами Сталіна.

який став одним із завершальним акордів українських визвольних змагань 1917-1922 рр. Проте це не применшує героїзму учасників походу, які йшли на вірну смерть, використовуючи останню, хоча й малу можливість відстояти право жити в незалежній українській державі. Серед них уродженці Житомирщини: Герасим Онуфрійчук із с. Вікторівка Бердичівського повіту, молодший унтер-офіцер, який закінчив воєнно-фельдшерську школу; Митрофан Грох з м. Народичі Овруцького повіту, який закінчив Одеську школу прапорщиків; Микола Жуків з Житомира, писар 4 гарматної бригади 4-ї Київської дивізії; Григорій Канащук з Новограда-Волинського, козак 4-ї Київської дивізії; Данило Святненко із Радомисльського повіту, козак 4-ї Київської дивізії; Віталій Усенко із Житомира, козак 4-ї Київської дивізії; Павло Слободенюк із с. Андріївка Бердичівського повіту, козак 4-ї Київської дивізії; Антін Мерділевський, теж козак цієї дивізії із Бердичівського, Леонтій Копнюк з Овруцького, Броніслав Білевич із Новоград-Волинського, Стефан Яцкевич із Радомисльського повітів.

Подальша боротьба продовжувалася і протягом майже усього 1922 року, що зумовлює необхідність розширення хронологічних рамок Української національної революції – це є, на нашу думку, перспективним напрямком дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Отмарштайн Ю. До історії повстанчого рейду ген.-хорунжого Ю. Тютюнника в листопаді 1921 р. Доклад Головному Отаманові // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 7 – 8. – С. 17-20.
2. Цит. за: Другий Зимовий похід, або Листопадовий рейд / Упор. О. Веремійчик. – К., Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 65.
3. Другий Зимовий похід, або Листопадовий рейд / Упор. О. Веремійчик. – К., Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 66.
4. Падалка В. Рейд розвідного відділу сотн. В. Падалки / Василь Падалка // Вісті. – Мюнхен, 1964. – С. 46.
5. Сушко Р. Базар: могила 359 героїв / Роман Сушко // Історичний календар-альманах Червоної Калини. – 1930 – С. 111.

Українське радіо починало передачі словами: «Говорить радіостанція імені Постишева». Місто Червоноармійськ Донецької області упродовж 1935 – 1938 рр. називалося Постишев, а Горлівка – Косіор [3].

П. Постишев та С. Косіор стали безпосередніми організаторами політики фізичного і духовного геноциду українського народу, що виявився в ліквідації «українізації» і проведенні політики русифікації, організації штучного голодомору 1932 – 1933 років в Україні, розгортанні антиукраїнського терору, фабрикуванні численних політичних процесів та масовому винищенні національної інтелігенції.

У липні 1932 року на III Всеукраїнській конференції КП(б)У, добре знаючи незадовільне становище з забезпеченням населення хлібом, активно підтримав вимогу Л. Кагановича і В. Молотова повністю виконати значно завищені плани хлібоздачі в Україні. За його ініціативою було створено колгоспні фонди (постанова ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 року). Вилучення на початку 1933 року цих фондів (включно з насінневими) за директивою Сталіна і В. Молотова та при безпосередній підтримці С. Косіора, у залік виконання плану хлібозаготівель стало однією з головних причин голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. Безпосередньо був закріплений за виконанням хлібозаготівель з листопада 1932 року в Одеській області [4].

У січні 1933 року, Сталін сам послав П. Постишева до України. І дав йому більші повноваження, ніж мали тодішні керівники республіки. В Україні вже лютував штучний голод, та С. Косіора все одно в Москві вважали недостатньо жорстким. Надто мало викачував хліба для потреб сталінської індустріалізації. «Чубарю і Косіору керувати не під силу, – писав Сталін. – Своєю гнилою дипломатією вони остаточно втратять Україну». Її фактичним господарем стає П. Постишев й одразу береться наводити порядок залізною рукою.

«Куркулі мають бути проведені через горнило розкуркулення й відчуті на собі вістря нашої каральної політики», – виголошував з трибуни П. Постишев. Селяни, рятуючись від голодної смерті, намагалися втекти з України. Політбюро ЦК КП(б)У за ініціативи П.

Постишева заборонило випускати їх за межі республіки. Їх контролювали червоноармійські частини. Водночас «другий перший секретар», як поза очі називали П. Постишева, розпочав зачистку партійної верхівки республіки від «українських націоналістів». Перший під удар потрапив нарком освіти М. Скрипник – головний ідеолог більшовицької українізації. Він був звинувачений викривленням партійної лінії «на фронті мовознавства» [3].

Отож, українська компартійна верхівка упродовж міжвоєнної доби не переймалася справжніми проблемами суспільства, більше того, як свідчать факти, дії більшовицьких вождів були спрямовані проти власного народу. Політичній діяльності С. Косіора та П. Постишева були притаманні ознаки сектантства, що дає підставу вести мову про цих осіб як псевдолідерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єкельчик С. Історія України: становлення сучасної нації / Сергій Єкельчик. – К.: Laurus, – 376 с.
2. Григорьев Д. «Города, где я бывал...» / Дмитрий Григорьев // Загадки истории. – 2017. – № 42. – С.6-7.
3. https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_pavlo-postishev-zyihav-z-gluzdu-vishukuyuchi-vorogiv-narodu/544702
4. <https://www.facebook.com/uarevo/posts/1270357002988500:0>

ВЛАДА І КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН НА ВОЛИНІ В РОКИ НЕПУ(1921–1928 РР.)

Дослідження відносин між владою та різними групами селянства в Україні у період нової економічної політики (НЕП) 1920-х рр. залишається важливою проблемою сьогодні в історичній науці. Сьогодні ця проблема потребує переосмислення, пошуку більш об'єктивної, виваженої оцінки, залучення маловідомих архівних джерел. З радянських праць необхідно виділити дослідження М. Д. Березовчука, відповідний збірник документів та матеріалів; по Волині в добу непу – статтю Л. Г. Ільчука [1]. Сучасний етап розвитку історичної науки у дослідженні діяльності КНС в Україні в період НЕПу поповнився, зокрема, працями О. І. Ганжі, Г. Т. Капустян, Г. М. Георгізова, С. В. Маркової, О. М. Абраумової, С. В. Корновенка, Е. Е. Левандовської та інших дослідників [2].

Метою цього дослідження є аналіз відносин між радянською владою та комітетами незаможних селян (далі – КНС, комнезами) на Волині в роки НЕПу (1921–1928 рр.).

На думку Г. Капустян, комнезами були створені у 1920 р. більшовиками, використовуючи особливості пауперизованої психології частини селянства, її тяжіння до примітивної зрівнялівки. КНС були більше пристосовані до надзвичайних заходів влади, і тому пізніше в середині 1920-х рр. переживали не кращі часи [3, с. 207].

На Волині у 1921 р., за інформацією Центрального відділу комнезамів, у 1921 р. існувала тенденція до їхньої ліквідації. Пропонувалося влаштувати курси для усіх обраних членів губернської комісії комнезамів, надати їм відповідні пайки, харчі та помешкання нарівні з представниками влади губвиконкому. Як зазначалося у циркулярному листі про комнезами усім губернським комітетам від 15.02.1922 р., влада ставила завдання розшарувати селян: провести в КНС сувору чистку рядів, залишивши в них безземельні або ма-

лоземельні елементи; зробити ці організації підсобним органом у виконанні декретів та постанов радянської влади; спрямовувати їх на організоване захоплення кооперативних правлінь; сприяти владі у проведенні нового землеустрою на селі; боротись із спекуляцією та бандитизмом [4, арк. 69, 50].

Станом на 1 січня 1924 р. у Волинській губернії налічувалося 39 районних КНС; 893 сільських КНС (71428 членів). У сільради під час останніх виборів увійшло 10148 незаможних селян. Загальна кількість членів КНС на Волині збільшилась з 1.10.1923 р. до 1.10.1924 р. на 15% і складала усього 82267 селян; серед них партійних було 1,03%, неписьменних – 46,6% [5, арк. 3, 45].

Під час перевиборів до сільських рад (наприклад, у 1925 р.) незаможні селяни не виявляли активності, виступали неорганізовано. КНС, за одним із звітів, не мали достатнього авторитету на селі, були пасивними, або створеними формально [6, арк. 415, 407 зв.].

КНС на Волині були об'єктом пильної уваги з боку влади і в релігійному відношенні, для проведення антирелігійних заходів: залучення їх до енергійної праці для проведення в життя декрету про відокремлення церкви від держави від 22.01.1919 р.; усі комнезами мали стежити за політичною та будь-якою діяльністю священників і повідомляти про це відповідні органи [4, арк. 23].

Процес добровільної колективізації у волинських селах відбувався дуже повільно, кволо. Понад половина бідних селян на Волині перебувала на 1924 рік за межами КНС (57%) та ставилася байдуже до їхньої діяльності, віддаючи перевагу одноосібному веденню господарства. Влада вбачала причини цього у матеріальних злиднях, темряві та політичній несвідомості селян [5, арк. 5, 14].

Організаційне становище самих КНС було на досить низькому рівні: належним чином відвідували збори їх лише 24% членів, 19% задовільно, інші – кволо. Найбільше незаможників цікавили на зборах питання про культосвітню роботу (33%), земельні (31%) та економічні (27%)[5, арк. 43, 46].

В ході аграрних перетворень на селі влада розраховувала на підтримку з боку середньої групи селянства. Однак, відносини їх з

незможними були часто складними, суперечливими, далекими від об'єднаних. Так, до середини 1924 р. добре ставились до середняків у губернії лише 27% організацій КНС. В комнезамах перебувало тоді лише 9% середняків. Пізніше, з 1925 р. середняки стали виявляти більш активне бажання брати участь у діяльності КНС, розраховуючи на отримання економічних пільг та політичних можливостей. Середняки прагнули завоювати свої місця в сільрадах [7, арк. 115 зв.-116].

І все ж середняк, як зазначають О. М. Абразумова та С. В. Корновенко, почав активно схилитися до ініціативного, заможного, працьовитого господаря. Більшість сільського населення України сприймали комнезами як комітети бідноти періоду Громадянської війни 1918–1922 рр.; біднота ж сприймалася, як правило, в якості лінивих та безталанних [8, с. 68].

Чисті рядів КНС сприяла реорганізація їх на основі нового статуту цих організацій, розробленого владою у 1925 р. (було вирішено перетворити комнезами в організацію суто громадську, звільнити їх від адміністративно-господарських функцій) [9, с. 119]. С. В. Маркова відмічає у своєму дослідженні, що найчастішими причинами чисток були: релігійні переконання, несхвальні відгуки про комнезами, самогоноваріння, окуркулювання, недисциплінованість, підозріле життя, кримінальні злочини, виїзди з села [10, с. 175]. Так, ряди КНС Волинської округи, які нараховували 38856 членів, зменшились після реорганізації цього року до 19569. У складі президій сільських КНС новообраними були 943 члени з 1337 [11, арк. 90].

Діяльність КНС на Волині все ж не досягла значних результатів, хоч і об'єднала частину незаможних селян. Так, станом на липень 1926 р. в КНС Волинської округи перебували 23864 члени, тоді як бідних селян чоловічої статі тут було 237431. У звіті про стан та діяльність КНС Волинської округи (1926) зазначалося, що ці організації не мають у себе достатньої матеріальної бази для організаційної роботи; членські внески від 3 до 10 коп. незаможне селянство вносити не бажало [11, арк. 260-260 зв.].

Рішення V Всеукраїнського з'їзду незаможних селян України

(1927) показали, що КНС почали втрачати багато своїх повноважень, у т. ч. право проводити збори та користуватися апаратом сільради. Негативними тенденціями для проведення владою колективізації було те, що 93% членів КНС господарювали індивідуально, лише 2,1% – колективно; 1/3 у складі українських комнезамів складали середняки, що мали свій вплив на незаможних [10, с. 179-180].

Отже, діяльність КНС на Волині в період НЕПу була досить не простою та суперечливою. Про це свідчили постійні чистки цих організацій, реорганізація, наявність в їхньому складі середняків, які переслідували свої економічні інтереси та прагнули поширити свій вплив на селі. Аналіз архівних документів дозволяє зробити висновки, що радянська влада тримала під своїм ідеологічним контролем свідомість незаможних селян, членів КНС, спрямовуючи їх проти заможних селян, а також в антирелігійному напрямі. На ґрунті цього виникали й досить складні відносини бідняків із середньою групою селянства. Незважаючи на це, влада не змогла налагодити ефективну роботу КНС і залучити масово її членів у ці роки до колективізації селянських господарств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм / М. Д. Березовчук. – Київ : Політвидав України, 1965. – 123 с.; Комітети незаможних селян України (1920–1933) : збірник документів і матеріалів / за ред. проф. І. К. Рибалки. – Київ : Наукова думка, 1968. – 639 с.; Ільчук Л. Г. Соціалістичні перетворення у сільському господарстві Житомирщини (1920–1930 рр.) / Л. Г. Ільчук // Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка. Т. VI. Серія суспільних наук. – Житомир, 1957. – С. 121-157.
2. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.) / О. І. Ганжа. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 208 с.; Георгізов Г. М. Українське селянство доби непу: динаміка політичних настроїв та свідомості / Г. М. Георгізов. – Черкаси: ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. – 133 с.; Маркова С. В. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917-1933 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Маркова Світлана Василівна; наук. керівник Лозовий В. С.; Кам'янець-Поділ. нац.

ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 534 с.; Абразумова О. М., Корновенко С. В. Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу: монографія /О. М. Абразумова, С. В. Корновенко. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2017. – 190 с.; Левандовська Е. Е. Роль комітетів незаможних селян у впровадженні радянської політики на селі (1920-1933 рр.) / Е. Е. Левандовська Е. Е. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. XXXVII. – С. 118-123.

3. Капустян Г. Т. Комітети незаможних селян у системі радянсько-більшовицької політики / Г. Т. Капустян // Український селянин. – 2005. – Вип. 9. – С. 203-208.

4. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. Р. 12. – Оп. 1. – Спр. 4.

5. ДАЖО. – Ф. Р. 28. – Оп. 1. – Спр. 30.

6. ДАЖО. – Ф. Р. 28. – Оп. 1. – Спр. 1122.

7. ДАЖО. – Ф. Р. 28. – Оп. 1. – Спр. 1103.

8. Абразумова О. М., Корновенко С. В. Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу: монографія /О. М. Абразумова, С. В. Корновенко. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – 2017. – 190 с.

9. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.) / О. І. Ганжа. – К.: Ін-т історії України НАНУ. – 2000. – 208 с.

10. Маркова С. В. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917-1933 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Маркова Світлана Василівна; наук. керівник Лозовий В. С.; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський. – 2015. – 534 с.

11. ДАЖО. – Ф. Р. 272. – Оп. 1. – Спр. 108.

ВІДНОШЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ЖИТОМИРЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 30-х РОКІВ ХХ ст.

(до 80-річчя «Великого терору»)

В цьому році починають відзначати трагічну дату в історії України – 80-тиріччя «великого терору», внаслідок якого в 1937-1938 рр. загинули сотні тисяч людей. Його передумови почали складатися в 20х-30х рр. ХХ ст., коли в Радянському Союзі утвердився тоталітарний режим. Він зосередив у своїх руках монополію на політичну владу та вплив на всі сфери громадсько-політичного життя. Сталінська система прагнула знищити все те українське, що проявило себе в період втілення в республіці політики «українізації». Політичний терор проти неї закінчився широкомасштабним погромом інтелектуальної еліти України в цілому та Житомирщину зокрема.

Діюча в той час влада прагнула в першу чергу знищити рух за самотвердження української нації. Ще в листопаді 1933 р. на пленумі ЦК ВКП(б), було вказано, що на Україні основною небезпекою є український буржуазний націоналізм. До речі ця теза проіснувала до середини 80-х років ХХ ст. Тавро «націоналіст» надавалося в першу чергу прогресивним вченим-історикам, філософам, філологам, економістам, вчителям тощо. Навіть за те, що представники цих та інших професій постійно розмовляли українською мовою.

Житомирська область в 1930-х роках була прикордонною й тут було зосереджено багато військових частин, існувало два національних райони Пулинський (німецький) і Мархлевський (польський). Це також «сприяло» владі у пошуках «ворогів народу». Для швидкого вирішення судових справ були створені «трійки» при УНКВС Житомирської області. В другій половині 1937 р. ці органи розпочали свою криваву «роботу». Представники інтелігенції вважалися потенційними ворогами правлячого режиму. За різними

даними протягом 1937-1938рр. в області було заарештовано 127 викладачів вузів і технікумів, з яких 55 засуджено до вищої міри покарання. Як проходив процес репресій серед інтелігенції у 1937-1938рр. можна прослідкувати з наведеної таблиці

Контингент репресованих	Всього за роки репресій			1937 р.		1938 р.		Всього за 1937-1938 рр.		
	Арештовані	Розстріляні	5-10 ВТТ (випр. труд. табори)	Розстріляні	5-10 ВТТ	Розстріляно	5-10 ВТТ	Арештовані	Розстріляні	5-10 ВТТ
Фахівці с/г	32	24	4	19	4	5	-	24	24	4
Викладачі вузів і технікумів	127	60	36	32	14	23	-	88	55	14
Вчителі	1123	440	321	206	95	225	21	688	431	116
Юристи	40	21	3	8	3	13	-	37	21	3
Студенти	74	8	5	3	-	5	-	27	8	5

Таблиця свідчить, що в період 1937-1938 рр. більшість арештованої інтелектуальної еліти Житомирської області було засуджено до вищої міри покарання розстрілу і зовсім незначна кількість на 5-10 років до виправно- трудових таборів (ВТТ). Зазвичай ці табори знаходилися в Карелії, Комі АРСР, Соловках, Магаданській області тощо. Поверталися з місць заслання лише одиниці. В таборах відбувалися масові розстріли. Так, зокрема в Карелії, в урочищі Сандормох в листопаді 1937 р. було розстріляно тисячі представників інтелігенції з усієї України в тому числі з Житомирщини.

З метою поширення репресій на інтелігенцію органи НКВС вигадували різноманітні націоналістичні організації УВО, СВУ тощо. Так зокрема за сфабрикованими справами по УВО (Українська вій-

ськова організація), та українському націоналізмі в кінці 30-х років були репресовані кращі представники інтелігенції Житомирщини. Так, зокрема були репресовані ректор Житомирського учительського інституту В. Ф. Гоца, керівник педагогічного факультету в Бердичеві А. Д. Грабовський, орнітолог В. І. Бруховський, етнограф Н.К. Дмитрук тощо [1]. Слід зазначити, що найбільше переслідувань та репресій в 1937-1938роках зазнали викладачі Житомирських сільськогосподарського та педагогічного інститутів. Так, зокрема в цей період, в газетах Житомирщини з'явилися публікації на кшталт такої «В Житомирському сільськогосподарському інституті замітають сліди буржуазні націоналісти». Комісії, які «працювали» в інституті підтвердили факти, викладені в газеті, Секретаря парткому Шульгу було названо «ворогом народу» за те, що в інституті «безкарно діяли ворожі зграї». Були звільнені з посад директор інституту С. І. Горецький, викладач української мови Шавлович. До списків неблагонадійних потрапив завідувач кафедри сільськогосподарського виробництва Клименко, заарештовані завідувач навчальною частиною інституту О. Я. Сас, доцент В. Г. Лапа, також був заарештований декан факультету підвищення кваліфікації вчителів та заочної освіти П. П. Пляскович, якого звинуватили у зв'язках з Волинським націоналістичним центром. Він був позбавлений волі на 10 років. Слід відмітити, що органи НКВС створювали міфічні націоналістичні організації і шукали їх учасників серед викладачів інституту. Так, зокрема був звинувачений в участі в УВО і вбитий під час слідства завідувач кафедри інституту Д. М. Джуринський. У жовтні 1937р., не витримавши несправедливих звинувачень, передчасно пішов з життя завідувач кафедри рослинництва М. Ю. Марченко. Варто зазначити, що переслідуванням піддавалися навіть ті, хто брав участь в його похованні [2].

Органи НКВС не обійшли «увагою» Житомирський педагогічний інститут, який в той час називався вчительським. Вони «виявили», що в 1936-1937 рр. посади директора і завідувачих кафедрами займали «вороги народу», яких очолював директор інституту К. М. Табакмахер. До «ворогів народу» зарахували

провідних викладачів Г. М. Головатого, В. К. Омельченка, І. Я. Журавського, М. Ф. Матківського, Л. М. Гінківського та інших. Викладачів звинувачували у зв'язках з різними націоналістичними організаціями та у шпигунстві. Директора інституту В. Ф. Гоца і викладача географії П. Г. Постоева було звинувачено в участі у діяльності «Української військової організації» (вигаданої НКВС), яка за їхньою версією, мала чисельну мережу та готували повстання, щоб повалити радянську владу і відокремити Україну від Радянського Союзу та створити власну державу під протекторатом Німеччини, або в складі Польщі. Разом з П. Г. Постоевим у справі проходили викладачі учительського та сільськогосподарського інститутів А. О. Музика і Д. М. Джурунський, асистент сільськогосподарського інституту А. І. Пашинський, колишній завідувач окружного відділу народної освіти, викладач курсів перепідготовки вчителів К. Р. Кондратюк, викладачі фельдшерсько-акушерської школи Ю. Р. Буряк і М. Ю. Єфімов, колишній завпед робітфаку сільськогосподарського інституту, завуч 7-ї школи м. Житомира П. І. Соколівський, директори 7-ї школи П. І. Рагушинський і 30-ї загальноосвітньої П. Д. Рябоштан, завпед 32-ї школи О. І. Кольченко, директор школи глухонімих у селі Горщик Коростенського району Ф. З. Кротюк та школи в селі Степанівка Лугинського району А. П. Ситар, вчителі К. Л. Зінюк, О. М. Добровольський, Ф. А. Піантковський, секретар Коростенського райвиконкому В. М. Джоман та ін. – всього 34 чол. Як учасники цієї ж організації були заарештовані завідувач школою глухонімих А. М. Слобідський, військовий керівник єврейського педтехнікуму Б. С. Курч, викладач шляхового технікуму М. М. Маляренко. Незважаючи на те, що насправді такої організації не існувало, всі «учасники» УВО за рішенням «трійки» були розстріляні [3, с. 30].

Слід відмітити, що репресій зазнали й представники інтелігенції національних меншин, які проживали на території Житомирщини. Так, під час «великого терору» було здійснено репресивні заходи проти євреїв. В 1937-1938рр. в Коростені, Новоград-Волинському, Бердичеві, Олевську, Овручі були «викриті» буржуазно-націоналістичні сіоністські організації, прикладом такого «викриття»

була справа Житомирської підпільної «сіоністської організації». По цій справі проходило 5 чоловік: Шполянський Я. О. – вчитель 4-ї єврейської школи, Марлінський І. З. – викладач Житомирського шляхового технікуму, Марлінський Д. З. – викладач Житомирського механічного технікуму, Тартковський С. А. – викладач єврейського педтехнікуму, Бердштейн Ш. І. – інвалід праці. Усі заарештовані під час допиту визнали себе винними та засуджені до розстрілу [4, с. 92]. Від репресій постраждали й представники німецької інтелігенції, яких звинувачували у створенні «Волинського фашистського центру». Слідством було «встановлено», що ця організація була підконтрольна німецькому Генеральному штабу. До «центру» органи НКВС «зарахували» відомих німецьких лікарів Е. Енслена, О. Наймана, В. Гінце, Ю. Дорна, яких було розстріляно [5, с. 15]. Також зазнали переслідувань та репресій чеська та польська інтелігенція, яка внесла значний вклад в розвиток Житомирщини.

Таким чином, в 1937-1938 рр. репресіям піддалися значна частина представників інтелектуальної еліти Житомирщини (українців, євреїв, німців, чехів, поляків) – фахівців сільського господарства, викладачів вузів, технікумів, вчителів, студентів, що привело до значних втрат в різних галузях науки, техніки, медицини, сільського господарства тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАЖО. – Ф.Р. – 5013. – спр. 6997-п, 29203-п, 29808-п.
2. Там само. – спр. 3113-п, 3120-п, 23945-п, 22783-п, 5451-п.
3. Трагічні сторінки історії Житомирщини 1917-1980-х років. Реабілітовані історією. Житомирська область. – Кн.1. – Житомир, 2006. – 724 с.
4. Рафальська Т.Л. «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937-листопад 1938 рр.): монографія / Т. Л. Рафальська. – Житомир: Видавництво «Волинь» – 2012. – 180с.
5. Суліменко О. Г., Тіміряєв Є. Р. До історії репресій німців Волині – Житомирщини (початок – 50-ті рр. ХХ ст.) / О. Г. Суліменко, Є. Р. Тіміряєв // Реабілітовані історією. – Кн. 7. Частина перша – Житомир: «Полісся», 2015. – С. 9-21.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ВЗУТТЯМ ТА ОДЯГОМ (20-30-ті рр. ХХ ст.)

У 20-30-ті рр. поряд із недостатнім забезпеченням продуктами, бракувало також взуття і одягу, товарів широкого вжитку. Особливо скрутно було з взуттям. Так, з Уманського педінституту повідомляли, що траплялися випадки, коли на всю академгрупу видавався лише один талон на купівлю черевиків [1, с. 166]. У Київському російському педтехнікумі в 1934-1935 н.р. на 292 студенти видали 20 пар черевиків [9, арк. 27]. У 1934 р. в Проскурівському польському педтехнікумі взуття отримали понад 70 студентів (бл. 50% від загальної кількості молоді) [17, арк. 14]. Один із студентів закладу просив надати йому триденну відпустку, з 14 лютого 1933 р. по 17 лютого 1933 р., в зв'язку з тим, що в нього порвалися чоботи, і відремонтувати він їх не мав можливості. Купити черевики в нього не було грошей, тому кілька днів до цього ходив босим. Він просив дирекцію дозволу поїхати у село, щоб там йому відремонтували взуття і він, таким чином міг продовжити навчання. Як правило, керівництво такі заяви задовольняло [2, с. 315]. Ходили босими, оскільки не мали що взутися, студенти Житомирського педінституту Лебідь і Трохімець [7, арк. 4зв.]. У цьому виші партосередок і адміністрація негативно поставилися до того, що студент Ніколюк поїхав до себе додому на 1,5 місяці, аргументуючи це відсутністю взуття. «Апатія до праці» з'явилася у студента Кобцева, який теж був матеріально незабезпеченим [6, арк. 42]. Незадовільним було забезпечення взуттям молоді Київського [10, арк. 20] та Черкаського ІСВ [19, арк. 25], Кам'янець-Подільського [4, арк. 160] і Миколаївського педінститутів [21, с. 18], Бердянського [8, арк. 6] і Шепетівського педтехнікумів [23] і т.д.

Бракувало студентам одягу. У 20-ті рр., особливо на початку десятиліття, серед студентства в одязі була несамовита мішанина. Домінували напіввійськові костюми. Випускник Кам'янець-Подільського ІНО К. Присяжнюк повідомляв, що «студентство одягалось, хто як міг: шинель, піджак, френч, кожух, свитка, бекеша, галіфе, матроський кльош, чоботи й обмотки, хустки, будьонівки, бейлики й гуньки, на дівчатах різних фасонів взуття з широким носком» [24]. В одному із архівних документів йшлося про зовнішній вигляд кам'янецьких студентів: «... потрепаний вигляд, рівнодушне відношення до зовнішності» [29, арк. 81]. Професор С. І. Никонов (колишній студент Ніжинського ІНО) розповідав, що «одягнуті ми були в найрізноманітніші «шати»: в селянські свитки, кожухи, корей, в гімнастюрки й шинелі, в батьківські піджаки й пальта... проскакували форменні куртки й шинелі з блискучими гудзиками: їх доношували окремі студенти скасованого історико-філологічного інституту...» [27, с. 23].

Вирізнятися зовнішнім виглядом, носити модні кльоші й «бульдо» було небезпечно. На таких студентів відразу ж звертали увагу і починали звинувачувати в ігноруванні громадської роботи, у байдужості до боротьби робітничого класу, бо не може справжня комсомолка, «схиливши кокетливо набік голову», дрібно крокувати коридором під «аристократку». Незважаючи на походження і партійну належність, такі студенти оголошувалися «чужими». Дівчата, що робили манікюр, фарбували губи, оголошувалися «брудом на полотнах епох». Презирливо ставились до краваток. Були випадки, коли за непролетарський вигляд карали. Наприклад, комсомольський осередок Київського ІНО виніс догану М. С. Шеремету, тоді поету-початківцю, який за перший гонорар придбав «картатий джемпер» [26, с. 138]. Колишній студент Харківського ІНО В. Минко з іронією згадував про одяг, отриманий з «АРА»: «Вузькі рябі штанчата, піджак із круглими полами, на голові бриль. Дай квінечку в руки – і американець...» [25, с. 51]. У травні 1923 р. молодь Херсонського ІНО отримала від «АРА» 22 комплекти одягу [14, арк. 168].

Варто зауважити, що через недостатність коштів у державному бюджеті студенти, як правило, обмундирування не отримували [16, арк. 10]. Таке становище призводило до крадіжок. Наприклад, 1 березня 1927 р. правління Миколаївського ІНО розглянуло заяву студента Соколика, у якого вкрали пальто. Йому порадили звернутися в міліцію. Крім того, вирішили перенести вішалки в аудиторії, щоб студенти самі слідували за своїм одягом [11, арк. 30зв.-31].

До кінця 1920-х рр. спроби модно одягатися перестали сприйматися як знак належності до «колишніх людей». Колишній студент Київського ІНО Г. С. Костюк образно зазначав: «Як Київ після революційних руїн ставав спокійним, тихим, чистеньким, щоденно підметеним і помитим містом, так і студентські лави ставали упорядкованими, самодисциплінованими і спраглими знання» [22, с. 125].

Впродовж 30-х рр., як і в попереднє десятиліття, одягу катастрофічно не вистачало. Студенти одягали те, що їм вдавалося випадково придбати: «Коли бувало, йдемо разом вулицею – в картатих широких штанах (на Подолі поталанило придбати) і в своїх сіреньких кепочках, то зустрічні не раз поглядали на нас з явним чудуванням...». Невід'ємним атрибутом тогочасного пролетарського студентства була кепка, яка шилася з дешевого «патріотику» і мала вісім клинців та широкий козирок. Студенти селянського походження часто носили вишиті сорочки (наприклад в старенькому піджачку й сорочці-вишиванці з домашнього полотна ходив і студент Київського ІСВ А. С. Малишко) [28, с. 715]. Водночас, носіння вишитої сорочки могло стати причиною обвинувачення студента у націоналізмі. Так, колишня студентка Київського педінституту М. П. Лещенко, донька «ворога народу» учителя П. П. Лещенка, згадувала, що на заняття вона ходила у старенькій вишиванці: «Якось в коридорі мене вхопив за рукав викладач – член партбюро Леонтій Скуратівський. «Ти чому постійно позориш інститут цією петлюрівською тряпкою? Я обережно вивела його руку. «Пробачте в мене нічого більше надіти». Після цього студентка змушена була купити червону сукню [20, с. 201].

Державне постачання одягу було вкрай недостатнім. Так, у 1934-1935 н.р. на всіх студентів Київського російського педтехнікуму ви-

ділили лише 8 пальто, 10 напівпальто, тканину на рубашки і плаття [9, арк. 27]. У січні 1935 р. зазначалося, що у Вінницькому педінституті «один студент зовсім нема[в] пальто» [3, арк. 23]. Подібні проблеми мали місце і в Сумському ІСВ [12, арк. 91; 13, арк. 33].

Про позитивне вирішення проблеми забезпечення одягом повідомляли з поодиноких закладів. Наприклад, у першому семестрі 1934-1935 н.р. студентам Бердянського педтехнікуму розподілили 268 чоловічих костюмів і 90 платів, 100 штанів, після чого одягом вони були забезпечені [8, арк. 6].

У більшості вишів були відсутні майстерні по ремонту одягу і взуття. Тому студенти користувалися послугами кооперативних артілей [30, арк. 149; 5, арк. 89зв., 143зв.; 15, арк. 1; 18, арк. 2]. Наприклад, молодь Новомосковського ІСВ обслуговувала майстерня «Червоний швець», з якою виш уклав відповідний договір [31, арк. 178]. Студенти Артемівського ІСВ користувалися загальноміською майстернею [30, арк. 133].

ЛІТЕРАТУРА

Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Черкаська область/[ред. рада вид.: В. Г. Кремень (голова) [та ін.]; редкол. тому: А. І. Кузьмінський (голова) [та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 351 с.

Гринько А. І. Діяльність закладів середньо-спеціальної, професійно-технічної та партійної освіти Хмельниччини під час голодомору 1932-1933 р. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. Т. 10. С. 307–321.

Державний архів (далі – Держархів) Вінницької обл. Ф. П. 136. Оп. 6. Спр. 494.

Держархів Вінницької обл. Ф. П. 457. Оп. 1. Спр. 444.

Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 1179. Оп. 1. Спр. 13.

Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 40.

Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 49.

Держархів Запорізької обл. Ф. Р. 3674. Оп. 1. Спр. 257.

Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135.

Держархів м. Києва. Ф. Р. 716. Оп. 1. Спр. 118.

Держархів Миколаївської обл. Ф. Р. 993. Оп. 1. Спр. 2.

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР БІЛІМОВИЧ: ЗАБУТЕ ІМ'Я І НЕЗАБУТНІ ІДЕЇ

Постановка проблеми. Як не банально це звучить, але історія поставить усе на свої місця. Це істина, якщо йдеться про історію як сучасну науку, з її прискіпливістю (у позитивному значенні) до фактів і документів, системним аналізом причинно-наслідкових зв'язків, застосуванням нових методів та технологій дослідження, неупередженим синтезом нових знань. Усі спроби викривити, або приховати щось історично важливе лише тимчасово відтермінує досягнення дослідниками своєї мети, але за цих обставин робить для них відкриття істини ще бажанішим та ціннішим.

Протягом радянської доби багато вчених-економістів, чії наукові погляди не співпадали з офіційною ідеологією були або «піддані анафемі» і репресовані, або просто зникли з орбіти уваги наукового загалу ніби їх ніколи не існувало. З крахом тоталітарного режиму до нас поступово повертаються імена видатних дослідників, які народилися в Україні, або чії дослідження пов'язані з Україною, або чия творча спадщина має важливе наукове значення для нинішньої України. Першими до нас повернулися праці всесвітньо визнаних вчених-економістів М. Туган-Барановського, О. Чайнова, М. Кондраг'єва. Їх імена відносно швидко було реабілітовано, оскільки вони не входили в активне протистояння з марксизмом – ідеологічним фундаментом соціалістичного ладу. Вони лише просували власні, достатньо сміливі ідеї, пристосовуючи їх до догм всесильного марксизму.

Потім настав час реабілітації вчених-емігрантів, які мали альтернативні погляди на економічний розвиток тієї частини світу, яку

Держархів Сумської обл. Ф. П. 352. Оп. 1. Спр. 2.
Держархів Сумської обл. Ф. П. 352. Оп. 1. Спр. 8.
Держархів Херсонської обл. Ф. Р. 414. Оп. 1. Спр. 692.
Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 110.
Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1586. Оп. 1. Спр. 39.
Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2597. Оп. 1. Спр. 3.
Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2597. Оп. 1. Спр. 4.
Держархів Черкаської обл. Ф. Р. 237. Оп. 1. Спр. 10.
Лещенко М. П. Нелегко відкривається минуле//Реабілітовані історією: у 27 томах. Хмельницька область. Хмельницький: Мельник А. А., 2009. Кн. 2. С. 198–210.

Миколаївський державний університет: іст. нарис (1913-2003 рр.)/[укл.: Я. І. Журецький, С. І. Павлік, Л. В. Старовойт]. Київ: Златографт-дизайн, 2003. 256 с.

Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): колект. монографія/[відп. ред. С. В. Кульчицький]: в 2 ч. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2010. Ч. 2. 382 с.

Помернюк О. Д. Тікають з технікумів//Студент революції. Харків, 1932. №2-3. С. 29.

Присяжнюк К. Ми студенти, двадцятих// Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1981. 26 лютого. №6-7 (1016-1017). С.2.

Рябченко О. Життя студентів радянської України у сатирико-гумористичній літературі 1920-х років//Київська старовина. Київ, 2008. №5. С. 46–64.

Рябченко О. Л. Студентство радянської України у пошуках «пролетарської» ідентичності (1920-ті рр.)//Укр. іст. журн. Київ, 2009. №4. С. 129–143.

Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Храм знань і духовної величі. Ніжин: Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя; Лисенко М. М., 2010. 40 с.

Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: колект. монографія/[редкол.: С. В. Кульчицький (відп. ред.); авт. кол.: Н. Т. Гогохія, В. В. Головка, В. В. Гудзь та ін.]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2012. 786 с.

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф.166. Оп. 2. Спр. 1063.

ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 11. Спр. 149.

ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 11. Спр. 150.

займала колишня Російська імперія. Це були не просто погляди, це були виклики марксистській ідеології в цілому. До цієї когорти видатних особистостей слід віднести професорів О. Анциферова, О. Білімовича, С. Бородаєвського, Б. Мартоса, Є. Храпливого, І. Витановича та ін. Їх об'єднує те, що вони із самого початку не сприйняли комуністичну ідеологію, не змогли позиціонувати себе у радянському режимі, отже змушені були покинути Україну і до кінця своїх днів жити, здійснювати наукову, викладацьку і активну громадську діяльність за кордоном, економічно доводячи неминучий крах Радянського Союзу. Що врешті й відбулося.

Перед цим дослідженням поставлена мета в хронологічній послідовності, системно і об'єктивно оцінити еволюцію наукових поглядів професора Олександра Білімовича, зрозуміти мотивацію його наукового пошуку, оцінити його науковий спадок і, насамкінець, визначити наскільки актуальними для сьогодення залишаються його ключові ідеї щодо подолання наслідків тоталітарного минулого.

Стан вивчення проблеми

У радянській історіографії ім'я О. Білімовича згадувалася лише у негативному контексті, хоча серед економістів західних наукових шкіл, а також вчених емігрантських кіл він був широко відомим і користувався заслуженим авторитетом. Ситуація дорінно змінилася з розвалом Радянського Союзу і всього соціалістичного табору, особливо після історичної реабілітації генерала А.І. Денікіна і його перепоховання у Москві у 2005 р.

О. Білімович був визнаний офіційно як відомий вчений-економіст і одночасно опинився у колі інтересів як російських, так і вітчизняних дослідників. У Росії почали масовими тиражами видавати наукові праці О. Білімовича, що були заборонені радянською цензурою. Українським дослідникам доводиться, головним чином, користуватися російськими першоджерелами або звертатися до електронних версій емігрантських видань.

Українські історики і економісти, серед яких С.М. Злупко, Л.П. Горкіна, О.М. Кудласевич, В.М. Фещенко та ін., достатньо точно і

повно дослідили «київський період» діяльності О. Білімовича, його причетність до психологічного напрямку економічної школи Київського університету, початок полеміки з марксистами. Діяльність О. Білімовича у складі денікінського управління об'єктивно висвітлена у працях С. Корновенка, Л. Бойко, А. Лисенка. Особливо слід відмітити результати наукового пошуку полтавської дослідниці Т. Оніпко, яка дала комплексну оцінку внеску О. Білімовича у розвиток економічної думки. Серед російських дослідників варто згадати Є. Корицького, О. Козлова, О. Куракіна, О. Нікуліна, Г. Соловійову, В. Шетова та ін.

Вважаємо, що наукова спадщина О. Білімовича гіпотетично має певне методологічне значення для розв'язання економічних проблем сьогодення. Важливо подивитися на цю ситуацію з позиції теперішніх економістів, щоб перекласти безперечно цінні наукові ідеї на мову сучасної економіки та інтерпретувати певні концептуальні позиції у світлі їх практичного застосування. Це визначило напрям представленого дослідження.

Результати дослідження

Коротка бібліографічна довідка. Відомо, що Олександр Дмитрович Білімович народився у м. Житомир у 1876 р., у родині військового лікаря. Його рідним братом був Антон Білімович, який з часом став відомим вченим-математиком. Олександр Білімович навчався у класичній гімназії рідного міста, а у 1900 р. із золотою медаллю закінчив юридичний факультет Київського університету святого Володимира, там йому у 1904 р. була запропонована посада приват-доцента. У 1909 р. він став ординарним професором Київського університету. У 1915 р. О. Білімович захистив докторську дисертацію у Петербурзі (основним офіційним опонентом виступив відомий російський економіст, філософ і громадський діяч П. Струве) та очолив кафедру політичної економіки та статистики, перебуваючи на цій посаді до 1918 р. У цей період він одночасно викладав у Петроградському університеті та деяких інших навчальних закладах.

У силу своїх ліберальних наукових поглядів та незаангажованої громадянської позиції професор О. Білімович не міг сприйняти дог-

матичних постулатів марксизму. Він відкидав усі ідеї, що базувалися на революційному перерозподілу власності, класовій боротьбі, насильницькій зміні суспільного ладу і рішуче відстоював економічні можливості виходу з системної кризи, в якій опинилася Російська імперія. Ситуація стала для О. Білімовича драматично парадоксальною: з одного боку, він набув величезного авторитету в академічних колах як один з провідних вчених-економістів свого часу, а з іншого – його ідеї були абсолютно неприйнятними для тих, хто щойно скинув самодержавство, захопив владу і нестерпно жадав революційних перетворень.

У 1919 р. Київ і практично усю територію України захопила Добровольча армія генерала А.І. Денікіна, який запросив О. Білімовича до керівного органу, т. з. Особливої наради, а з часом призначив керівником Управління землеробства і землевпорядкування підконтрольної території. Важливе місце у цьому співробітництві займало проведення земельної реформи на основі посилення інституту приватної власності на землю, обмеження розмірів землеволодіння, регулювання умов оренди землі. Зрозуміло, що радянська історіографія з ідеологічних міркувань, приписувала уряду А.І. Денікіна захист інтересів поміщиків та їх прав на володіння землею. Проте деідеологізовані дослідження сучасних українських і російських вчених довели, в основу денікінської земельної реформи була орієнтація на зміцнення дрібних і середніх селянських господарств за рахунок казенних та поміщицьких земель [5, с. 188; 4, с. 115]. Заради об'єктивності варто додати, що певні уступки поміщикам все ж мали місце, оскільки вони масово підтримували Білий рух [3, с. 129]. Уряд А.І. Денікіна не встиг реалізувати розроблену за участю О. Білімовича земельну реформу. Безумовно, що в радянські часи усе було зроблено для покриття безвістю цей погляд на вирішення селянського питання, у такий точно спосіб, як й у випадку з Століпінською реформою. З поразкою Білої армії у 1920 р. О. Білімович назавжди залишив батьківщину.

В еміграції професор О. Білімович понад 20 років працював у Люблянському університеті (Королівство Сербів, Хорватів и Сло-

венців), де очолював кафедру політичної економії. З проголошенням Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія і посиленням впливу комуністичної влади під керівництвом Й. Б. Тіто професор О. Білімович у 1944 р. виїхав до Мюнхена. Після падіння Третього Рейху, у 1946–1947 рр. обіймав посаду декана економічного і юридичного факультету Міжнародного університету для «перемішених осіб» UNRRA у Мюнхені.

У 1948 р. О. Білімович переїхав до США, де його відразу запросили до Інституту слов'янознавства Університету м. Берклі (штат Каліфорнія), одного з найпрестижніших у світі. Там він недовго викладав спецкурс, присвячений югославській економіці. Але з часом, беручи до уваги свій вік (тоді йому вже минуло 73 роки), професор повністю переключився на науково-дослідну роботу у Стенфордському університеті. Починаючи з 1954 р. О. Білімович розробляв ідею планування великомасштабної економіки для запобігання економічних криз і безробіття. Під кінець свого життя він прийшов до ідеї «соціального капіталізму» з наближення до «економічної демократії». Він також ніколи не залишав дослідження аграрних проблем. Його життєвий творчий доробок сягнув понад 150 наукових праць. Серце вченого перестало битися у 1963 р. у м. Монтерей, що у Каліфорнії. Особистий архів О. Білімовича зберігається у фондах Гуверівського інституту війни, революції та миру (м. Стенфорд, Каліфорнія).

Наукові погляди О. Білімовича. Можна стверджувати, що майбутньому професору О. Білімовичу пощастило з юних років потрапити до найавторитетнішої школи економічної думки не тільки на теренах України, але й в європейському вимірі. Це була ціла плеяда блискучих економістів, які об'єдналися навколо видатного ученого та державного діяча, київського професора і ректора Київського університету Миколи Бунге (1823–1895). Він не був прихильником теоретичної концепції якоїсь однієї економічної течії. Для його поглядів характерною була достатньо гнучка позиція, що базувалася на підтримці економічного лібералізму (А. Сміта, Т. Мальтус, Дж. Мілль). З часом М. Бунге більш заглибився в теорію вартості, або цінності (англ. value). Спочатку він розглядав вартість, спираючись

на висновки Т. Мальтуса, а згодом став на позиції австрійської школи, визначаючи цінність благ суб'єктивною оцінкою їх корисності. Це принципово суперечило теорії трудової вартості К. Маркса. Через це ні сам М. Бунге, ні його найавторитетніші послідовники, зокрема Афіноген Антонович (1848–1917), Дмитро Піхно (1853–1913), Роман Орженцький (1863–1923), а згодом й Олександр Білімович не поділяли ідей марксизму і піддавали його гострій критиці. Критикував марксизм і ще один корифей української економічної думки, вчений європейського гатунку – Михайло Туган-Барановський (1865–1919).

З молодих років О. Білімович відзначився як рішучий опонент марксизму. Практично усі роботи О. Білімовича позначені різкою полемікою з К. Марксом та марксистами. На його думку хибними були не лише твердження К. Маркса про класову боротьбу як рушійну силу історії, але й проголошення матеріального аспекту людської історії абсолютотом та першопричиною усього. Революція, Громадянська війна, вивчений і проаналізований в умовах вимушеної еміграції досвід соціалістичних країн тільки затвердили його переконання.

Ще як представник психологічного напрямку економічної школи Київського університету О. Білімович заперечив трудову теорію вартості і дотичні теоретичні концепції К. Маркса. Він бачив заслугу австрійської школи саме в тому, що вона виступила проти марксистського положення про двоїстий характер праці, робочу силу як товар, додаткову вартість, класову боротьбу тощо. Величину вартості він пояснив інтенсивністю потреб і на цій засаді визначив зміст поняття «гранична корисність» як зв'язок ступеня задоволення потреб з кількістю благ. О. Білімович запропонував власну класифікацію потреб, з яких визначив величину господарської цінності благ. Основною економічною категорією він вважав суб'єктивну господарську цінність (вартість).

У роки вимушеної еміграції О. Білімович досліджував питання функціонування соціалістичної, передусім радянської економіки. Він категорично не сприймав теоретичні засади соціалістичного господарювання, централізованого управління, необмеженого дер-

жавного втручання у господарські процеси. Проте, він поступово дещо відійшов від ідей економічного лібералізму, що абсолютизував ринкове саморегулювання, вільну конкуренцію, повну відмову від державного регулювання економіки. Він позитивно ставився до «Нового курсу» президента Ф. Рузвельта та деяких інших спроб окремих держав впливати на роботу ринкового механізму.

О. Білімович продовжував доводити неспроможність марксистської доктрини і дисфункціональність централізовано керованої соціалістичної економіки, що пригнічує економічну свободу і унеможливорює дію стимулів вільної конкуренції. За деякими оцінками, О. Білімович, один з перших, зважився обґрунтувати неминуче падіння радянського ладу і повернення до ринкових відносин, кваліфікуючи радянський соціалізм як грубий, диктаторський, монопольний державний капіталізм [7]. Зроблений ним науковий прогноз про невідворотність краху соціалістичної системи повністю підтвердився.

О. Білімович виступав одним з перших прихильником використання математичних методів в економіці, хоча був противником такого псевдонаукового явища як квантофренія (зловживання кількісних, тобто математичних оцінок якісних характеристик явищ і процесів). Йому належить математична інтерпретація «Економічної таблиці» Ф. Кене, також він побудував ряд економічних моделей, в т. ч. динамічну модель народного господарства. У 50-і рр. він відстоював принципи макроекономічного планування, за допомогою якого розраховував упередити можливі соціальні кризи і катастрофи, а також принципи соціально-орієнтованої політики розподілу. У 1959 р. у Мюнхені вийшла двотомна фундаментальна монографія вченого «Ера п'ятирічних планів у господарстві СРСР», а в 1960 р. – його останнє глибоке дослідження «Економічний лад звільненої Росії». Аналізуючи планово-централізоване господарство СРСР, учений дійшов висновку про породження паралельного нелегального господарства (яке в наш час отримало назву «тіньова економіка») [7].

Праці О. Д. Білімовича відрізняються сміливими прогнозами щодо пострадянської економіки. Загалом потрібно визнати, що передбачення майбутнього, яке вже здійснилося на терені колишнього

СРСР, виявилося достатньо точними. Він досить точно передбачив хід подій перебудови кінця 1980-х – поч. 1990-х рр., а також ринкові трансформації в пострадянській економіці та їх наслідки.

О. Білімович про кооперацію. Селянське питання завжди цікавило О. Білімовича як вченого і прихильника докорінних соціальних перетворень економічними методами. З молодих років він глибоко вивчав аграрну реформу А.П. Століпіна, що здійснювалася у 1904–1911 рр. Суть реформи зводилася до оптимізації землеупорядкування, підтримки трудової селянської сем'ї, активізації ролі держави у підтримці сільського господарства. О. Білімович писав, що дати селянам можливість купити землю, а поміщикам отримати гроші, безперечно, було продуманою державною політикою, але коштувало царському уряду 140 млн рублів протягом 1906–1916 рр. [9, р. 339].

Формування завдяки здійсненню столипінської реформи цілого прошарку міцних селянських господарств стало основою розгортання кооперативних процесів на селі. Пізніше, через півстоліття О. Білімович відмічав: «Подводя итог дореволюционному кооперативному движению в России, можно сказать, что кооперация стала необходимым элементом крестьянской жизни и жизни широких трудовых слоев городского населения, как одной из основ всей хозяйственной структуры России» [1, с. 73]. Більше того, позитив, що привніс собою кооперативний рух, зберігся і в турбулентні часи, які настали після згортання реформи. Один із західних дослідників стверджував, що «єдиним променем світла, який можна було розпізнати в чорному хаосі економічного життя Росії під час війни і революції, була діяльність, здійснювана різними кооперативними організаціями» [10, р. 53]. О. Білімович неодноразово звертався до цього факту у своїх дослідженнях. Наприклад, у процесі роботи над земельною реформою А.І. Денікіна він намагався використати найкращі ідеї П.А. Століпіна, розвинути їх, виправити помилки, відшукати економічні важелі впливу на селянство. Відомо, А.І. Денікін визначав, що якби земельна реформа, запропонована його урядом, була здійснена ще до світової війни, то не було б ні революції, ні Громадянської війни.

О. Білімович чітко розумів, що для кооперативних процесів необхідна «критична маса» потенційних кооператорів, а для отримання такого статусу треба селян зробити власниками землі. Враховуючи це, пропонувалося обмеження землеволодіння з боку поміщиків, і передача поміщицьких і казенних земель дрібним і середнім селянам. Аргументом на користь цього може бути твердження, що в такому випадку унеможливлувалися кооперативні процеси, а це було квінтсенцією реформаторських ідей О. Білімовича.

У 1955 р. О. Білімович опублікував свою основну роботу з кооперативної проблематики «Кооперация в России до, во время и после большевиков», яка вийшла відносно малим тиражем у видавництві «Посев» (м. Франкфурт-на-Майні, ФРГ). Проте ця наукова праця стала добре відомою дослідникам кооперації, і у 2005 р. навіть була перевидана в Росії. Вже сама назва монографії свідчить про її зміст. На широкому емпіричному матеріалі з використанням скромних теоретичних узагальнень О. Білімович описав дореволюційну кооперацію. Він довів наскільки важливою і перспективною була кооперація у соціально-економічному житті країни. Висновки О. Білімовича щодо цього періоду підтверджуються результатами дослідження інших відомих вчених-кооператорів О. Анциферова, О. Фортунатова, М. Туган-Барановського, М. Зібера, О. Чайнова та ін. Далі О. Білімович критично оцінює радянську добу, доводячи що в кооперативних організаціях СРСР була вихолощена сама суть кооперації, її економічна природа та фундаментальні принципи. Але найцікавішою частиною цього дослідження є прогноз та обґрунтування місії кооперації у пострадянський період. Вона розглядалася автором як необхідна фаза переходу від командної до ринкової економіки, коли ставка робиться на підприємницьку ініціативу широких народних мас, але зберігаються певні форми державного регулювання економіки. О. Білімович вважав, що роль кооперативного сектора настільки зростатиме, що він стане основою багатокладної економіки. Важливо, що кооперація охопить такі важливі сфери, як кредитування, оптова та роздрібна торгівля, сфера обслуговування тощо.

Але особливий акцент традиційно О. Білімовичем зроблено

на сільській кооперації. Він стверджував, що для справжньої демократичної кооперації ядро селянського господарства залишається індивідуальним, однак воно має бути оточене т. з. «кооперативним кільцем». Це кільце, вважає учений, доповнює індивідуальне господарство, зміцнює із середини, задовольняючи різні його потреби, захищає ззовні. На його думку, кооперація не тільки не знищує індивідуальні господарства, але й допомагає їм зберегти індивідуальність. За думкою О. Білімовича, кооперація найуспішніше розвивається в умовах функціонування вільного індивідуального аграрного виробництва [1, с. 117].

Вчення О. Білімовича і сучасність (висновки)

Важливе методологічне значення для сучасної економічної науки має плюралістичний підхід О. Білімовича та інших представників психологічного напрямку української економічної школи, що довела хибність і догматичний характер марксистської теорії трудової вартості. Цей напрям розвитку наукової думки, який стосується фундаментальної економічної категорії «вартість», нині є виключно актуальним, адже стосується концепції доданої вартості. Ця концепція набуває доленосного значення для новітньої України. Вона спрямована на подолання статусу напівколоніальної економіки, що тримається на торгівлі сировиною, не витримуючи експансії імпортованих товарів, і передбачає модернізацію усієї економічної системи країни на засадах інноваційного, високотехнологічного розвитку, орієнтації на висококонкурентні ринки та інтеграцію до світового економічного простору.

О. Білімович достатньо переконливо довів неспроможність командно-адміністративної економічної системи ефективно діяти та виживати у динамічних умовах розвитку сучасних світогосподарських процесів. Він точно спрогнозував колапс соціалізму як суспільно-економічного ладу, а також передбачив наслідки цих процесів. Наукова спадщина вченого, особливо в частині можливості протистояння негативним явищам в економіці перехідного періоду, формування багатокладного господарства, зростання демократичних

основ управління національною економікою, ще недостатньо вивчене у нашій країні, а отже вимагає подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Проведення земельної реформи – гостра соціально-економічна проблема, яка віками не вирішується в Україні. За таких умов унеможливується встановлення справедливості у відношенні до селян, хто безпосередньо працює на землі і хто міг би перетворитися на потужний середній клас демократичної держави. Уроки століпінської і денікінської земельних реформ (остання розроблялася за участю О. Білімовича), а також аналогічних реформ у посткомуністичних країнах, полягають в тому, що у центрі аграрної політики має бути орієнтація на трудову селянську сім'ю. Це передбачає протидію монополізації землеволодіння, забезпечення ексклюзивного доступу селян-товаровиробників до вільного і прозового ринку землі (як купівлі-продажу, так й оренди), державну фінансову підтримку формування інфраструктури ринку землі.

Розвиток кооперації у сільському господарстві, як формування цілісної мережі обслуговуючих кооперативів (у нашому сучасному розумінні), слід розглядати як науковий заповіт О. Білімовича. Він підкреслював значення кооперації як найсприятливішого економічного середовища для незалежних товаровиробників-власників. Його метафора «кооперативне кільце» точно відповідає сучасній моделі кооперативного агробізнесу в країнах з розвинутою ринковою економікою, де кожен фермер є клієнтом-власником кількох кооперативів різного спрямування, які комплексно забезпечують безперерйну та ефективну діяльність його господарства.

Заслуговує на увагу та подальший розвиток погляд О. Білімовича на макроекономічне значення кооперації. Він вбачав формування кооперативного сектора необхідною фазою становлення ринкової економічної системи в країнах з перехідною економікою. При цьому передбачав просування кооперативних процесів у нові сфери, галузі та види діяльності. Сучасною також варто вважати його ідею посилення зв'язку між кооперацією і місцевим самоврядуванням. Наша країна ще тільки стала на шлях ринкових перетворень, кооператив-

на фаза розвитку її економіки ще тільки починається. Можливо у працях О. Білімовича ми не знайдемо відповідей на усі гострі питання сьогодення, але, однозначно, вони здатні сформулювати вектор наукового пошуку майбутніх дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

Билимович А.Д. Кооперация в России до, во время и после большевиков. Серия : Русское зарубежье : социально-экономическая мысль / А.Д. Билимович. – М. : Наука, 2005. – 191 с.

Билимович А. Д. Экономический строй освобожденной России / А. Д. Билимович. – М. : Наука, 2006. – 229 с.

Бойко Л. Денікінський режим на українських землях: державний устрій, соціально-економічна і національна політика // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. : збірник наукових праць. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вып. 5. – С. 115-144.

Козлова Е.А. Аграрная политика генерала А.И. Деникина // Вектор науки ТГУ. – № 1(11). – 2010. – С. 114-117.

Корновенко С. В. Новітня російська історіографія (1990-2000-ті рр.) аграрної політики білогвардійських урядів А. Денікіна та П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету : наукове періодичне видання. – 2008. – Вып. 24: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 186-192.

Куракин А. А. Серия «Русское зарубежье : социально-экономическая мысль» [Электронный ресурс] / А. А. Куракин // Экономическая социология. – 2008. – Т. 9, № 4. – С. 83-87. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/org/persons/568698>.

Никулин А. Алгоритм освобождения (А. Д. Билимович. Экономический строй освобожденной России) / А. Никулин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=24&article=1088>.

Шелохаев В. Билимович Александр Дмитриевич / В. Шелохаев / Энциклопедия русской эмиграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.persona.rin.ru.../bilimovich>.

Bilimovich, Alexander. 1930. "The Land Settlement in Russia and the War" / Russian Agriculture during the War. New Haven: Yale University Press: 301-394.

Leites, K. 1922. Recent Economic Development in Russia. Ed. by Harald Westergaard. Oxford: At the Clarendon Press. – P. 53.

Капелюшний В.П.

докт. іст. наук, проф.,

член-кор. НАПН України,

завідувач кафедри етнології та краєзнавства

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ РОЛІ ЕЛІТИ І НАЦІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА О.О. ШЕВЧЕНКА

Глибоке осмислення різних етапів вітчизняної історії неможливе без висвітлення діяльності особистостей, які очолювали український рух за в тієї чи іншої доби. Саме такий підхід дає можливість уникнути досить поширеної вади багатьох досліджень, у яких за „народними масами”, „класами”, „елітами”, „об’єктивними суспільними закономірностями” читач не бачить конкретних людей із їхніми переконаннями, успіхами та невдачами, сподіваннями та життєвими цінностями. Зрозуміти будь-яке суспільство без розуміння його еліти неможливо. У всі періоди історії правляча еліта кожного народу мала великий вплив на його долю. Україна переживає сьогодні вистражданий і виборений процес реабілітації і запізнілого вороття на батьківщину багатьох імен духовних провідників нації, справи і помисли яких були сфальсифіковані, перекручені, несправедливо оговорені, приречені на дискримінацію і гоніння офіційною пропагандою. Саме їх імена уособлюють у собі воістину хресний шлях до незалежності, демократичності і соборності України.

Аналізуючи науковий доробок професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олександра Оксентійовича Шевченка (1937 – 2016 рр.), що стосується осмислення історичної ролі еліти і нації, спробуємо стисло охарактеризувати його праці, дотримуючись хронологічної послідовності їх публікації. Варто наголосити, що вчений не обмежився якимось одним

періодом, а в тій чи іншій мірі спробував охарактеризувати цю проблему на всіх етапах національного державотворення – від часів Русі й до сьогодення. Більше того, досить часто роль вітчизняної еліти простежується вченим у порівнянні з елітою зарубіжних країн, зокрема російською та американською. Наприклад, ще за радянської доби О.Шевченко вказував на визначальний вплив політичних сил, партій на зовнішню політику США [1, с.5]. Щодо російської політичної еліти та церковної еліти, підпорядкованої Московському патріархату – «п'ятої колони Росії в Україні», то одна з перших публікацій автора, безпосередньо присвячена дослідженню ролі еліти в суспільстві, вийшла з друку ще у 1999 р. [2, с.231]. Вже тоді вчений наголошував, що «найбільша небезпека для України напередодні третього тисячоліття – знову опинитися в російських обіймах... Зрозуміло, що таку українську політику Росії можна було б нейтралізувати, коли б правляча еліта України мала політичну волю будувати незалежну Українську державу і проводити власну національну політику» [2, с.232]. Ці погляди О.Шевченка дуже близькі по духу, на нашу думку, до поглядів О. Багана, який звернув увагу на те, що на початку ХХ століття українська інтелігенція ніби гралася в соціалізм, витворювала собі ілюзію майбутньої любовної гармонії класів і верств на ґрунті матеріально-технічного забезпечення. І все це мало прийти просто так, згідно з «об'єктивним розвитком цивілізації», без вольового зусилля, без пристрасного подолання всіх форм національного пригнічення. На соціалізм дивилися в Україні як на якусь чарівну паличку, магічну соціальну формулу, котра мала враз усіх ошчасливити. Це була повна втрата відчуття закономірностей історичного розвитку, згідно з котрими народи здобувають щось, зміцнюються не тільки шляхом матеріального піднесення, а, передусім, завдяки постійному напруженню зусиль, у романтичному захопленні ідеалом, з дотриманням суворих вимог національної дисципліни, моральної відповідальності та нетерпимості до всяких обмежень і перешкод з боку ворога. Соціалізм просто вбивав національний інстинкт українства [3, с.7-8]. На думку О. Шевченка «наші державні мужі, які будували спочатку соціалізм, а

потім комунізм, вимагають, щоб хтось поставив їм завдання будувати новий «ізм» [2, с.232].

Значну увагу дослідженню історичної ролі еліти і нації приділив О.Шевченко в своїй «Історії українського права», наголошуючи, зокрема, що «рівень свідомості народу є пропорційним рівню свідомості його еліти. Еліта є носієм і творцем всього духовного і культурного життя народу, рівня способу виробництва. Від еліти залежить і рівень розвиненості загального права народу» [4, с.5].

Оригінальні погляди висловлював О.Шевченко і щодо ролі націй в державотворчих процесах. Так, на його думку, «перебільшення почуття історичного значення будь-якої нації призводить до загострення відносин між державами в усьому світі» [5, с.124]. Як приклад такого «перебільшення» вчений аналізує явище російського месіанізму [5].

Особливої уваги заслуговує аналіз О.Шевченком правового механізму реалізації соціально-економічного аспекту концепції сучасної української національної ідеї. Аналізуючи українську еліту часів Януковича, вчений наголошує, що «сучасна політико-економічна еліта України, як показує практика її діяльності, неспроможна виробити ідеї, які б згуртували народ. ...Ми вважаємо, що концепція сучасної української національної ідеї повинна включати побудову заможного, справедливого, високоморального і духовно багатого громадянського суспільства» [6, с.9]. Дослідник переконаний, що для успішної реалізації цієї концепції необхідне існування національно свідомої політико-економічної еліти, що є носієм високої моралі й культури і з жалем констатує, що в Україні владарює зовсім інша еліта: «Олігархічно-кримінальна еліта України є малоосвіченою, а частина її – просто неграмотною, яка робить величезну кількість граматичних помилок як у письмовому вигляді, так і в усній мові. Будучи ще й антиукраїнською, вона неспроможна виробити свою ідеологічну платформу, бути вітальним чинником прогресу. Генетично кримінальна за своєю суттю, вона є суто деструктивною силою, яка використовує перебування при владі для власного збагачення. Така еліта не може сприйняти, а тим більше реалізувати

концепцію сучасної української національної ідеї. Вона може пропагувати лише гедонізм з космополітичним фартушком» [6, с.14]. Варто зазначити, що вчений досить вдало, на нашу думку, порівнює українську еліту з російською, вказує на витоки мовної культури та правової культури російської еліти [7], змальовує сучасний стан проблеми, зазначаючи, що «протягом наступних століть російська «еліта» забруднювала мову нецензурними словами, а сьогодні – ще й жаргонами криміналітету» [8, с.32].

Для розквіту України як держави та для її розбудови «Україні потрібна, – на переконання О.Шевченка, – патріотично налаштована і національно свідомо еліта з високою самодисципліною, відданістю українським національним інтересам, вимоглива до себе, яка може взяти на себе обов'язок вирішити соціально-економічні і політичні проблеми, які існують в нашій країні. Національно-патріотична еліта, поєднавши енергійну реалізацію сучасної української національної ідеї саме з феноменом нації, зможе забезпечити оздоровлення морального клімату в суспільстві, забезпечити подальшу демократизацію життя і зростання добробуту населення, побудувати могутню соціальну, правову і справедливую українську державу» [6, с.14].

Осмислення історичної ролі еліти і нації присвячена і остання прижиттєва публікація О.Шевченка [9]. Як наголошує вчений, «роль особи і еліти в державотворчому й правотворчому процесах може мати як позитивне, так і негативне значення. У новітній історії України вони відігравали і відіграють більш негативну, ніж позитивну роль. Нація ж в цілому, користуючись багатством своєї культури, моралі, духовності, права тощо відіграє виключно позитивну роль у таких процесах» [9, с.6]. Аналізуючи політику правлячої еліти Росії вчений констатує, що «ідеологія «русского міра» є людиноненависною і загрожує мирному співіснуванню народів. ... влада Росії культивує ідеї особливої месіанської ролі російського народу, його величчя й ізоляції від країн Заходу. Однією із цілей російського авторитарного режиму – є не допустити проведення реформ в Україні, адже вони можуть вплинути і на ситуацію в самій Росії» [9, с.9]. В зв'язку з цією ситуацією на сучасну українську еліту по-

кладається величезна відповідальність щодо подальшого розвитку України, тому О.Шевченко приходиться до висновку, що «українська нація потребує патріотичної політичної еліти, яка б поєднувала українську ідентичність з боротьбою за соціальну й національну справедливість, з повагою ставилася б до життя, прав і свобод людини, забезпечувала б рівність в правах і перед законом, дотримувалася б верховенства права. Без такої еліти нація не може вижити» [9, с.9]. Сьогоднішня українська реальність підтверджує правильність висновків вченого-патріота О.О.Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко А.А. Внешняя политика США: процесс формирования и механизм осуществления. – К.: Изд-во при Киев.ун-те, 1989. – 80 с.
2. Шевченко О.О. Основні чинники, які визначають політичне і економічне становище України / Олександр Шевченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 1999. – Вип.2. – С.231 – 234.
3. Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії першої половини ХХ ст.) / О. Баган. – К.: УВС ім. Ю. Липи, 2008. – 78 с.
4. Історія українського права / За редакцією О.О.Шевченка. – К.: Олан, 2001. – 214 с.
5. Шевченко О.О. Формування сучасного наукового світогляду студентів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2009. – Вип.81. – С.123 – 126.
6. Шевченко О.О. Соціально-економічний аспект концепції сучасної української національної ідеї // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2010. – Вип.85. – С.9 – 14.
7. Історія українського права / За ред. проф. Безклубого І.А. – К.: Грамота, 2010. – 334 с.
8. Шевченко О.О. Звичаєве право України IX – XIX століть: [монографія] / О.О.Шевченко. – Київ, 2014. – 200 с.
9. Шевченко О.О. Плебсологічне філософсько-правове осмислення історичної ролі еліти і нації / Олександр Шевченко // Часопис Київського університету права. – 2015. – Вип.2. – С.6 – 10.

ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ (ПОСТАТЬ ВАСИЛЯ ЗІНЬКІВСЬКОГО)

Історія психології в Україні є частиною світової. У ній знайшли місце більшість тенденцій, характерних загальній еволюції науки. Але психологія кожної країни переживає свою генезу по-своєму: ті чи інші події відбуваються у різні часи та з різною динамікою.

Своєрідним в українській психології є те, чим вона збагатила світову психологічну науку: звернення до проблеми почуттів як психоформуючого чинника. Ця особливість української психології проходить через усю її історію, наприклад, із «психологією серця» Григорія Сковороди (1722-1794 рр.) і Теофана Прокоповича (1681-1736 рр.), творчістю Миколи Гоголя (1809-1852 рр.), психологічними системами Миколи Ірота (1852-1899 рр.), Олександра Раєвського (1891-1971 рр.). Для них почуття є центральною одиницею психічної системи, охоплює всі рівні психічного життя людини, формує мотивацію її поведінки, впливає на фізіологічні вияви, визначає характер та особистість у цілому.

Основними осередками розвитку психології були Братські школи і Києво-Могилянська академія, де вперше почали викладати психологію. Формування української психології пов'язується з іменами Касіяна Саковича (1578-1647 рр.), Інокентія Гізеля (бл. 1600-1683 рр.), Іосифа Кононовича-Горбатського (1607-1653 рр.), Георгія Кониського (1717-1795 рр.), Стефана Яворського (1658-1722 рр.) та ін. У 1862 р. у Київській духовній академії відкривається кафедра психології, а згодом і психологічна лабораторія, яка запрацювала раніше від лабораторії В. Вундта (1879 р.).

У XIX – на початку XX ст. в українській психології з'являються значні постаті: П.Д. Юркевич, І.О. Сікорський, Г.І. Челпанов, В.В. Зіньківський, П.П. Блонський та ін. У 80-90 рр. XIX ст. психологічні лабораторії заснували П.І. Ковалевський у Харкові, І.О. Сікорський і Г.І. Челпанов у Києві, К. Твардовський у Львові. Таким чином

були започатковані всесвітньовідомі українські психологічні школи: харківська, в якій згодом плідно працювали талановиті вчені: Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, Л.І. Божович, П.Я. Гальперин, О.В. Запорожець, П.І. Зінченко, Г.К. Середа та ін.; київська, що пов'язана з іменами І.О. Сікорського, Г.І. Челпанова, О.М. Раєвського, Г.С. Костюка, П.М. Пелеха, Т.В. Косми, Б.Ф. Баєва, П.Р. Чамати; одеська, видатними представниками якої були М. М. Ланге, С.Л. Рубінштейн; львівська, де плідно працювали Ю. Охорович, К. Твардовський, В. Вітвицький, С. Балея, М. Кройц, Я. Цурковський.

Пропонуємо розглянути ширше діяльність окремих із них.

Памфіл Юркевич (1826-1874 рр.) – видатний український філософ, педагог і психолог. Закінчив Київську духовну академію, де згодом викладав історію філософії та німецьку мову. Потім працював професором Московського університету. Його праці «Ідея» і «Серце...» мають особливе значення для психології і по праву поставили його в ряд із Платоном і Кантом.

Іван Сікорський (1842-1919 рр.) закінчив медичний факультет Київського університету. Завідував кафедрою психіатрії та нервових хвороб. Заснував і редагував журнал «Питання нервово-психологічної медицини». Уперше в Києві заснував Лікувально-педагогічний інститут для аномальних дітей, очолював Наукове товариство психіатрів. У 1912 р. створив перший у світі Інститут дитячої психології і дитячої психопатології. Автор декількох сотень наукових праць із проблем психології, педагогіки, педагогічної психології, психіатрії та неврології. Значними його працями є: «Загальна психологія з фізіогномікою в ілюстративному вигляді», «Начало психології», «Психологічні основи навчання і виховання», «Збірник науково-літературних статей із питань суспільної психології, виховання та нервово-психічної гігієни» та інші.

Григорій Челпанов (1862-1936 рр.) – український психолог, філософ і логік. Був професором у Київському університеті (1891-1907 рр.), тут заснував психологічний семінар та психологічну лабораторію. У 1907 р. переїхав до Москви, де став професором Московського університету. Після відкриття Московського психологічного

інституту (1912 р.) став його очільником. Значними його працями є «Избранные главы из психологии», «Мозг и душа», «Обзор новейшей литературы по теории познания», «Психология и школа», «Учебник психологии для гимназий» та ін.

Більш детально розглянемо постать Василя Зіньківського (1882-1962 рр.) – українського психолога, релігійного філософа, педагога, суспільного і церковного діяча.

Василь Васильович Зіньківський народився 4 (16) липня 1882 року, у місті Проскуріві Подільської губернії (нині м. Хмельницький). Його дід був священиком, а батько – учителем математики, виконуючи також обов'язки церковного старости.

З дванадцятирічного віку хлопчик співав у церковному хорі, але згодом, навчаючись в одній з київських гімназій, ще в п'ятнадцятирічному віці пережив кризу віри і став атеїстом. Однак голий матеріалізм не міг задовольнити його духовних запитів. Через два роки, під впливом критики матеріалізму неокантіанця Ф. Ланге, почалося його повернення до релігійного світогляду. Цьому сприяло знайомство з творчістю Ф. Достоевського і Л. Толстого, а потім – із працями І. Канта. Отже, уже в молоді роки В. Зіньківський пройшов шлях від дитячої релігійної віри до невір'я і – назад до збагаченого досвідом сумнівів віри.

В роки гімназійного навчання В. Зіньківський зацікавився природознавством і 1900 року поступив на фізико-математичний факультет Київського університету св. Володимира. Але провчившись 4 роки і не маючи схильності до експериментальної роботи, перейшов на історико-філологічний факультет, де навчався на філософському і класичному відділеннях (1904-1909 рр.). Важливу роль у житті В. Зіньківського зіграло те, що з 1902 року він почав займатися психологією і філософією під керівництвом професора Г. Челпанова. З 1905-го він брав участь у роботі Київського товариства з вивчення релігії і філософії, а в 1910-ому став його головою.

Залишений на факультеті для підготовки до професорського звання, Зіньківський читав лекції з філософії, загальної і дитячої психології. З 1910-го обійняв посаду директора Інституту дошкіль-

ного виховання. Після від'їзду Г. Челпанова до Москви у 1907 році, молодий учений очолив його психологічний семінар. У 1913-1914 роках Зіньківський стажується за кордоном (у Німеччині, Австрії, Італії). Захистивши в 1915 році (Москва) у Г. Челпанова докторську дисертацію «Проблема психічної причинності», він стає професором філософії Київського університету, де читає низку курсів з логіки і психології.

Жовтневі події 1917 року в Петрограді Зіньківський сприйняв як катастрофу. З 15 травня по 19 жовтня 1918 року в уряді гетьмана П. Скоропадського він виконує обов'язки міністра віросповідань. На цій посаді відстоює ідею створення Української автокефальної церкви. З відставкою першого гетьманського Кабінету міністрів Зіньківський зосереджується на науковій і викладацькій роботі, а саме на філософсько-психологічній проблематиці, що знайшли вираження в книгах «Сучасний стан психічної проблеми» (1905) і «Проблема психічної причинності» (1914). У 1918 році побачила світ його брошура «Соціальне виховання, його завдання і шляхи».

29 листопада 1919 року Зіньківський змушений назавжди залишити рідний Київ. Спочатку він опинився в Одесі, звідки 26 січня 1920-го відбув в еміграцію. Попервах зупиняється в Югославії, де викладає філософію як професор Белградського університету і є одним із активних членів емігрантського православного руху. Потім переїжджає до Чехословаччини, де (1923-1926 р.) очолює кафедру експериментальної і дитячої психології Вищого педагогічного інституту в Празі.

У 1926 році В. Зіньківський переїхав до Парижа, де бере активну участь у відкритті Російського богословського інституту імені преп. Сергія Радонезького, у якому з цього року перебував у званні професора. В 1923 – 1927 р. очолював Педагогічне бюро по справах російської закордонної школи, і в 1927 році редагував журнал «Питання релігійного виховання й освіти» (Париж).

У 1939 році, за день до оголошення війни, Зіньківський за нез'ясованих причин був заарештований французькою владою і пробув в ув'язненні 14 місяців (із них 40 днів – в одиночній камері). Саме тоді

він вирішив прийняти сан священника. У березні 1942 р. В. Зіньківський був рукопокладений митрополитом Євлогієм, а через два роки – обраний деканом Богословської академії в Парижі.

Ці роки життя виявилися для Зіньківського найпродуктивнішими у творчому плані. Він створив низку видатних праць із педагогіки («Проблеми виховання у світлі християнської антропології» (1934), «На порозі зрілості. Бесіди з юнацтвом про питання статі» (1955) та ін., написав багато статей, у яких акцентував увагу на проблемах кризи європейської культури і пропонував релігійний шлях виходу з неї.

З роками світогляд Зіньківського стає все більш теїстичним, що знайшло вираження в його «Апологетиці» (Париж, 1957), мета якої полягала у доведенні того, що в усіх пунктах, де наявна розбіжність (дійсна чи надумана) між світським знанням і християнським віровченням, «правда християнства залишається непорушною».

Двотомна праця В. Зіньківського «Історія російської філософії» (Париж, 1948-1950) мала широкий міжнародний резонанс, і в 1953-му була перевидана французькою і англійською мовами. За використанням матеріалу і глибиною інтерпретації це дослідження донині залишається неперевершеним.

На думку людей, які особисто знали вченого, він був доброю, винятково порядною людиною, хотів і вмів бути «у дружніх стосунках з усіма, хто лишень цього хотів». Водночас мав сильну волю й дивував своєю працездатністю (міг працювати по 16 годин на добу), що значною мірою пояснює його творчу продуктивність.

Помер Зіньківський 5 серпня 1962 року і похований у Сент-Женев'єв-де-Буа.

Багатогранністю своїх наукових інтересів і дарувань В. Зіньківський виділяється навіть на тлі своїх старших сучасників. Він – філософ, богослов, психолог, педагог, історик філософської думки, літературознавець. Він – великий громадський діяч і пастир. І на всіх цих поприщах сказав своє вагоме слово. Творчість Зіньківського не втратила своєї актуальності й у XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологія: навчальний посібник [Електронний ресурс] / Л.І. Казміренко, О.І. Кудерміна, О.Є. Мойсеева. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/up/pidrych_psuxologiya.pdf.
2. 100 найвідоміших українців / Гнатюк М., Громовенко Л., Семака Л., Скорульська Р., Стус Д., Удовик С. – М.: Вече; К.: Орфей, 2001. – С. 433 – 438.
3. Т.С. Осташко. Зеньківський Василь Васильович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е – Й. – С. 353.

ЗНАЧЕННЯ ЗДОБУТКІВ ВЧЕНИХ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРАНСПОРТНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У РОЗВИТКУ АВТО- МОБІЛУБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. для розвитку автомобілебудування в Україні значний внесок зробили вчені Національного транспортного університету. Вони опрацювали низку визначних науково обґрунтованих технологій щодо розроблення і впровадження ефективного конструювання та експлуатації автомобілів. Вже у другій половині ХХ ст. працівники Київського автомобільно-дорожнього інституту розпочали широку науково-дослідну діяльність, спрямовану на вирішення актуальних проблем у галузі автомобілебудування в Україні. За основними напрямками фундаментальних досліджень вчені здійснюють важливі дослідження й нині.

На кафедрі автомобілів і тракторів доцентом Є. І. Борзаківським удосконалено техніко-експлуатаційні властивості автомобілів та використання газоподібного палива для живлення двигунів автомобілів [1, арк. 1–2]. Ним узагальнено досвід використання природних і промислових газів для автомобілів, розроблені їх техніко-експлуатаційні показники. Здійснено обґрунтування нераціональності та неефективності газонаповнювальних станцій коксового газу, оскільки газові автомобілі, працюючи на коксовому газі, мають зменшені тягово-динамічні та експлуатаційні якості, при яких знижується продуктивність автомобіля і його міжремонтний пробіг [1, арк. 20]. Розроблено методику та організаційно-технічні заходи використання природних стислих і зріджених газів для автомобільного транспорту. Це забезпечило значну допомогу виробництву з розвитку газобалонних автомобілів та організацію використання природних газів для вітчизняних автомобілів.

Прохідність вантажних автомобілів і методику її оцінки визначено Г. Б. Безбородовою під керівництвом Є. І. Борзаківського. Ними опрацьовано новий метод оцінки прохідності вантажних автомобілів за об'єктивним критерієм та характеристиками прохідності. Запропоновані методи теоретично-експериментального визначення характеристик прохідності автомобіля стали основою для складання єдиної методики випробування автомобілів на прохідність [2, арк. 55]. Розгляд просторового завдання про кочення пневматика дозволив впровадити у розрахунок опори коченню низку додаткових параметрів шини, визначити теоретичну форму відбитку шини на ґрунті і середній тиск коліс автомобіля на різних ґрунтах. Ці показники полегшили при проектуванні автомобіля вибір нових шляхів підвищення його прохідності [3, арк. 25]. За запропонованими характеристиками здійснено оцінювання та аналіз прохідності вітчизняних автомобілів. Практична реалізація результатів дослідження забезпечила удосконалення методики здійснення випробувань і оцінювання прохідності автомобілів [2, арк. 54].

Перспективи розвитку автомобільних двигунів на кафедрі автомобілів і двигунів встановлено професором П. І. Андрусенком [4, арк. 32]. Він розробив малогабаритний одноплунжерний насос для подачі палива у дизелі та необхідні пристосування для безпосереднього вприскування легкого палива [5, арк. 31]. Ефективність безпосереднього вприскування легкого палива в автомобільних двигунах визначив А. І. Рудницький [5, арк. 31–31зв]. Ним встановлено різні способи вприскування як у впускний колектор, так і безпосередньо в циліндри двигуна; визначено основні параметри вприскування – момент початку подання палива, тривалість вприскування; розроблено малогабаритну форсунку та інші прилади системи вприскування; встановлено ефективне місце розташування форсунки при вприскуванні в циліндри та впускний колектор.

Встановлено вплив на ефективність роботи автомобільного двигуна додаткових дросельних заслінок, встановлених між карбюратором та впускним трубопроводом [6, арк. 4–7]. Розроблено пневматичну передачу провідних коліс автомобіля, яка складається

з ротаційного пластинчатого повітряного насоса, ротаційних повітряних двигунів, вбудованих в провідні колеса, ресивера (резервуару) і системи золотників управління трубопроводом [6, арк. 15–17].

Удосконалення технічної експлуатації та ремонту автомобілів на кафедрі технології металів опрацьовували доцент Л. П. Рева, професор М. І. Іващенко [1, арк. 3]. Ними виготовлено комплект приладів для випробування міцності металів; розроблено нові методи та режими виробництва і ремонту деталей автомобілів в умовах підвищення їх зносостійкості та міцності [7, арк. 5–6].

На кафедрі економіки та експлуатації автомобільного транспорту під керівництвом професора Я. І. Несвітського здійснювали науково-дослідну роботу з Кременчуцьким автомобільним заводом зі встановлення надійності та довговічності автомобілів КраЗ [8, арк. 27]. Вченими оцінено довговічність та надійність автомобілів КраЗ-256Б; розроблено методику визначення ефективності модернізації автомобіля КраЗ-256Б; встановлено режими роботи агрегатів автомобіля КраЗ-256Б [9, арк. 33–34].

Дослідження, виконані під керівництвом професора Я. І. Несвітського, стали основою прийнятої системи технічного обслуговування і ремонту автомобілів «КраЗ» [10, с. 7]. Вони забезпечили обґрунтування норм гарантійного пробігу автомобілів КраЗ, режими їх технічного автосервісу в гарантійний та післягарантійний періоди експлуатації, розрахунок потреби в запасних частинах за номенклатурою і забезпечили Кременчуцькому автомобільному заводу удосконалення конструкції автомобілів, технологій їх виробництва та режимів комерційної експлуатації [11, с. 15]. Їх застосовували у своїй науковій та виробничій діяльності не тільки науковці, але й інженерно-технічні працівники автомобілебудівних підприємств. Ними розроблено і впроваджено комплексну систему управління якістю, спрямовану на систематичне послідовне збільшення моторесурсів двигунів і пробігу автомобілів до капітального ремонту [12, арк. 1–2].

На кафедрі виробництва і ремонту автомобілів та дорожніх машин під керівництвом академіка АН УРСР О. О. Василенка

розроблено технологію отримання модифікованих надміцних чавунів [1, арк. 3], обґрунтовано заміну сталевих деталей, деталей з бронзи і ковкого чавуну на деталі з чавуну із глобулярним графітом [1, арк. 5–6]. Результати цих досліджень мають виключно важливе значення для розвитку автомобілебудування, оборонної промисловості, машинобудування і народного господарства України. У результаті їх впровадження досягли економії металу на 20–30%, підвищення його зносостійкості та швидкості різання на 54% [1, арк. 4]. Під керівництвом кандидата технічних наук Л. П. Реви освоєно нові марки автомобілів і розроблено нове положення про експлуатацію автомобілів [1, арк. 4].

Вченими розроблено одноплунжерний паливний насос для двигуна, що має менші габарити і складається з меншої кількості деталей [13, арк. 50]. Цей насос забезпечений регулятором числа оборотів прямого регулювання з необхідним рівнем нерівномірності, а також регулятором, що забезпечує необхідне подання палива за числом оборотів насоса. Опрацьовано ефективні параметри шин для прохідності автомобілів торф'яними ґрунтами [14, арк. 10]. Встановлено ефективність нанесення зворотного еліпса на шатунових шийках колінчастого валу автомобільних двигунів [14, арк. 38–44].

Ефективність автомобільного двигуна на стислому природному газі встановлював В. Г. Шорніков під керівництвом Б. М. Середенка. Практична реалізація результатів дослідження забезпечила застосування досконалішої методики проектування апаратури для газових двигунів і впровадження у виробництво нового типу змішувача [2, арк. 49]. Розроблено методику регулювання потужності двигуна за складом суміші і встановлені діапазони зміни коефіцієнта надлишку повітря при різних режимах роботи двигуна для отримання найбільшої його потужності та найкращої економічності [2, арк. 50]. Результати експериментальних досліджень мають велике практичне значення для проектування досконаліших типів газової апаратури для газобалонних двигунів. На їх основі створено новий тип газоповітряного змішувача, що забезпечив оптимальне регулювання потужності газових двигунів.

Можна зробити висновок, що значний внесок у розвиток автомобілебудування в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. належить вченим Національного транспортного університету, які розробили, обґрунтували та впровадили ефективні технології виробництва автомобілів. Науковці удосконалили конструкції автомобілів, газових і дизельних двигунів та їх комплектувальних; розробили ефективні технології для підвищення зносостійкості та зміцнення автомобільних деталей; удосконалили використання природних і промислових газів для автомобілів; опрацювали заходи з ефективної подачі палива; підготували комплексну систему управління якістю автомобілів та ін. Це забезпечило підвищення якості, надійності та довговічності автомобілів, що має важливе значення для розвитку автомобілебудування, машинобудування, оборонної промисловості та народного господарства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 81. 64 арк.
2. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 145. 59 арк.
3. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 275. 53 арк.
4. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 271. 52 арк.
5. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 317. 70 арк.
6. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 488. 39 арк.
7. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 212. 36 арк.
8. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 1498. 155 арк.
9. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 1613. 202 арк.
10. Попов В. М. Несвітський Яків Іванович – засновник наукової школи КАДІ з надійності автомобілів. Київ: НТУ, 2004. 20 с.
11. Дмитриченко М. Ф. Національний транспортний університет. Київ: Логос, 2014. 359 с.
12. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 6. Спр. 596. 102 арк.
13. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 175. 51 арк.
14. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 434. 44 арк.

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Поняття «еліта», що в перекладі означає «кращий», «відбірний», в якійсь мірі, навіть «досконалий», широко використовується в різних сферах людської життєдіяльності. Так, наприклад, говорять про «елітне зерно», «елітне житло», «елітний клуб» і т. п. Така манера позначати матеріальний комфорт та досконалість матеріальних предметів, що існують поза нами, вказує на певну структурованість світу, в якому ми живемо.

Але світ структурований не лише той, що знаходиться поза людиною як людством. Людське суспільство також структуроване і таким воно є, починаючи з родоплемінного ладу, коли із нього виділилися інститут вождів. Структура суспільств змінювалась від епохи до епохи, але, що важливо, його структурованість не лише зберігалась, але й вдосконалювалась.

Треба мати на увазі, що коли говорять про структуру, то мова йде про певну систему. А будь-яка система є стійкою і життєздатною, коли вона досить глибоко диференційована на структурні елементи, де кожен елемент відправляє певні, тільки йому притаманні функції. Однак, диференціація цілого на частини ще не робить систему міцною, стійкою та спроможною захистити себе від зовнішніх загрозливих впливів. Такою система стає тільки тоді, коли внутрішня диференціація цілого супроводжується зворотнім процесом – підняттям на більш високий рівень інтеграції диференційованих частин в єдиний «живий» організм. Це означає, що всі частини такого цілого пов'язані між собою необхідним чином, залежні одна від одної.

Дана обставина надає системі цілісності, робить її стійкою і коли яка-небудь частина цілого «виходить з ладу», то функцію «втраченого елемента» перебирають на себе збережені структури і ціле, таким чином, зберігається і функціонує надалі. Така компенсація тим

більш можлива, чим більш диференційованою є система як певна цілісність. В цьому і полягає більша життєздатність складно організованих утворень, або, як ще кажуть, високоорганізованих систем.

Стосовно людського суспільства слід сказати, що, чим більше воно структуроване, диференційоване, тим воно більш розвинене, а значить стійке та життєздатне. Відповідно, кожний структурний сегмент суспільства має своїх кваліфікованих фахівців, які й складають окремі еліти (промислова, військова, наукова, художня і т. п.). В названих категоріях ці еліти часто виступають як експертні групи, які фахово підготовлені, висококваліфіковані і тим самим спроможні як самі творити зразки професійної діяльності, так і виступати оцінювачами творчості інших у сфері, до якої належать.

Отож, можемо сказати, що елітність означає певну відособленість, відрубність, відмінність за критерієм кращого, досконалого. І, як бачимо, це стосується багатьох предметів як зовнішнього по відношенні до людини світу, так і до людського суспільства.

Та попри розмаїтість еліт найчастіше говорять про еліту політичну. І це зрозуміло, адже вона виконує в суспільстві функції, від яких залежить стан та спроможність різних категорій громадян і, врешті-решт, усього суспільства. Діяльність політичної еліти завжди на виду, вона торкається усіх, зачіпає інтереси кожного і тому про неї не лише говорять, але й нарікають на її рішення та поведінку. І це зрозуміло, адже ще Аристотель в притаманній йому манері твердив, що «усі спілкування прагнуть до того чи іншого блага, причому більше інших і до вищого із усіх благ прагне те спілкування, яке є найбільш важливим із усіх і обіймає собою усі інші спілкування. Це спілкування і називається державою або спілкуванням політичним» [1, с. 376].

Таким чином, виходячи із окресленого вище, можемо сказати, що політичне спілкування або політична діяльність – це діяльність спрямована на створення умов гідного існування для усіх членів суспільства, діяльність по узгодженню інтересів різних груп та прошарків спільноти, діяльність спрямована на благо усіх. Виходить, що змістом політики, змістом політичної діяльності є турбота про інших, про суспільство. Політика ж, як відомо, це влада, а влада, як

кажуть, «розбещує». І на це є свої причини, що зовсім не означає, нібито сутність влади, а, відповідно, і політичної еліти є розбещеність.

Уже в самій природі структурованого цілого міститься тенденція до його консервації. Якщо структурний елемент з'являється під виконання певної функції, то з часом, в силу діалектичного характеру розвитку, сама структура формує під себе певну функцію. Саме тому структура розростається і часто творить з метою виправдання власного існування нові функції, без яких можна обійтись, а то і, відверто кажучи, вона є зайвою та непотрібною взагалі. Про дану тенденцію розвитку суспільних систем (кабінетів, закладів) не без іронії і навіть із сарказмом описав англійський військовий історик, драматург та журналіст С. Паркінсон [2].

Але це тільки один бік справи. Політична еліта в силу свого особливого становища в суспільстві, становища, від якого в більшій мірі, ніж від інших еліт, залежить успішне функціонування цілого, може настільки відособлюватись і замикатись у собі, що починає «працювати» на себе, ігноруючи інтереси суспільства. Більше того, егоцентрична еліта на всезростаючі власні потреби вимагає все нових і нових ресурсів, які черпає із суспільства, виснажуючи його. Суспільство жебракує, еліта багатіє. Ресурсів не вистачає не лише на розширене виробництво, але й на просте відтворення, підтримання того, що є. Про інноваційний розвиток говорять, але про нього в реальному житті вже не йдеться. Наукові кадри «тікають» за кордон, де створені кращі умови для інтелектуальної праці та розвитку. І більше. Якщо говорити про Україну в її сьогоденнішому стані, то вже й випускники українських шкіл, на яких суспільство потратило суттєві кошти, щоб їх виростити і навчити, масово виїжджають в університети за межами країни. І це було б нічого, якби, отримавши освіту за кордоном, вони повертались додому. Але значна їх частина не пов'язує своє життя з Україною.

Все це відбувається всупереч тому, що доводиться чути не лише від посадовців, але й від пересічних громадян, що нібито треба краще працювати, Про що йдеться, коли так говорять?

Незаперечним є те, що працювати треба. Але наша праця, хоч

і є індивідуальною, все ж має суспільний характер. Людина працює незалежно від того, в якому суспільстві і державі вона живе, в умовах якого політичного режиму існує. Добробут окремого індивіда і суспільства залежить не лише від того як пересічний громадянин працює, але й від того ким і на якій підставі розподіляється багатство, напрацьоване всім суспільством. Чи розподіляється це багатство за принципом справедливості, за критерієм особистого внеску в спільну справу, чи воно присвоюється окремими громадянами і прошарками суспільства без такого внеску і не на основі прийнятих і визнаних громадою законів. Прикладом незароблених благ є корупція, яка як іржа роз'їдає суспільство, руйнує трудову мораль, деморалізує всіх і кожного, хто живе за рахунок власної праці.

Отож, виникає справедливе і логічне запитання. Який об'єктивний зміст має поширене висловлювання: треба краще працювати? Таку життєву мудрість ми можемо почути як із уст високих посадовців, так і від знедоленого громадянина, який не може вибратись із боргів. Чиновника тут варто спитати, а як пояснити те, що українських громадян за кордоном вважають ледве не кращими робітниками, працелюбними та відповідальними трудівниками. А пересічному громадянину, який бездумно повторює за чиновником дану банальність, поставити питання: а чи не реалізував дану «істину» чиновник з хабарницькими нахилами, який свій спосіб життя та незароблене багатство називає «вмінням жити», а свій успіх пояснює тим, що він нібито працює, а той, хто не зводить кінці з кінцями, просто ледар. Хіба пересічний український громадянин не працює? Очевидно працює, якщо пощастить знайти роботу, але праця не приносить йому бажаної і заслуженої винагороди.

Отож, проблема полягає в іншому. Не будь-яка праця, навіть праця на межі виснаження, є продуктивною та такою, що увінчується бажаним результатом. Для результативної індивідуальної праці повинні бути створені суспільні передумови. До таких належать: наявність справедливих законів в державі та гарантія їх дотримання всіма громадянами незалежно від їхнього соціального статусу та матеріального становища; стимулювання трудової активності

матеріальною винагородою та моральним заохоченням; головною дійовою особою в суспільстві повинна стати людина праці, виробник матеріального та духовного продукту. І ще одним немаловажним, якщо не головним елементом розвитку суспільства і держави, є усвідомлення кожним громадянином своєї суспільної ваги та значимості, зв'язку своєї окремої, партикулярної праці з розвитком цілого, суспільства, держави. Створення таких умов – завдання та сенс існування політичної еліти.

Отож, якщо окреслених вище умов не створено, то на часі ставити питання про якість української політичної еліти, про усвідомлення нею свого високого призначення, про її реальну практичну діяльність, спрямовану «до найвищих із усіх благ», де таким благом є добробут та моральне здоров'я усього суспільства. Іншими словами, політична еліта за своєю сутністю — це та частина суспільства, яка своїм особистим інтересом має інтереси громади, інтереси спільні для усіх, суспільні інтереси. Еліта, особисті інтереси якої є тільки її власними інтересами, елітою не є. Така еліта не відповідає своїй сутності, своєму поняттю. Таку еліту ще називають квазі-елітою. Інтереси розвитку суспільства вимагають іншої еліти, еліти гідної історичним викликам, які стоять перед суспільством та державою.

Якщо політична еліта не відповідає інтересам розвитку суспільства, вона підлягає очищенню, заміні. В умовах демократії ця процедура здійснюється через вибори, чергові, чи дочасні. Але й ця справа є непростю. Коли виборів громаді добитись не вдається, тоді в силу вступають закони безпосередньої демократії, які часто приводять до непередбачуваних результатів. Це якраз той випадок, коли в складно організованому, глибоко диференційованому цілому місці структури, яка не виконує своєї функції, займають інші структурні елементи. Однак, в інтересах суспільства та його політичної еліти є функціональна повноцінність усіх його структур.

ЛІТЕРАТУРА

Аристотель. Політика. – Сочинення в 4-х томах. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 375-644.

Паркинсон С. Н. Законы Паркинсона. – М.: Эксмо, 2007.

ЕЛІТАРИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ ЯК ІМПЕРАТИВНА ПЕРЕДУМОВА УКРАЇНСЬКОГО ПОСТУПУ

Суспільні трансформації в Україні, реалізація стратегії сталого розвитку формують соціальне замовлення на новий тип політичної еліти, політичного лідерства. За слабкої структурованості сучасного українського суспільства, відсутності стійких масових соціальних верст зі своїми усвідомленими інтересами та усталеною політичною й ідеологічною орієнтацією саме дії елітних груп визначають напрям суспільного розвитку, сприяють формуванню конкретних потреб розвитку держави, її національних пріоритетів.

Історична трагедія українців полягає в тому, що постійно обривається зв'язок елітних поколінь, втрачається традиція жертовного служіння своєму народові, високі поняття честі, моральності, патріотизму. У державі з багатовіковою традицією керівна еліта – це прошарок суспільства з відповідними традиціями, навичками, навіть, секретами, які, як мудрість, передаються від покоління до покоління. Посідаючи стратегічно важливі позиції в суспільній системі, політична еліта виступає одним із «локомотивів історії», «фіксаторів соціального порядку».

За роки незалежності, на жаль, у нас не сформувалася власна «національна аристократія», яка прагнула б стати провідником суспільної консолідації та духовного відродження України. Нову еліту можна вважати національною, демократичною лише умовно, або як норматив, маючи на увазі, що створення дійсно державницької еліти – одне із пріоритетних завдань розвитку політичної системи нашого суспільства. Нинішній вітчизняний істеблішмент уособлює квазі-еліту, яка не здатна адекватно відповідати викликам глобалізованого світу, гідно захищати національні інтереси. В особі найвищих державних чиновників, опозиції, в особі всього українського політич-

ного класу ми бачимо головну проблему країни – відсутність людей, здатних мислити масштабно, стратегічно. Невідповідність наявних ресурсів і дій політичної еліти породжує феномен «нутрішнього пожирання» України.

Українська владна еліта демонструє нездатність відповідати на ризики і виклики, що постали перед Україною у XXI столітті. Політично правлячий клас не знає, які національні інтереси потрібно просувати у глобалізованому світі, за якими правилами розвиваються «геополітичні ігри» і що потрібно в них відстоювати. Глобалістські тенденції у світовій економіці, жорстка конкуренція на міждержавному рівні ставлять перед нацією завдання, які в сьогоденному аморфному стані українська держава та її політично правлячий клас вирішити не в змозі, що призведе найближчим часом до глобального відставання. На тлі посилення сусідів Україна ризикує де-факто втратити суверенітет, залишившись виконувати функції транзитної території. За таких умов при збереженні зовнішніх ознак державності правлячі еліти будуть виконувати лише функції місцевої адміністрації, а реальні владні функції остаточно перемістяться поза межі країни.

Якісні відмінності нашої політичної еліти від європейської полягають і в тому, що там статус вищих верств суспільства визначається не стільки їхніми ієрархічними повноваженнями та власним капіталом, скільки якістю отриманої освіти, знаннями й компетенцією, інтелігентністю та аристократизмом. Українська політична еліта має іншу енергетику. Вона у своїй масі презентує, з одного боку, партійно-господарську номенклатуру минулого, а з другого – нових господарських «баронів», що утвердили себе на базі суперечностей первісного нагромадження капіталу, його тінізації, зрощування з державною бюрократією. І перша, й друга частини політичної еліти поки що не змогли вирватися з лещат прокомуністичного світогляду, не відчують ритму сучасних глобально-цивілізаційних перетворень, зупинилися у своєму духовному та загальноосвітньому зростанню, не прогресують, відчутно поступаються інтелектуальному потенціалові суспільства [1, с. 273-274].

Нова політична еліта має стати елітою заслуг (меритократією), елітою відповідальності, а не елітою привілеїв. А щодо «привілеїв», необхідних для здійснення державної влади, то вони мають бути оформлені законодавчо й доведені до відома громадськості, передбачати чітке дотримання певних правових і моральних обмежень для представників влади. Крім того, для підтримання соціальної значущості та забезпечення ефективності управління правляча еліта повинна розробляти й реалізовувати об'єктивно необхідні дії, які б усували небезпечне наростання соціальних протиріч і напруженості, вміло регулювати всі аспекти суспільного життя. А це можливо лише в тому випадку, якщо політична еліта буде функціонувати як соціально орієнтований інститут.

Для політичної еліти важливо консолідувати різноманітні інтереси і волевиявлення в єдину результуючу волю і тим самим розширити свою соціальну базу. Разом з тим, пануюча політична еліта відносно самостійна і в чомусь навіть автономна щодо тих класів і соціальних груп, верств і прошарків, інтереси яких вона представляє. Це не проста ієрархічна система, як видається на перший погляд. Висока відповідальність діяльності політичних еліт детермінує комплекс вимог, яким вона обов'язково має відповідати.

Зрозуміло, еліти формуються десятиліттями. Те, що у нас тривалий час не було власної незалежної державності, наклало негативний відбиток на формування сучасних елітарних прошарків. Еліта не може формуватися штучно, за командою. Це – процес еволюційний й органічний, який торкається будь-якого соціуму. Суспільство фактично природно здійснює відбір лідерів, авторитетів думки, і від того, наскільки зрілим є це суспільство, залежить і якість еліти. Вітчизняна еліта є віддзеркаленням нашого суспільства. Тому, якщо ми хочемо мати якіснішу еліту в будь-яких сферах, повинні говорити насамперед про рівень самого суспільства. Нова еліта в Україні народиться із громадянського суспільства, яке обиратиме лідерів не на основі популізму чи підкupu, а на базі ґрунтового аналізу, здатності мислити по-державницьки.

Одне із завдань політичної еліти – сформувати єдиний націо-

нальний економічний, мовно-інформаційний, культурний, релігійний та інші простори, в яких українці різних регіонів за допомогою освіти та просвіти могли усвідомити себе соборною державоцентричною нацією. Необхідно враховувати й те, що свідомість наших громадян перебуває під потужним впливом культурно-інформаційного простору сусідньої держави. Не слід забувати, що як поза межами України, так і всередині її є противники української незалежності.

Євроінтеграційна стратегія України, наше природне прагнення піднятися до західного рівня життя й добробуту, побудувати в себе Європу – це не лише відповідні принципи державотворення, економічної та соціальної політики, а й глибока європеїзація політичного класу, який має спрямовувати зазначені трансформації, визначати їхні механізми, забезпечувати їх утілення в життя. Однак найбільш гальмівною ланкою євроінтеграційного процесу є, на наш погляд, низька якість політичної еліти, її провінціалізм, зверхність та самолюбство, брак таких необхідних в умовах перехідного суспільства толерантності та конструктивізму.

Ми поділяємо думку Г. Щокіна про те, що «теперішній історичний момент у житті України є, напевно, найнижчою точкою вичерпуваного соціального циклу й характеризується найгострішими суперечностями, а деколи навіть асоціальною, часто криміналізованою елітою. Застосовувані сьогодні до речі й не до речі авторитарні методи політичного управління треба скеровувати на недопущення, з одного боку, охлократії з її незмінною трансформацією в тиранію, а з другого, – на соціальне «витіснення» кримінально забарвленої олігархії з політичної авансцени і заміни її на духовно орієнтовану інтелігенцію. Саме такі умови можуть забезпечити поступовий прихід до соціального управління української меритократії, найпридатнішої з огляду на історичну перспективу» [2, с. 4].

Перша, визначальна необхідна зміна полягає в тому, щоб відтворити в Україні національно-патріотичну еліту, яка б ставила на перший план саме ідею служіння своєму народу. Друга зміна зводиться до вироблення єдиної ідеології і мети політичного курсу,

котрі об'єднують всі групи і верстви суспільства, класи та партії, що відображають їхні професійні, національні, територіальні інтереси, здатні відродити стимули до праці, спрямувати їх на створення громадянського суспільства, в якому діє система соціального діалогу. Підґрунття такої ідеології мають становити: по-перше, філософія поєднання інтересів особистості, підприємства, регіону, держави, а не підпорядкування їх корпоративно-клановим інтересам; по-друге, – подолання пріоритетності економізму над гуманітарним мисленням, узгодження принципів економічної ефективності та соціальної справедливості [1, с. 326-327].

Успішна реалізація політичною елітою функції суб'єкта суспільних трансформацій, якісних змін можлива лише за певних умов, а саме: наявності політичного плюралізму, зміни виборчої системи з метою гарантування рівноправної конкуренції потенційних еліт; розширення системи каналів і принципів політичного елітогенезу, формування переважної більшості політичної еліти не шляхом призначень, а в результаті загальних виборів і конкурентного відбору; забезпечення певної рівноваги, компромісу, балансу різних соціальних сил, тобто формування консенсусно-об'єданого типу політичної еліти; максимальної відкритості формування еліти на всіх рівнях, упередження можливості її трансформації у «нову номенклатуру», постійне поповнення її професійно підготовленими і функціонально здібними людьми; оновлення менталітету політичної еліти, усвідомлення того, що суспільні зміни потребують серйозного інформаційного супроводу, а також врахування думки народу, інституцій громадянського суспільства; наявність постійного демократичного контролю за діяльністю владних структур з боку громадськості, ЗМІ, політичних партій та організацій; згуртованості різних верств суспільства, гармонізації їхніх соціальних інтересів, досягнення співробітництва і тісної взаємодії всіх сил у суспільстві; чіткого дотримання законності, демократичних норм і процедур, необхідних і обов'язкових для нормального функціонування правової держави і громадянського суспільства.

Дотримання зазначених вимог сприятиме формуванню ефективної еліти, здатної реалізовувати національні інтереси і, найголовніше, досягати стабільності, динамічного розвитку українського суспільства і держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України : наук.-попул. есе / А. С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2011. – 288 с.
2. Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України / Георгій Щокін // Сільські вісті. – 2002. – 27 грудня. – С.3-4.

ПРОБЛЕМИ ЕЛІТАРИЗМУ УКРАЇНСЬКОГО ФЕРМЕРСТВА У ВИМІРІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПИ КІНЦЯ ХХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У процесі реформування організаційних основ аграрного виробництва особливе місце належало розвитку фермерських господарств. Шлях їхнього становлення був тернистим. Розвиток фермерства державна влада розглядала справою архіполітичною. Тривалий час фермерство розглядалось як явище тимчасове: чергова кампанія, про яку невдовзі забудуть. Корисність фермерства бачилась виключно через призму протиставлення його ефективності збитковим колективним господарствам. Не було створено державної програми розвитку фермерства, яка б давала відповідь на основні питання його функціонування. Більш сприятливі умови розвитку цих господарств створилися тільки після завершення реорганізації КСП. Адже члени КСП одержували право виходу зі своїми земельними паями для самостійного господарювання, а також могли збільшувати розміри землекористування за рахунок оренди.

В Україні фермерські господарства створювались за умов відсутності необхідних економічних розрахунків, недосконалого законодавства. Для пересічного фермера часто на етапі становлення господарства переважало бажання одержати максимально можливу площу землі для обробітку. Внаслідок з'явилося неузгодженість між складом його сім'ї та площею угідь, а отже, виникала потреба в залученні найманої робочої сили. Практично цим започатковувався розвиток несімейних фермерських господарств. Ця обставина створювала законодавчу колізію. Фермерське господарство відповідно діючих нормативно-правових документів було передусім сімейним господарством, яке мало право залучати сезонних найманих працівників. Використання цієї категорії працівників було чи не найбільш

дискусійним питанням серед політків, науковців, виробничників, селянства. Соціологічні дослідження науковців Львівського державного аграрного університету, проведені в 1997 – 1998 рр. в Карпатському регіоні, виявили, що лише 29,8% селян були прихильниками найманої праці, решта – проти. [5, с 76 - 80] Світовий досвід підтверджував, що це закономірний процес. У країнах ЄС третина всіх затрат праці лягала на плечі фермера, 30-40% – на членів його сім'ї, решта – на найманців. У Великобританії частка їх досягала 40%. [5, с. 79]

Труднощі в зародженні фермерства спостерігались і в тому, що практично в Україні не залишилось тих селян (за винятком західних областей), які могли б застосувати практичний досвід ведення господарства підприємницького типу. В навчальних закладах не велась підготовка фермерів. Крім того вони зіштовхнулися з недоброзичливим до них ставленням з боку керівників колгоспів, КСП і навіть односельчан та представників державної влади. Розміри земельних угідь, що склалися у фермерських господарствах в досліджувані роки були більшими, ніж в розвинутих країнах світу, за виключенням США, де середній показник складав 195 га. В країнах Східної Європи вони досягали: Чехії – 2-10 га, Угорщині – 2-11, Польщі – 7, Румунії – 4. Дехто з дослідників вважав, що для України оптимальним могло бути розмір фермерських наділів 300-400 га, а за умов наявності потужної техніки і 900-1000 га. Фермерські господарства в Україні мали нераціональні розміри, що стримувало процес інтенсифікації виробництва. Вітчизняні фахівці, а також світовий досвід переконували, що оптимальні умови для розвитку фермерського господарства досягалися тоді, коли воно мало не менше 400 га угідь, кілька виробничих центрів.

Фермерство розвивалось в досить невідгдних економічних умовах. Частина земель, передбачених для організації фермерських господарств, була перерозподілена під ведення присадибного господарства (або індивідуальну забудову). Фермери практично одержували мізер від оренди майнових паїв. З прийняттям Земельного кодексу України створення фермерських господарств ще більше

ускладнилось, оскільки почала діяти норма, за якою для організації фермерського господарства землю потрібно було брати в оренду в конкретних власників. В структурі земельної площі фермерських господарств знаходилась значна частина угідь, взятих в оренду – 52,8%, в тому числі 80,5% – земельних паїв. В Запорізької, Дніпропетровської, Львівської, Рівненської областях цей показник перевищував 60% . [2, с 11 - 16]

Якщо площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств збільшилась за 1992–2002 рр. у 29,3 рази, то виробництво зерна – в 66,1, соняшнику – 89,5, цукрових буряків – 147,3, молока – 38,2, яєць – у 55,5 рази. Нижчими були темпи зростання виробництва картоплі, овочів, м'яса худоби та птиці. Водночас частка фермерських господарств у валовій продукції всіх категорій господарств залишалась низькою, а рівень урожайності більшості сільськогосподарських культур був нижчий, порівняно з іншими категоріями господарств. Це пояснювалось низькою якістю виділених земель, обмеженістю фінансових можливостей у придбанні добрив, засобів захисту рослин, сортового насіння, нестачею технічних засобів для догляду за посівами та збирання врожаю. Крім того, чимало фермерів воліли не показувати у звітах про господарсько-фінансову діяльність весь валовий збір, боячись підвищення податкового тиску і обмежень у вільному розпорядженні виробленою продукцією. Підтвердженням цього було те, що урожайність цукрових буряків у фермерських господарствах була вищою, ніж в інших категоріях господарств, хоч вирощувати їх набагато складніше, ніж, наприклад, зернові.

Більшість фермерських господарств в Україні створювались без вибору спеціалізації. Спеціалізація і концентрація випала з поля зору науковців і управлінців. На її вибір впливали не лише природно-економічні умови, розміщення господарства, а також деякі технічні, технологічні, соціальні фактори. В Україні набули поширення фермерські господарства з багатогалузевим напрямом виробництва як продукції рослинництва, так і тваринництва. В них поєднувалось два-три головних і кілька додаткових виробництв. Багатогалузевий

вид діяльності дозволяв фермерам забезпечити сім'ю і найманих працівників роботою круглий рік. Разом з тим дослідження економістів доводять, що багатогалузеві господарства були низькотоварними і характеризувались екстенсивним способом виробництва. [2, с. 29 - 35]

Вузьку спеціалізацію мали ті, хто вирощували один вид продукції. Їх перевага в тому, що вони мали змогу використовувати одну систему машин та технологій, що дозволяло максимально механізувати виробництво. Вибрати спеціалізацію фермеру було не просто на практиці.

На Черкащині спостерігалось збільшення кількості фермерських господарств, які спеціалізувались на виробництві продукції садівництва. Вони діяли у восьми районах області. Найкращі успіхи мало господарство “Яблуневий сад” Звенигородського району. Сад був закладений у 1999 р. підприємцем М.Олійником у рамках участі в проекті “Україна – Голландія – 2000”, який реалізовували фірми Botden ev willegen, Pebako, Agriment. За умовами угоди вони надали посадковий матеріал, поливні системи, бамбукові опори в агрегат-обприскувач. На площі 5,3 га фермер вирощував сорти яблук Голден Делініс Муті, Джона Голд Ерлі Квін, Айдаред. Працювало шість працівників, з яких три – найманих. Господарство в 2003 р. реалізовувало яблука в чотири найбільші супермаркети Черкас за середньою ціною – 3,5 грн. за кг. Зібраний урожай з плодової площі (2 га) приніс прибуток 197,2 тис. грн. Середня рентабельність склала 123%. [3, с. 114 - 115]

В 2004 р. фермерські господарства Вінницької області, крім виробництва сільськогосподарської продукції, займались додатковими видами діяльності: 54 – надавали послуги, 44 – займались торгівлею, а 20 – переробкою, 19 – вивезенням вантажів, 17 – будівництвом, 10 – ремонтом сільськогосподарської техніки, 5 – рибництвом, 4 – виробництвом кормів, 2 – лісництвом, 1 – виробництвом будівельних матеріалів.[4, с. 119]

Характерною особливістю фермерських господарств зарубіжних країн була поглиблена спеціалізація. У Німеччині 28,9% господарств

виробляли продукцію на ринок, 50,4% – займались кормо виробництвом; 6,3% – це були селекційні ферми; 9,2% – вирощували технічні культури; 5,2% – вели змішане виробництво. [7, с. 49] Більшість фермерів України займались рослинництвом.

На валових зборах і урожайності основних сільськогосподарських культур негативно позначалося недостатнє використання органічних і мінеральних добрив. В 2001 р. фермерські господарства вносили на 1 га сільгоспугідь лише 6,5 кг міндобрив, тоді як сільгоспідприємства 15,6 кг. До того ж, вносили їх лише 31,6% фермерів. Засобами захисту рослин користувалося 14% фермерських господарств. [4, с. 69] Під врожай 2002 р. лише кожне сьоме фермерське господарство мало можливість вносити органічні, кожне четверте – міндобрива, кожне десяте – засоби захисту рослин. [6, с. 198] Внаслідок цього не забезпечувалося навіть просте відтворення родючості ґрунтів.

Фермерські господарства не приділяли уваги розвитку тваринництва. В 2001 р. на 100 га сільгоспугідь припадало 4,5 голови ВРХ, що в четверо менше, ніж у сільгоспідприємствах. Через відсутність надійних державних стимулів і несприятливу кон'юнктуру ринку у фермерських господарствах тваринництво розвивалося значно слабше порівняно з рослинництвом. Частка виробленого фермерами м'яса (у забійній вазі) протягом 1995–2002 рр. збільшилася лише з 0,6% до 2,0%, молока – з 0,4% до 2,5%. Особливо невтішними були справи в молочному тваринництві. На початок 2003 р. фермери утримували 119,8 тис. голів ВРХ (2,9%), у тому числі 37,8 тис. корів (2,7% загальної кількості у всіх формах виробництва). Невеликим було і поголів'я свиней – 69,8 тис. голів. [6, с. 119] Наявне (незначне) поголів'я худоби у фермерських господарствах не дозволяло забезпечувати їм потреби в органічних добривах. В 2000-і роки розвивалися т.з. малогабаритні свинарські ферми, які були власністю фермерських господарств. Стримувався розвиток справи відгодівлі і продажу молодняку ВРХ. Заходи держави щодо стимулювання виробництва м'яса у вітчизняних господарствах були малоефективними, поступово перевага віддавалася імпорту цієї продукції.

На шляху розвитку фермерства було багато труднощів. І основною з них була нестача достатньої кількості коштів. На рівні держави не було сформовано дієвої і стійкої системи дотацій, кредитування. Не враховувався і світовий досвід, зокрема країн ЄС, де 30-90% прибутку фермери одержували за рахунок різноманітної підтримки держави. Сільське господарство Франції щороку одержувало 10 млрд. дол. від ЄС і внутрішнього бюджету. Українське село одержувало фінансової допомоги до 3 млрд. грн. [1, с. 45]

Отже, фермерство в Україні виявилось багатоманітним у чому заручником політичних обставин. Держава, проголосивши їх альтернативною колгоспно-радгоспній системі формою організації виробництва на селі, практично мало, що зробила для підтримки їх утвердження і розвитку. Їх становлення відбувалось скоріше усупереч об'єктивним і суб'єктивним суспільно-політичним і соціально-економічним реаліям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Здоровик В.К., Линдюк А.О. Формування господарського механізму регулювання аграрних відносин // Економіка АПК. 2005. №2. С.45.
2. Канінський П.К. Спеціалізація фермерських господарств зони Лісостепу // Економіка АПК. – 2005. №9. С.30-31.
3. Кириленко І.Г. Деякі аспекти державної аграрної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи // Економіка АПК. К., 2008. № 11. С. 4
4. Копитко В.І. Особливості розвитку фермерських господарств у західному регіоні України // Економіка АПК. 2002. №12. С.50.
5. Липчук В.В. особливості організації праці у фермерських господарствах // Економіка АПК. 1998. №1. С.79.
6. Нечитайло В.В. Розвиток фермерських господарств України на засадах приватної власності (1997–2002 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. С. 186.
7. Саблук П. Економічні інтереси як основа розвитку аграрного виробництва // Економіка АПК. 2004. №8. С.6.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА СУСПІЛЬНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

З давніх-давен страх і тривога слугують у суспільстві ідеальним підґрунтям різноманітних форм пропаганди і маніпуляцій громадською думкою. Цим зазвичай користуються політики, у гіршому разі намагаючись розв'язати «маленьку переможну війну», щоб відвернути увагу від проблем своєї ліберальної імперії, або ж, налякавши загрозою громадянської війни, змусити націю згуртуватися. Політичні еліти визначають ситуацію, характеризують інтереси суспільства та перетворюють їх у політичні цілі. Еліти, відіграючи визначну роль в ініціюванні і розвитку процесів, що сприяють інтеграції, можуть також багато зробити в ініціюванні процесу суспільної дезінтеграції. Глобальні трансформаційні процеси відображаються у свідомості кожного члена суспільства, що виражається у втраті адаптаційних механізмів, збільшення почуття безсилля, незахищеності, апатії, депресії і призводить до кризи свідомості. Іноді соціальні страхи можуть перебувати у контр фазі до базових страхів, і тоді вони частково зменшують загальне нервово збудження. Або ж навпаки, можуть резонансно підсилити переживання і, що називається, «підірвати ситуацію».

Аналіз досліджень і публікацій дозволив виявити значну кількість напрацювань з окресленої проблематики у різних гуманітарних науках. Зокрема, страх як причину соціокультурних зрушень досліджували історики І. Вайнберг, Ж. Делюмо, А. Гуревич, Н. Ейдельман, Ж. Лефевр, Л. Февр. У межах проблематики соціального страху предметне поле досліджень в Україні представлено, насамперед, працями Л. Газнюк, Є. Головахи, С. Кухарського, Т. Лютого, Н. Паніної, В. Табачковського, О. Туренка, Н. Хамітова. Вплив феномена страху на суспільно-політичні процеси аналізують Л. Гозман, С. Кара-Мурза, Д. Ольшанський та інші дослідники.

Слушною щодо проблематики дослідження є думка В. Вастинського про те, що «... Соціальні страхи сучасних українців зародилися в 90-х роках минулого століття... Удаваний оптимізм радянських людей, штучна впевненість у завтрашньому дні в один момент почали пропадати. І це, власне, спричинило посилення страхів. Проте в основі їх не так острах перед тим, що саме буде і як буде, як страх самих змін, зламу ціннісних орієнтирів. Коли люди багато років живуть за одними правилами, які враз ламаються, то страшною виявляється навіть не нова перспектива, а сам факт будь-яких змін» [1]. Підтвердженням цього є також результати досліджень, проведених компанією «Research&Branding Group» у жовтні-листопаді 2013 року. Науковці виділили близько 18 різновидів соціальних страхів, притаманних українцям, де домінували страхи стрімкого зростання цін, втрати роботи, не виплати зарплат і пенсій. На той час понад 60 % населення відзначали зазначені страхи, які рівномірно розповсюджувалися у кожному регіоні. ... При цьому такі соціальні страхи, як втрата національної єдності, зовнішня загроза з боку були присутніми, але в загальному підсумку їх відзначали менше третини населення [2]. Сьогодні все більше людей немов прокидаються від жахливого сну. Потрапивши під невидимий тиск пропаганди, багато розгубилися, втратили орієнтири. Навіть той факт, що рівень життя помітно знизився, не має глобального впливу на більшість людей.

Дослідники, намагаючись вияснити що саме змінило ставлення українців до ситуації з'ясували, що сучасному українському суспільству притаманна політична апатія. «...В державі яка перебуває у гострій економічній кризі, на території якої відбуваються військові дії, спостерігається зниження інтересу до політики. Апатія...» [3]. Справжньої Революції Гідності в Україні так і не відбулося... Сьогодні це вже очевидно і суспільству, і владі, й опозиції, які ціною життя героїв Небесної Сотні просто помінялися місцями. Вражає й те, що в плани політиків учорашньої опозиції, схоже, не входять спроби зламати систему «розпилу» держбюджету, систему тотальної зневаги до «маленьких українців». Складається враження, що сучасні чинов-

ники отримали негласний дозвіл на подальше розграбування країни і збиткування простих українців – тих, хто ще місяць тому був упевнений, що «ми їх скинули». Щоразу більш очевидним стає те, що система, яка утвердилася в Україні в середині 2000-х років і функціонує досі, практично, без змін, є відверто тупиковою, абсолютно недієздатною у якості основи державного ладу й осердя суспільної рівноваги. Події на політичній арені в 2006-2009 рр. показали, що в країні між собою завжди борються «негідники з мерзотниками», відтак адекватної альтернативи немає і бути не може [4, с. 36]. На нашу думку, надзвичайно низька якість сучасної «політичної еліти» в Україні – прямий і безпосередній результат колоніального минулого, перманентного виснаження духовних і фізичних сил, людського ресурсу нації. Ще зовсім нещодавно здавалося, що українці нарешті «встали з колін», вбили в собі рабів, безповоротно змінилися, воскресивши давно похований дух свободи, – втім ця ілюзія тривала зовсім недовго...

Фактично, сьогодні ми маємо неофеодалну систему, де касти чиновників і представників олігархічного бізнесу становлять замкнену корпорацію, що функціонує «по той бік добра і зла», понад законом, всупереч йому і на шкоду суспільству. Коли нас, українців намагаються переконати, що держава розколена на «Захід» і «Схід», виникає думка що ця примітивна політтехнологія покликана, насправді, приховати справжній розкол – поділ на Україну дуже заможних і Україну дуже бідних. Про що свідчать дані соціологічних досліджень, які вказують на розрив між прибутками заможних і бідних у нашій державі в 40 разів (в той час, як розрив у 25 разів – уже вважається порогом революційної ситуації) [4, с. 38]. Варто зауважити, що свідомість українців й досі перебуває у полоні цінностей і спадщини радянсько-російської окупації, що впливає на спосіб мислення, ментальні установки й поведінкові моделі значної частини населення. Одним із можливих варіантів виходу із зазначеної ситуації може бути запропонований дослідниками «проект перезавантаження» України на принципово нових засадах дерадянїзації, деколонїзації та дерусифікації, причому реалізувати окремо одне від одного це

абсолютно неможливо. Втрата Криму й поширення проросійського сепаратизму на Донбасі вкотре засвідчують той факт, що імперське минуле надзвичайно глибоко вкоренилося у свідомості значної частини населення держави, над якою нависла страшна загроза розпаду на зразок Речі Посполитої.

Спостерігаючи за сучасними байдужими українцями, які досконало навчилися пристосовуватися до найбрутальніших режимів, котрі не мають жодних власних переконань і поведінку яких детермінують умовні рефлекси рабства і «привиди з минулого», – Ю. Макаров зазначає: «Головна опора режиму – солідарна байдужість, упевненість, що нічого не можна змінити, та й не варто в принципі, бо вже якось прилаштувалися, притерпілися, а могло бути й гірше» [6, с. 11 – 12]. Визначальну роль у цьому дослідник вбачає у «більшовицькій вівісекції», коли кращих представників нації десятиліттями безжально й цілеспрямовано винищували, а решту – залякували, маргіналізували й зомбували.

І знову виникає запитання: «Чому українці дозволяють так із собою поводитися? Чому їх влаштовує подібна ситуація?» Доволі переконливу відповідь знаходимо у статті «Українського тижня» з проникливою назвою «Повний демонтаж», автори якої зазначають: «Патологічний стан, у якому опинилася Україна, став продуктом пострадянської мутації, еволюційного перетікання однієї суспільно-політичної моделі в іншу, що породило гібридну і потворну форму, в якій уживаються між собою дві взаємопротилежні та взаємовиключні системи цінностей: радянсько-російська та національно-європейська» [5, с. 11.]. «Переформатування» Верховної Ради, крах вертикальної структури влади і зсув центру ухвалення рішень у державі спантеличило депутатів парламенту. В умовах народження політичної стабільності та міжнародної кризи, викликаній російською анексією Криму, обіцянки партій зразка 2012 року «розчинилися у повітрі». У сучасному українському суспільстві однією з ключових претензій громадян до політикуму стала нездатність останнього швидко і ефективно приймати рішення і небажання брати на себе відповідальність.

Проте можливий позитивний вихід – необхідна трансформація, зміна себе, свого відчуття в житті, нових смислів і цілей. Від здатності кожного позбутися важкого ментально-психологічного спадку й глибоко задушливих комплексів колоніального, тоталітарного й геноцидного минулого прямо залежить виживання українців як свідомої нації, яка має стратегічні цілі й завдання. Не варто очікувати, що дискредитована й «морально застаріла» пострадянська система якись чином «еволюціонує» чи «перезавантажиться», оскільки ситуація яка є логічним продовженням багатьох вад радянської системи, цілком влаштовує сучасну політичну еліту нашої держави, як стару «регіональну», так і нову «постмайданівську». Варто, на нашу думку, прислухатися до мудрих слів Махатми Ганді про те, що найтяжчий тягар, який лишають колонізатори, це вихована ними інтелігенція, оскільки комплекс національної меншовартості, провінційності й неповноцінності й надалі транслюватиметься через них. Саме тому проблема залишається відкритою і потребує нових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

В. Васютинський. Кияни мають менше страхів, ніж інші українці. [Електронний ресурс] Режим доступу до джерела : <http://m.kiyany.obozrevatel.com/life/52946-vasyutinskij-kiyani-mayut-menshe-strahiv-nizh-inshi-ukraintsi.htm>.

Социальные страхи украинцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://glavcom.ua/articles/2423.html>.

Апатія і страх – ось чому акції протесту були не такі масові. / А. Пишний // Українська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела : <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/11/23/6978031/>.

Треба звільнити Україну від паразитичної бидло еліти» (Інтерв'ю О. Перевозної з А. Золотарьовим) // Країна. – № 23 (176). – 2013. – С. 35 – 38.

Повний демонтаж // Український тиждень. – № 14 (282). – 2013. – С. 10 – 11.

Макаров Ю. Кіровоградщина // Український тиждень. – № 9 (277). – 2013. – С. 11–12.

АГРАРНА ЕЛІТА У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

В останні десятиліття суттєво активізувалися наукові дослідження в напрямку елітології. Вітчизняні науковці акцентують увагу на аналізі політичної, правлячої або управлінсько-бюрократичної еліти. Менша кількість публікацій присвячена економічній еліті. Ще рідше об'єктом дослідження виступає аграрна еліта. Хоча зважаючи на роль аграрного сектору в економіці країни виникає потреба у вивченні особливостей участі аграрної еліти не лише в економічних, але й у політичних процесах. Потребує аналізу і проблема природи аграрної еліти та її місця у політичному просторі сучасної України.

Аналізуючи аграрне представництво в політико-державній системі, дослідники звертають увагу на селянське походження багатьох державних посадовців, навіть президентів, голів парламенту, зокрема Л. Кравчука, Л. Кучми, О. Мороза, О. Ткаченка, І. Плюща, В. Ющенко, і роблять висновок про існування підґрунтя для формування так званої хліборобської еліти в Україні, представники якої проникають до владної еліти держави [4, с.358].

Концепція хліборобської еліти була розроблена ще на початку ХХ ст. В. Липинським. Розглядаючи тезу про бажаність в Україні хліборобської еліти не лише як національної, а й як державної, дослідник констатував відсутність провідної ролі у владному механізмі хліборобського класу, який радше є пасивним виборчим знаряддям, гарматним м'ясом у руках різноманітних елітних груп і піддається анархічним настроям. Тим самим, не хліборобська еліта стає політичною елітою суспільства, а окремі представники селянської еліти стають частиною політичної еліти, свідомо чи підсвідомо репрезентуючи власні інтереси, культурні норми й настанови угруповання, вихідцями якого вони є, а значить, через них певним

чином реалізуються й інтереси селянства як верстви суспільства [4, с.358-359].

З утвердженням радянської влади в Україні те самодостатнє селянство, яке В. Липинський називав «підгрунтям хліборобської еліти» в значній мірі пролетаризується і втрачає свої традиційні ціннісні орієнтації, звичаї, ознаки хліборобського класу, а окремі вихідці із села інтегруються до владно-політичної еліти СРСР, входять до партійно-господарських структур.

В пострадянську добу став можливим цільовий рух до політичної еліти представників аграрної сфери через членство та лідерство в аграрних політичних партіях. Так на початку 1990-х років утворилася Українська селянська демократична партія, Селянська партія України, Партія вільних селян і підприємців України. З 352 політичних партій зареєстрованих в Україні станом на січень 2017 р. шість за назвою пов'язані з аграрною сферою і у програмних документах декларують свої наміри щодо захисту інтересів селянства, пріоритетного розвитку аграрного сектора економіки. Це Селянська партія України (зареєстрована 03.03.1992 р.), Партія відродження села (зареєстрована 21.05.1993 р.), Партія Селянський блок «Аграрна Україна» (зареєстрована 20.07.2005 р.), Аграрна партія України (зареєстрована 14.11. 2006 р.), Партія селян (зареєстрована 06.03.2007 р.), політична партія «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»» (зареєстрована 04.05.2011 р.) [2].

Найбільше уваги сучасні ЗМІ приділяють Аграрній партії України. Вона стала сенсацією місцевих виборів 2015 р., посівши п'яте місце за кількістю обраних депутатів місцевих рад (3105), третє – за кількістю місцевих голів (166). Хоча Аграрну партію відносять до партій другого ешелону, проте, на думку аналітиків, та кількість ресурсів, що вкладаються в неї, та системність роботи свідчать про наміри стати гравцем вищої ліги [8]. Ці наміри зафіксовані і в програмі партії: Аграрна партія України для реалізації своєї програми прагне здобути більшість у місцевих радах і протягом десятків років входить до трійки лідерів на виборах до Верховної Ради України» [6].

Згідно результатів всеукраїнського соціологічного дослідження,

проведеного Центром з інформаційних проблем територій НАН України 21–25 лютого 2017 року «в разі, якби вибори до Верховної Ради України відбулися наприкінці лютого 2017 року», до парламенту могли б потрапити сім політичних сил, серед яких - Аграрна партія з результатом 2,8%. [7].

Такий прорив АПУ міг би свідчити про обнадійливі перспективи для сільських трударів у відстоюванні їхніх інтересів у владно-політичній площині. Адже партія сповідує ідеологію аграризму та позиціонує себе як «сильне політичне представництво людей, які проживають у сільській місцевості та невеликих містах і вболівають за їх збереження і розвиток» [6].

Проте, на думку експертів, за «добрим наміром» аграріїв покращити життя селян криється лобізм, вигідний великому бізнесу та чиновникам з доступом до земельного ресурсу [5]. «Аграрна партія» вдало користується міфами про земельну реформу і спекулює на низькому рівні обізнаності українців про ринок землі. Більшість населення України виступає проти зняття мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення. Підтримка мораторію дозволяє АПУ залучити додаткові голоси на виборах і одночасно створити конкуренцію у боротьбі за електорат ВО «Батьківщина». Крім того, мораторій вигідний великим сільськогосподарським виробникам, які зараз мають низькі ставки на оренду землі, а також чиновникам місцевих і центральних органів влади та керівникам державних підприємств, які розпоряджаються державними та комунальними землями на місцях. Залишається відкритим питання ким є «Аграрна партія» в активній боротьбі за продовження мораторію: захисником села чи лобістом агрохолдингів?

За свою історію «Аграрна партія України» доволі вдало підлаштовувалася як під настрої виборців, так і під закулісні політичні розклади. Партія утворилася у 1996 р., коли у сільському господарстві був повний розвал. Тобто Аграрна партія була на часі. Вже у 1998 р. вона зайшла в парламент потужною фракцією. Проте партію очолювали переважно представники влади: віцепрем'єри, заступники міністрів. Часто вони ухвалювали рішення,

які йшли не від партійців, а «зверху». На виборах у 2002 р. аграрії пройшли в Верховну Раду не самостійно, а в складі блоку «За єдину Україну», підтримавши президента Л. Кучму. У 2004 р. партію очолив В. Литвин – тодішній голова Верховної Ради, за ініціативою якого на позачерговому З'їзді партію перейменували в Народну аграрну, а згодом – в Народну. Дивідендів це не принесло. Партія з величезним потенціалом не пододала прохідного бар'єру. У 2006 р. Аграрну партію було реанімовано, але в парламент вона не потрапила. Почалася відбудова структури. Пішла смуга змін голів партії. Партія перебувала під впливом регіоналів. У 2010 – 2014 рр. партію очолювали люди з уряду Азарова: віце-прем'єр з питань АПК В. Слаута та І. Бісюк - заступник міністра аграрної політики в тому ж уряді. На парламентських виборах 2012 р. партія виконала технічну функцію: 8 з 11 аграрних мажоритарників зняли свою кандидатуру на підтримку інших кандидатів. У 2014 р. партію очолив колишній топ-менеджер міжнародних аграрних корпорацій «Landkom International» та «АМАКО» із західною освітою В. Скоцик — член партії з 2009 р., заступник голови партії та член Президії Політради.

Наразі основне фінансування партії здійснює десяток аграрних бізнесменів. Важливу роль у цьому процесі відіграють брати Буряки з Хмельниччини (група компаній «Сварог вест груп»), які через офшорні компанії у 2016 р. внесли 30% коштів. Серед фізичних осіб найбільшим спонсором партії виступає Олег Корбан (його внесок у 2016 р. склав 357 тис грн.) [8] Згідно з фінансовими звітами партій, поданими до НАЗК «Аграрна партія» - офіційно найзаможніша партія в Україні за кількістю внесків: 15,4 млн грн склала загальна кількість внесків, що надійшли на рахунки партії, включно з окремими рахунками регіональних організацій; 16,1 млн грн склали витрати партії [5].

В українських реаліях політичні підприємці (олігархи) фінансують політичну партію, яка потім, потрапивши до влади, задовольняє інтереси свого «спонсора». Політичні інститути використовувалися як інструмент задоволення потреб окремих осіб або як засіб лобювання інтересів бізнес-груп. Партійна діяльність все більше

почала набувати рис «політичного підприємництва», економічні правила гри імплементалися у політичне поле. Політичні партії ставали товаром, який необхідно вигідно продати на виборах, а електорат перетворився на споживачів політичної продукції.[1, с.295].

Як наслідок – до влади у своїй переважній більшості на всіх рівнях в усіх сферах прийшла олігархізована, корумпована управлінська еліта. Майже тотальна заангажованість можновладців, великих власників, керівників різного гатунку з індивідуальними, корпоративними, власними корисливими інтересами, що спричиняє фатальний для суспільства феномен корупції, стала неспростовною очевидністю сучасного українського буття. Це засвідчує, що номінальна українська еліта на сьогодні є квазіелітою, нездатною виконувати свою суспільну функцію [3, с.143].

Проблема полягає у тому, що так звана «еліта» навіть не відчуває потреби захищати суспільні інтереси. Така потреба може диктуватись або моральними засадами еліти, або дійовими механізмами її політичної відповідальності, або тиском громадянського суспільства. Наразі усі три чинники відсутні.

Аграрні партії, які повинні виступати осередками формування політичної еліти, здатної адекватно відстоювати інтереси села, слугують для легалізації, захисту та просування інтересів окремих аграрних бізнес-груп. Таким чином, утвердження в Україні хліборобської еліти як політичної та державної залишається, як і століття тому, бажаним, а не dokonаним фактом.

ЛІТЕРАТУРА

Бевз Т. Бізнес-партійні корпорації і українська політична практика // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2016 / 5-6 (85-86). – С.294 – 312.

Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6bbee6db5c05f0604acdb-dec/politychni_partiyi

Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В.

Пролеєв та ін.; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Т-во «Знання» України, 2011. – 527 с.

Ігнатенко В. В. Динаміка соціального простору української селянської еліти в роки незалежності (1991-2008 рр.) / В. В. Ігнатенко // Український селянин: Зб. наук. пр. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С.358-359.

Кузіва О., Рудь П. «Аграрна партія»: захисники села чи лобісти агрохолдингів? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2017/08/agrarna_partija_zahysnyky_sela_chy_lobisty_agroholdyngiv/index.html

Програма Аграрної партії України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agroparty.org.ua/pro-partiiu/programa>

Свіжі рейтинги: до парламенту може пройти сім партій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/svizhi-reytingi-do-parlamentu-mozhut-proyti-sim-partiy-405871.html>

Світлий І. Аграрна партія. Інструмент в руках агрохолдингів? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/12/7/613109/>

Мищук С.М.

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ЧИННИКА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Історія України, як й інших країн та народів, є невід’ємною частиною загальнолюдського розвитку і в той же час являє собою цілком унікальну та неповторну його частку, становлення якої проходило під дією світових і європейських закономірностей, оскільки будь-який народ не випадав зі світової історії. Народи світу збагачують загальну цивілізацію розумом, знаннями, досвідом, працею, традиціями, культурними надбаннями, врешті-решт своїми життями, створюють спільний цивілізаційний фон, на якому розвивається і вдосконалюється людство. Своє місце займає у цьому процесі й Україна.

Становлення України як сучасної розвинутої держави і спроможність забезпечувати свої національні інтереси в значній мірі залежать від її повноцінного входження в світовий та європейський цивілізаційний процес. У процесі інтеграції України в європейські й світові політико-економічні процеси, вона неминуче буде сприймати властиві Заходу цінності. І, власне, європейська ідентичність України буде гарантією збереження і захисту її національної ідентичності. Європейський вибір України – це повернення до нашої національної ідентичності, до нашого історичного шляху від хрещення Русі-України і до посткомуністичної доби. Європейська перспектива важлива як для України, так і для Європи. Тому й потрібна взаємна співпраця – України та Європи. Геополітичне й культурне самовизначення України, поза сумнівом, належить до числа найбільш актуальних і проблемних сторін буття української нації, є важливим завданням для сучасної національної еліти.

Поняття національної еліти включає в себе такі категорії, як еліта і нація. Загалом у тлумаченні поняття «еліта», існує два основних підходи: соціально-ціннісний (еліта, як творча меншість, що зберігає моральні цінності та вносить інноваційні зміни) – Х. Ортега

і Гассет [1], та соціально-статусний (еліта – представники вищого, керівного класу, котрі здійснюють управління суспільством) – В. Парето [2], Г. Моска [3]. Під поняттям нація вважають – народ, який володіє державою.

XIX ст. увійшло в історію як період кардинальних перетворень, що змінили якість життя людей, особливо в країнах, які йшли попереду еволюційного руху і певною мірою ставали моделями розвитку для інших, визначило хід людської історії надалі.

XX століття - унікальне і неповторне за своєю історичною фактурою, як й інші епохи світової історії. В цілому й окремі періоди - універсальні й всеосяжні з точки зору загальноцивілізаційних процесів. Воно характеризується зламом стереотипів, які формувалися протягом тисячоліть, суттєвими змінами в соціальній структурі, змінами еліт, посиленням соціальної напруги, різнобарвністю спектра соціально-політичних сил, пошуками нових форм і змістів у літературі, мистецтві, філософії. Прагненням українців до власної державності не судилось збутися на початку XX століття, та уже кінець його приніс Україні незалежність, проголошену 1991 р., й визнання з боку інших держав Європи і світу: із 191 країни - члена ООН незалежність України визнали і встановили з нею дипломатичні відносини практично всі країни. Світ сприйняв Україну. А перед країною, природно, постали низка завдань, потреба налагодження внутрішнього державного життя, утвердження в системі міжнародних відносин. У XX ст. діяльність української еліти проявлялася в різних сторонах суспільного життя: від літературних творів, кінематографу до політичної боротьби. Окрему сторінку цієї боротьби склав дисидентський рух та діяльність громадсько-політичної організації «Народний Рух України». Українська еліта у 1991 р. реалізувала ідею незалежної України. Українська держава відбулася в усіх вимірах: незалежність, суверенність і міжнародне визнання. Всі ці здобутки стали наслідком зусиль, котрих доклали нові представники національної еліти України.

XXI століття творить нову історію – трансформує, глобалізує, провокує. Нові політичні комбінації, економічні коливання, соціаль-

ні зміни, культурні тенденції розвитку, гібридні війни, інформаційні зриви на порядку дня, як і зриміші прагнення до єднання, задля пошуку відповідей на світові виклики, адекватного реагування.

В сучасних умовах трансформації українського суспільства особливо гостро постає питання формування політичної еліти. Процес формування національної політичної еліти в Україні складний і суперечливий, що виявляється в наступному: засвоєння форм, методів боротьби за владу, з одного боку, та невміння, нездатність розпорядитися нею в суспільних інтересах, - з іншого. Після двох Майданів в останні роки ми спостерігаємо появу нової генерації української національної еліти, яка в результаті підтримки населення йде до влади. Втім її діяльність виявилася неоднозначною і викликала чимало розчарувань у суспільстві. Україна має пережити ще одну революцію — мирну і поступову “революцію зміни поколінь”. До влади має прийти патріотично віддана своєму народові молода еліта, по-справжньому цивілізована, високопрофесійна і по-європейськи інтегративна.

Коли розглядаємо історію України як єдність з європейською, слушно виокремити головного її героя, зацентрувати на людський чинник. Шість вихідців з України: І. Мечников, З. Ваксман, Р. Гофман, С. Кузнець, Г. Шарпак, Ш. Агнон, стали лауреатами Нобелівської премії. Життя та творчість багатьох пов'язані з українським краєм: О. Бальзак, Ф. Нансен, І. Бунін, Б. Пастернак та ін. Серед відомих українських інтелектуалів у світі - родини Кістяківських, Ковалевських, Пулюя, Патонів та ін. Власне, у кожній сфері наукового знання є кого назвати. Серед піонерів авіації, космонавтики, ноосфери - Сергій Корольов, Ігор Сікорський, Володимир Вернадський та ін. Українці просуваються в європейський і світовий простір. У тому числі й перемагаючи у спортивних змаганнях, мистецьких конкурсах, наукових олімпіадах і т. д., проводячи їх у себе. Поряд з цим, “освоюють” світ заробітчани, прагне за кордон молодь, інтелектуали, вбачаючи там кращі можливості для життя й діяльності. Україна ясно усвідомлює приналежність до Європи та світового співтовариства.

Україна має стратегічні успіхи на європейському шляху – отримано безвізовий режим та почала діяти Угода по асоціацію. Але, не зупиняючись, потрібно йти далі європейським шляхом. Восени 2017 р. Кабінет Міністрів України затвердив стратегію комунікації в сфері європейської інтеграції на 2018-2021 рр. Результатом її реалізації має стати свідома підтримка населенням України євроінтеграції, як перетворень, орієнтованих на досягнення політичної стабільності, розвиток демократії, верховенство права. У стратегії йдеться також про підвищення рівня підтримки вступу України в ЄС.

Сьогодні Європа в досить небезпечному стані, оскільки перебуває в полоні хибного розуміння самої себе і своєї історії. 7 жовтня 2017 р. в інтернеті дев'ятьма європейськими мовами була опублікована Паризька декларація під назвою «Європа, в яку ми віримо» (<https://thetrueeurope.eu/aeurope-we-canbelieve-in/>). Її підписали 12 провідних інтелектуалів з дев'яти європейських країн (Франції, Німеччини, Іспанії, Чехії, Угорщини, Польщі, Голландії, Великобританії та Бельгії). Текст Декларації складається із 36 параграфів. Автори (представники європейської еліти, видатні європейські мислителі Ремі Браг, Роберт Шпеман, Роджер Скратон та ін.) говорять про Європу як про свою спільну батьківщину, закликають стати на захист справжньої Європи. Справжня Європа – це не імперія, а співдружність незалежних держав. Зазначають, що спадщина Греції та Риму є надихаючою силою для створення витворів мистецтва і для вражаючих поривів у науці й техніці. Значна частина Декларації присвячена критиці наявної освітньої системи, автори торкаються проблем сучасної університетської освіти та закликають до реформування навчальних програм таким чином, щоб вони служили передачі спільної культурної спадщини. В останньому параграфі автори Декларації закликають європейців: «Тож оновлюймо наш національний суверенітет і шукаймо гідність, яка постає із загальної відповідальності за майбутнє Європи».

Паризька декларація є надзвичайно важливою саме нині як для Європи, так і для України, що визначила свій європейський вибір. Для українців питання справжньої історії Європи, ідеї європейсь-

ких цінностей, майбутнього європейської цивілізації мають важливе значення. Ідеї, що викладені в Паризькій декларації, мають для України велику цінність.

Історія України твориться в сучасних умовах трансформації і особливо гостро постає питання формування політичної еліти. На часі діяльність грамотних, освічених, глибокодуховних, професійно підготовлених патріотів України. В дедалі більш взаємопов'язаному світі відчуваємо себе частиною європейської цивілізації що постійно розвивається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ортега і Гассет Х. Вибрані твори [Текст] / Х. Ортега і Гассет – К., 1994.
2. Pareto V. The Mind and Society [Text] / V. Pareto. - New York, 1963
3. Mosca G. Elementi di scienza politica [Text] / G. Mosca. - Bari, 1964.

ЕКОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Сучасне українське суспільство, що перебуває у стані модернізації, на початку XXI століття постало перед численними викликами. Одним з яких є формування еліти, тобто виокремлення людей, здатних бути лідерами в різних сферах у поєднанні з спроможністю брати на себе відповідальність не лише за власну діяльність, а й за суспільні процеси. Зважаючи на це, актуальність дослідження української еліти в нинішніх реаліях є беззаперечною.

Зауважимо, що успішна трансформація українського суспільства полягає у конструюванні та практичній реалізації принципово нового виміру комунікації між правлячими елітами та різними соціальними групами. Її ефективність залежить від ступеня відновлення соціальної відповідальності на всіх рівнях. Для успішної взаємодії людей в українському соціумі важливо визнати пріоритет загальнолюдських цінностей і самоцінності особистості, зацентрувавши увагу на нерозривності зв'язку між розвитком суспільства і людини, її гідною самореалізацією. Саме тому світоглядною основою цивілізаційного розвитку України має стати людиноцентричний підхід. Умовою реалізації цих заходів є не зовнішня, а внутрішня, вільно й свідомо прийнята особистістю відповідальність перед собою та іншими. Адже у найширшому розумінні відповідальність – це визнання людиною себе автором власного життя, свідомий вибір нею варіанту дій, розуміння наслідків своїх вчинків і здатність брати відповідальність за них [6, с.147]. Особливо важливим є формування відповідальності саме у еліти, яка очолює та спрямовує розвиток суспільства, а також управляє ним.

Оскільки історичний і міжнародний досвід переконливо свідчить, що авторитетним, впливовим й головне ефективним може бути таке управління, яке здійснюється на основі усвідомлення і реалізації

відповідальності – юридичної, історичної, політичної і, зрештою, моральної – перед суспільством за свої рішення і дії перед минулим, сьогоденням і майбутнім [3, с.4] Зважаючи на часте ототожнення понять «еліта» та «політична еліта» особливу значущість має саме політична відповідальність, яка має декілька складових. Комунікативна складова реалізується через проголошення намірів, планів та обіцянок. Етична складова полягає в необхідності виконувати проголошені плани і програми, у вимогах, які висуває суспільство, щоб політична діяльність відповідала прийнятим морально-етичним нормам [3, с.6]. На нашу думку, етична складова є домінуючою, адже від моральних переконань правлячої еліти залежить розвиток суспільства не лише на державному, а й на міжнародному рівнях.

Зауважимо, що взаємодія між основними підсистемами суспільного життя формує головний принцип внутрішньодержавних стосунків, а відкритість суспільної системи щодо зовнішньої взаємодії є основою міжнародних взаємовідносин. При цьому пріоритетом в обох випадках лишається політична сфера та політичне співробітництво, що визначає вектор руху держави, її імідж на міжнародній арені та ефективність розвитку [5, с.10]. Відтак, домінуюча роль у міжнародному просторі в сучасних умовах відводиться інтеграційним процесам. Зважаючи на прагнення вступу нашої держави до Європейського Союзу виникає потреба виокремлення імперативів формування української еліти. Важливими у цьому контексті, на нашу думку, є екологічні імперативи, адже еліта повинна усвідомлювати значущість гармонійного розвитку не лише суспільства, а й навколишнього середовища.

Екологічна ситуація в Україні перебуває у прямій залежності від загальної модернізації суспільства, спрямованої на досягнення головної мети – підвищення добробуту людини в широкому цивілізаційному вимірі. У цьому аспекті суспільна діяльність пов'язується з різними моделями розвитку. Проте у підсумку їх можна повною мірою звести до концепту сталого розвитку, який передбачає гармонізацію основних складових, що характеризують господарську діяльність водночас із дотриманням домінуючих у світі ліберальних цінностей, що пропагують

свободу, демократію, ринковий економічний устрій, громадянське суспільство, забезпечення прав людини і громадянина тощо.

Розглядаючи сталий розвиток як світоглядну ідеологію майбутнього, варто зазначити, що основа її розкриття перебуває у площині загальних процесів технологізації людського мислення. Серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового розвитку, як і серед політичних програм, досі домінує техногенний шлях соціально-економічного прогресу, заданий попередньою політичною системою у її намаганні здійснити наздоганяючу модернізацію і зрівнятися із розвинутими країнами Заходу [6, с.55–56]. У цьому контексті постає проблема не лише цивілізаційного, а й екологічного вибору України.

Стратегія екологізації суспільного розвитку передбачає пріоритет екологічних і соціальних функцій глобальних екосистем та екологічних критеріїв оцінювання їх суспільної цінності [4, с.228]. Подолання глобальних екологічних, економічних та соціальних загроз можливе за умови ефективної міжнародної, національної та регіональної політики, яка би сприяла творенню ефективних економічних систем. Кіотські домовленості (1997 р.) засвідчили неспроможність сучасної світової економічної системи ринковими інструментами подолати глобальні екологічні виклики, які постали перед людством в ХХІ ст. Вони засвідчили вирішальне значення екологічної, економічної і соціальної політики у подоланні екологічної кризи [4, с.230]. Отже, важливим завданням для світового співтовариства є формування еліти, здатної до прийняття управлінських рішень, що сприятимуть оптимізації взаємодії людства і довкілля. Проте управління не завжди означає розуміння, а управління без розуміння не є результативним [2, с.270]. Сутність глобальної кризи цивілізації полягає в тому, що сучасні методи управління неадекватні тому етапу розвитку, на якому перебуває нині цивілізація загалом і кожна країна окремо.

Криза управління полягає в тому, що традиційні політичні інститути постали перед проблемою втрати важелів контролю над навколишнім середовищем і суспільними процесами. В останні десятиліття влада людини над природою та соціумом збільшилася

до такої межі, що починає видозмінювати одночасно і людське суспільство, і середовище проживання.

Зміст головного виклику нашого часу: чи спроможна людина розумно використовувати цю владу? У цьому контексті глобальна криза виявляється кризою адаптації – не лише людини до природи, але й окремих членів суспільства до її нового стану [2, с.282]. Тому поняття екологічної кризи можна переформулювати – це нездатність людства пристосувати сучасні способи господарювання й життєдіяльності до навколишнього середовища вже перетвореної природи в умовах певної нестачі наших знань про природні та соціальні системи. Іншим аспектом екологічної кризи є нездатність самих людей адаптуватися до наслідків здійснених ними перетворень [2, с.283]. Важливим завданням для сучасної еліти є формування здатності швидко реагувати на виклики глобалізованого світу. Українська еліта повинна докласти зусиль для інтеграції України в європейський цивілізаційний простір шляхом дотримання європейських цінностей, зокрема й у взаємодії з навколишнім середовищем.

Таким чином, особливо актуальною та значущою для України є розробка стратегії розвитку «зеленої економіки» та інституалізація її впровадження на глобальному, регіональному та національному рівнях, що дозволить створити ефективну систему протидії поглибленню глобальної кризи розвитку при одночасному покращенні екологічної ситуації в усьому світі [1, с.111]. Адже найбільше міжнародне визнання сьогодні отримала концепція «зеленої економіки», яка, пройшовши довгий шлях трансформації від набору окремих технологічних інновацій, що зменшують негативний вплив на довкілля, до цілісної економічної моделі, яка формує головні стратегічні орієнтири розвитку та відповідні якісні процеси в суспільствах. Її обговорення та розвиток свідчать про невпинний пошук та апробацію новітніх механізмів, які будуть більш стійкими до проявів глобальної кризи і зможуть бути адаптовані до національних особливостей, не тільки фахівцями з екологічної економіки, а й політиками. «Зеленій економіці» приділяється дедалі більше уваги главами держав і міністрами фінансів, а також в спільних заявах Великої двадцятки, різних політичних та бізнес-

форумів [1, с.107]. На нашу думку, на користь екологічної економіки свідчить зокрема й те, що Європейський Союз, зокрема Європейський фонд регіонального розвитку, який надає фінансову допомогу слабозрозвиненим регіонам ЄС, при присудженні грантів віддає проектам, що сприяють розвитку зеленого туризму. Всі вищезазначені факти необхідно враховувати українській еліті.

Отже, формування української еліти, що відбувається в умовах євроінтеграції, зумовлює необхідність дотримання нею європейських демократичних цінностей, зокрема й у ставленні до навколишнього середовища. Адаптація до глобальній екологічній кризі приділяється дедалі більша увага на європейському та світовому рівнях як такий, що потребує першочергового вирішення. Зважаючи на це, екологічні імперативи повинні зайняти вагоме місце у трансформаційних процесах України та її еліти.

ЛІТЕРАТУРА

Еволюція світ-системи глобалізму (Стратегічні імперативи співрозвитку): кол. монографія / [Білорус О. Г., Гаврилук О. В., Зернецька О. В. та ін.]; кер. авт. кол. і наук. ред., д.е.н., проф., академік О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2014. – 429 с.

Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості: Монографія / Кисельов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. та ін.. – К.: Вид. Парапан, 2003. – 312 с.

Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління: наук.-метод. розробка / авт. кол.: Е. А. Афонін, О. Л. Валевський, В. В. Голубь та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К.: НАДУ, 2011. – 44 с.

Синякевич І. М. Економічні, екологічні та соціальні імперативи як інструмент подолання глобальних екологічних загроз / І.М. Синякевич // Наукові праці Лівівничої академії наук України: збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 12. – С. 227–232.

Філософія інтеграції: Монографія / За заг. ред. В. Д. Бондаренка, Ф. Г. Ващука. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 544 с.

Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: НАН України, 2016. – 284 с.

Якобчук В. П.

к.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління
Житомирський національний агроекологічний університет,

Бражевський В.М.,

заступник начальника міжрегіонального управління
Нацдержслужби у Вінницькій, Житомирській та
Хмельницькій областях

РОЛЬ ВЛАДНИХ ЕЛІТ У ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ

Корупція в сучасних умовах стала чинником, який реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу України. Це явище негативно впливає на різні сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародний імідж тощо. Як свідчать дані світових рейтингів, ситуація з поширенням корупції і її негативних наслідків в Україні не покращується, що стає великим негативом іміджу України у світі.

У світовому Індексі сприйняття корупції (CPI) за 2016 рік Україна отримала 29 балів зі 100 можливих. Це на 2 бали більше, ніж минулого року, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом.

У всесвітньому рейтингу CPI Україна посідає 131 місце зі 176 країн. Цю сходинку із показником 29 балів разом з нами розділили Казахстан, Росія, Непал та Іран.

У втіленні демократичних перетворень дослідження Freedom House Nations in Transit відзначає велику роль громадянського суспільства. Підзвітність державних закупівель завдяки системі ProZorro, державне фінансування партій, перші розслідування НАБУ, участь громадськості в антикорупційних реформах – саме ці зміни експерти назвали найголовнішими. Найбільшими викликами дослідження визнало слабкість владних еліт, інституцій, які мають

забезпечувати верховенство права, надмірну зарегульованість економіки та зосередження влади в руках олігархічних кланів [7].

Одним із кроків для того, щоб відбулися реальні антикорупційні зміни Transparency International Україна пропонує налагодити системну комунікацію владних еліт щодо антикорупційної реформи з суспільством та міжнародними партнерами на базі реальних фактів та досягнень, а не обіцянок. Чітко дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань. Проте, практика показує, що діяльність щодо боротьби з корупцією в Україні не стала пріоритетною для багатьох владних еліт, здійснюється без певної системи і вимогливості, достатнього інформаційного забезпечення, додержання принципу розподілу функцій та відповідальності.

Коли ж рівень поширення корупції перетинає певну межу й починає загрожувати національній безпеці держави, суспільству та існуючій владі, протидія цьому явищу виходить на передній план. Наприклад, коли свого часу ізраїльському Прем'єр-міністру Б. Нетаньяху запропонували назвати три головні завдання його уряду на найближчу перспективу, він відповів: «Перша – боротьба з корупцією, друга – боротьба з корупцією, і третя – боротьба з корупцією». Ось так: не проблеми сектору Гази, не військова загроза з боку окремих арабських держав, а поширення корупції в досить розвинутій і демократичній країні [4].

Перший прем'єр-міністр Республіки Сінгапур Лі-Куан-Ю, один із творців сінгапурського «економічного дива», на запитання, за допомогою яких законів та програм у Сінгапурі була подолана корупція, відповів: «Непотрібно жодних нових законів і жодних програм, достатньо, щоби нагорі опинилось кілька порядних людей» [2]. Виникає запитання: невже серед наших урядовців немає таких? Можемо сміливо заявити, що чесні урядовці є. Потрібно лише одне – включитися в роботу з протидії корупції.

Показовою є промова під час інавгурації Президента України П. О. Порошенка, де він також назвав першим і головним завданням України на сьогодні знищення корупції, яка поглинула всю країну. Знову ж: не розв'язання складних соціально-економічних проблем,

не боротьба із сепаратизмом, не повернення анексованої території, а саме протидія корупції [5].

Закон України «Про запобігання корупції» дає чітке визначення поняттю «корупція». Суть його досить проста – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди [1]. Корупція характеризує основні соціально-економічні процеси, які відбуваються в державі та суспільстві, у ній знаходять своє відображення найбільш значущі проблеми. У корупції проявляється неефективність влади й економіки, недосконалість роботи найбільш важливих державних та суспільних інститутів. Корупція і влада є одночасно вічними супутниками і антагоністами: влада породжує корупцію, без неї корупція як явище неможлива; державна влада, у свою чергу, весь час прагне знищити корупцію. Те, що ефективність протидії корупції значною мірою визначається ставленням до цієї проблеми перших осіб держави, їх моральною та правовою чистотою, сьогодні вже визнається багатьма фахівцями у сфері юриспруденції, соціології, політики. Тому вагомим є висновок науковців, що основа протидії корупції – політична воля перших осіб держави. Мудрою в цьому контексті є думка наших пращурів, що «риба псується з голови» [8].

На щастя, в українському суспільстві досить сильне негативне сприйняття корупції, у нас навіть існує публічна антикорупційна мода. В Україні корупційна складова має не лише фіксовані прояви в середовищах управлінських еліт, але за часту носить прихований характер, тому тільки правовими інструментами нам не впоратися із явищем тотальної корупції. За відсутності політичної волі та власного прикладу розпіарена боротьба з цим ганебним явищем не дасть бажаного результату. Боротьба з корупцією є нагальною вимогою українського суспільства, яку обстоює кожен громадянин [8].

Ми вважаємо, що для посилення антикорупційної політики обов'язково потрібно побудувати реальну автономність усіх гілок влади. Особливу увагу при цьому варто звернути на ЗМІ та громадські організації (при цьому третій сектор має позбавитися ролі сателітного сервісу партійно-лобістських угруповань і стати покли-

канням кожного громадянина, що вже демонструє справжнє волонтерство).

Нарешті, на повну силу має запрацювати місцеве самоврядування, яке повинно відійти від формату обслуговування центральної влади і зосередитись на реалізації проблем, що їх вимагають глобальні тренди сучасного життя у середовищах найменших громад і населених пунктів.

Тобто, антикорупційна політика у нашій державі має базуватися на таких факторах:

реальна політична воля вищого керівництва держави, яка забезпечить реалізацію єдиної антикорупційної стратегії;

очищення влади (люстрація) з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи, спрямовані на узурпацію влади, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини [2];

проведення необхідних політичних, соціально-економічних та правових реформ з метою створення сприятливих умов для бізнесу і залучення інвестицій в економіку держави;

повномасштабне реформування системи законодавчої та виконавчої влади, судової системи з одночасним утвердженням доброчесності в діяльності державних органів і вирішення питання щодо їх належного фінансово-матеріального забезпечення;

результативна діяльність антикорупційних органів;

дієвий соціальний контроль з боку громадянського суспільства і незалежних засобів масової інформації за системою публічного адміністрування, при умові створення атмосфери відкритості влади та прозорості в прийнятті рішень державними органами.

Отже, подолання корупції в Україні сьогодні є мірилом спроможності політико-управлінської еліти управляти державою та реалізувати реформи.

Стратегічним напрямом запобігання передумовам корупції та їх нейтралізації є послідовна демократизація всіх сфер суспільного життя, розвиток громадянської свідомості та активності в загально-

му контексті побудови демократичної держави. Демократизація, відкритість влади, прозорість та зрозумілість для населення державних рішень, діяльності управлінського апарату, державних службовців, розвиток громадянського суспільства - найважливіші важелі подолання корупції в політико-владних відносинах сучасного українського суспільства[6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про запобігання корупції» Закон від 14.10.2014 № 1700-VII//Відомості Верховної Ради (ВВР. – 2014. –№ 49. – ст. 2056.
2. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII// Відомості Верховної Ради України – 2014. – № 44. – ст. 2041.
3. Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» /М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2011. – 424 с.
4. Хисамов И. Коррупция – не проблема? / И. Хисамов // Зеркало недели. – 2010. – 8 июня.
5. Порошенко назвал главное задание: уничтожить коррупцию в Украине; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/politika/pershim-zavdanniam-poroshenka-ye-znischennya-korupciyi-v-ukrayini-353537.html>.
6. Луценко М. М., Щербина Л. І. Корупція в Україні: сучасний стан і проблеми протидії / М. М. Луценко, Л. І. Щербина // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015 – №15 – том 2.
7. Безкарність та недієве правосуддя тримають Україну на корупційному дні. / Індекс сприйняття корупції у світі 2016; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/>.
8. Марія Пірен, Валерій Ребало. Запобігання корупції в системі політико-владних відносин сучасного українського суспільства; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://soc-work-cnu.cv.ua/6pub/4.pdf>.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ ТА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

З метою попередження та уникнення корупційних дій та тіньової економіки кожна країна як в державному, так і в приватному секторах повинна вживати заходів щодо ефективного використання інструментів бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік - процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Саме контролююча та превентивна функція системи господарського обліку на підприємстві є складовими заходів щодо запобігання корупції і тіньової економіки з використанням елементів фінансового, управлінського, податкового і статистичного обліку.

Бухгалтерський облік виконує три головні функції: облікову (інформаційну), контрольну та аналітичну.

Інформаційна роль бухгалтерського обліку являє собою одну з функціональних підсистем, що забезпечують зворотний зв'язок у всій системі управління як підприємства та і держави.

Контрольна функція сприяє збереженню власності підприємств та національного багатства держави, забезпечує надходження коштів у загальнодержавний та місцеві бюджети і спеціальні фонди. Контрольна функція бухгалтерського обліку важлива не лише сама по собі, а і як засіб економічної дії на якість роботи підприємств та територіальних громад. Це означає, що бухгалтерський облік повинен не лише сигналізувати про недоліки в роботі, нераціональне використання ресурсів, але і, шляхом відповідної організації облікової служби, забезпечити недопущення негативних явищ.

Аналітична функція щодо одержаної інформації на рахунках бухгалтерського обліку дає змогу державі приймати рішення на макрорівні з метою стимулювання окремих виробництв, розвитку ре-

гіонів та країни в цілому, вирішення фіскальних проблем (забезпечення надходжень в бюджет і фонди необхідних коштів).

На господарському рівні аналіз інформації забезпечує приймання ефективних рішень з розвитку і удосконалення діяльності підприємства, оцінку використання його ресурсів при формуванні активів, витрат, доходів і доданої вартості.

Бухгалтерський облік і професія бухгалтера виникли як засіб попередження негативних явищ в господарській діяльності і завжди виконували функцію створення порядку на підприємствах і в державі.

Появу професії бухгалтера в історії прийнято відраховувати з 13 лютого 1498 р. - від дати видання імператором Священної Римської імперії Максиміліаном I Указу, в якому значилося буквально так: «Наказуємо діловода нашої палати, довіреного і старанного писаря, який веде книги, відтепер називати бухгалтером, яким повинен бути Хрістоф Штехер. Дано в Інсбруку, 13 лютого 1498 року» . Це було в Німеччині, через чотири роки після виходу у Венеції Трактату «Про рахунки і записи» Луки Пачолі.

Батько бухгалтерської справи – італієць Лука Пачолі ще в XV в. писав: хто в справах своїх не може бути добрим бухгалтером, той буде блукати як сліпий в темряві, навмання, і не уникнути йому великих збитків. Наша держава Україна, не виконуючи цю настанову і не приділяючи належної уваги бухгалтерському обліку, вже 26 років блукає в темряві щодо побудови ефективної економіки і створення належного добробуту громадян.

На рахунок цього мудро сказано Т. Г. Шевченком в поемі «Наймичка»:

*Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?»
«А що дасте».
«Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату,
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.*

У кінці свого трактату «Про торгівлю і досконалого купця» Бенедетто Котрульї дає такі повчання купцям, «Отже, кожному купцю нагадую і даю раду вважати задоволенням правильне і хороше ведення книг, а кому не дано цього, той нехай вчиться або найме собі дійсно вмілого і практичного молодого бухгалтера, тому що інакше твої справи перетворяться на хаос і вавилонське стовпотворіння, чого ти, якщо тобі дорогі твоя честь і майно, повинен побоюватися».

Іспанський вчений Б.Солозано в 1603 р. написав – що «Бухгалтерський облік стоїть вище за усі науки і мистецтва, бо всі потребують його, а він нікого не потребує. Без бухгалтерського обліку світ був би некерований і люди не змогли розуміти один одного».

На гербі бухгалтерів, що визнаний як інтернаціональна емблема облікових працівників, зображені сонце, ваги та крива Бернулї і написаний девіз «Наука, довіра, незалежність». Сонце символізує освітлення бухгалтерським обліком фінансової діяльності, ваги – баланс, а крива Бернулї – символ того, що облік буде існувати вічно.

З праць знаменитого французького економіста, політика та публіциста П'єра Прудона дізнаємося, якого великого значення він надавав рахівництву: «... Рахівництво або, простіше, бухгалтерія і є дійсна політична економія, наука про загальноприйнятї закони виникнення, збільшення, обміну і споживання багатств в суспільстві». Разом з тим П. Прудон пересвідчився, що більшість вчених – дуже погані рахівники, які нічого не розуміють ні в доходах, ні у видатках, «необхідно, – писав він, – щоб серйозний вчений був в той же час хоч трішки і бухгалтер. На жаль, таких людей в науці немає, що до мене – я їх не знаю».

Підкреслюючи значення бухгалтерського обліку в управлінні господарською діяльністю, німецький вчений-економіст І.Ф. Шерце наприкінці XIX століття писав, що «Бухгалтерський облік – непогрішний суддя минулого, необхідний керівник сучасного і надійний консультант майбутнього кожного підприємства».

Водночас в Україні високий рівень корупції і тіньової економіки, недоліки в правовому регулюванні, несприятливі умови для ведення бізнесу породжують інформаційну асиметрію, негативно впливають

на прозорість бухгалтерського обліку та суттєво погіршують імідж підприємств і держави на міжнародному рівні.

Більшість дослідників розглядає корупцію з точки зору «порушення норм», «неправильності дій», «відхилення від правил в певному суспільстві».

Щодо тіньової економіки то це – господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки.

У 2017 році всі чотири методи, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показують значний її рівень в Україні, зокрема:

- за методом збитковості підприємств тіньова економіка складає 28% від обсягу офіційного ВВП;
- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» показує рівень тіньової економіки 55% від обсягу офіційного ВВП;
- електричний та монетарний методи зафіксували тіньову економіку на рівні відповідно, 32% та 27% від обсягу офіційного ВВП.

В економіці України виникають корупційні схеми і тіньова економіка за наступних умов: безконтрольного створення та необґрунтованого розподілу національного продукту; наявних порушень при формуванні і розподілі бюджетних коштів; неналежного поділу бюджетних коштів на окремі об'єкти, їх використання і створення результатів.

Загалом корупцію можна визначити трьома факторами, запропонованими американським економістом Робертом Клітгаардом (Robert Klitgaard), якого вважають одним з найкращих світових експертів з оцінки корупції, а саме:

Монополія + Свобода Дій – Підзвітність = Корупція.

Отже, монополія (зокрема, державна) збільшує корупцію; жорсткий контроль на основі формальних критеріїв, які залишають мало місця для окремих чиновників приймати дискреційні рішення, призводить до зниження корупції; підзвітність, збільшення контро-

лю та відповідальності будуть сприяти зменшенню проявів корупції. Всі три складові формули, безумовно, не є усталеними константами, адже вони можуть деталізуватися, розширюватися, наповнюватися новими складовими.

Важливим доказом на користь наявності взаємозв'язку між бухгалтерським обліком і корупцією та тіньовою економікою є результати аналізу даних з 57 країн світу, який був здійснений колективом науковців з США та Англії. За допомогою кореляційного аналізу та регресії вони довели наявність зв'язку між розширенням присутності компанії «Великої четвірки», якістю бухгалтерського обліку та оцінкою рівня корупції в досліджуваних країнах. Ці результати підтвердили гіпотезу про те, що покращення бухгалтерського обліку та аудиту веде до зниження корупції в країні. Іншими словами, облікова інформація є інструментом, за допомогою якого приватні компанії демонструють, що вони діють законно (тобто те, що вони не беруть участь в корупційних схемах і угодах), а їх керівники стають підзвітними громадськості.

Щодо тіньової економіки, то вона можлива тільки при несумлінному використанні облікових знань у попередженні тіньових схем.

ЛІТЕРАТУРА

Мельник Н.Г. Бухгалтерський облік у системі заходів боротьби з корупцією / Н.Г. Мельник, Михайлишин Н.П. // Глобальні та національні проблеми економіки. - 2017. - Випуск 17 - С. 844-848.

Салихов З.А. О роли бухгалтерского учета в борьбе с коррупцией / З.А. Салихов // Аудит и финансовый анализ. - 2012. - № 1. - С. 51-53.

Accounting and Corruption: a Cross-Country Analysis / Malagueño Ricardo, Albrecht Chad, Ainge Christopher, Stephens Nate // Journal of Money Laundering Control. - 2010. - № 13:4. - P. 372-393.

Є. І. Ходаківський,

д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління,
Директор науково-навчального інституту економіки
та агробізнесу Житомирського національного
агроекологічного університету,
заслужений діяч науки та техніки України,
академік АЕНУ

ФОРМУВАННЯ ГЕШТАЛЬТУ ПРОВІДІННЯ В УПРАВЛІНСЬКИХ СИСТЕМАХ

Тенденції розвитку науки, культури, релігії, техніки і виробництва, особливо починаючи з другої половини ХХ ст., свідчать про те, що людство у своєму розвитку підійшло до тієї межі, коли подальший прогрес буде зумовлюватися переважно розумовою діяльністю людини. Гештальт-підхід з'явився на стику культурних епох, що знаменують трансформацію багатьох областей знання. У другій половині минулого століття епоха модерна з характерними для неї раціоналізмом і вірою в об'єктивність змінилася епохою постмодерна, відмінною рисою якої було заперечення якої б то не було об'єктивної реальності. Таким чином, гештальт-підхід виявився в авангарді постмодерністської революції. Визначення місця гештальтів в сучасній культурі та науці одна з найскладніших і суперечливих проблем пов'язаних з питанням про їх приналежність до якої-небудь з відомих сфер життєдіяльності людини.

Поняття гештальти Gestalt (нім.) – це фігура, образ бачення, уява, контур рельєфності, цілісності. Характерно виражений у статті Х. Еренфельса «Про якість функції», В. Кьолера «Фізичні гештальти у спокої і стаціонарному стані», розробки Фредеріка і Лаури Перлз у галузі психології засвідчують, що гештальти – це цілісний образ (уява) будь якої структури, що практично не виводяться з компонентів, які її утворюють, а сам гештальти – це просторова наочна форма

предметів (явищ, схем, подій), що сприймаються, чії властивості не можливо зрозуміти сумуванням властивостей їх частин (рис. 1). Основними принципами гештальтує – це холізм (цілісність). Цілісність сприйняття і його впорядкованість досягаються завдяки наступним принципам: близькість – стимули розташовані поряд, мають тенденцію сприйматись разом; схожість – стимули, схожі за розміром, формою, тощо мають тенденцію сприйматись разом; замкнутість – відображає тенденцію завершувати фігуру так, щоб вона мала повну форму; суміжність – близькість стимулів в часі і просторі.

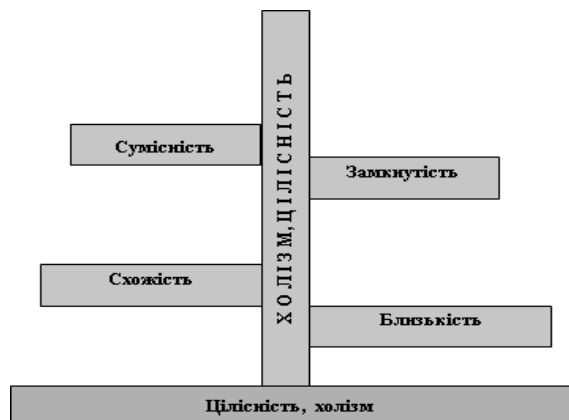

Рис. 1. Дерево Гештальту
(Х. Еренфельс, В. Кюлер, М. Вертгеймер та ін.)

Суміжність може обумовлювати сприйняття, коли одна подія викликає іншу. На основі таких принципів розроблено логограму формування ментального гештальту Провидіння (рис. 2).

Рис. 2. Логограма формування ментального гештальту Провидіння

В сучасний період світової орієнтації цивілізації на ноосферний розвиток визначення категорій єдності науки і релігії має домінуючий напрям. Про це свідчать роботи наукових і релігійних діячів: Карла Войтили – Папа Римський Іоанн Павло II, його енцикліки «Сіяння Правди», «Все про людську працю», вчених, що досліджують енергію «тонких» світів: Е. Мулдашев, І. Грабар, О. Овезгельдієв. Особливою актуальністю звучить нині монографія «Енергія прогресу» видатного «фізіократа» світу Миколи Руденка, зокрема відкрита ним категорія «Духоматерії», як геніального відкриття в царині сучасного знання

про світ і реальність, в якому Людина впливає на енергетичний потік як суб'єкт, а на самперед, духоматерія за допомогою енергії діє на людське існування. Поєднання гностичного з фізичним привело дослідника до висновку про матеріальність Бога, якого він ідентифікує із всесвітом. Ґрунтуючись на дослідженнях цих авторів та вияснення сутності Провидіння, сформованих ще в уяві античних вчених, релігійних діячів, ми запропонували загальний символ Провидіння, що ґрунтується на єдності Віри, Волі, що визначають Долю та на основі Розуму і Добра визначають Майбутнє (рис. 3).

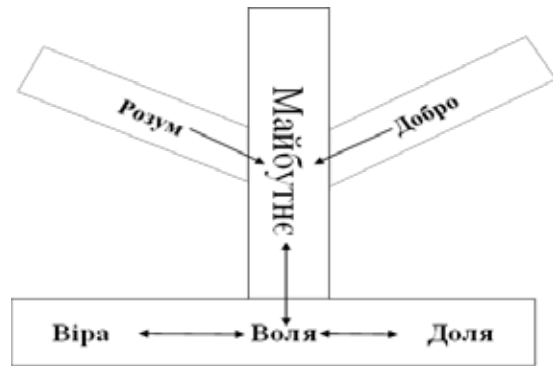

Рис. 3. Ментальний Гештальт Провидіння

На нашу думку сформований Гештальт Провидіння сприятиме в передбаченні оптимістичного майбутнього, успіхів в творчій діяльності, досягнень в інновіту та акмеології, забезпеченні Гудвілу підприємств і фірм, активізуватиме людську діяльність на основі використання нейролінгвістичного програмування (НЛП).

ЛІТЕРАТУРА

Ходаківський Є. І. Психологія управління : підручник. 4-те вид. перероб. та доп. / Є. І. Ходаківський, Ю. В. Богоявленська, Т. П. Грабар. – К. : «ЦУЛ», 2014. – 488 с.

Ходаківський Є. І. Синергетика та гештальти кооперації : брошура / Є. І. Ходаківський. Житомир : ЖНАЕУ. – 2015. – 31 с.

Саймон Г. А. Менеджмент в организациях: сокращ. перевод с англ. / Г.А. Саймон, Д. У. Стимбург, В. А. Томпсон // Общ. ред. и вступ. статья А. М. Емельянова и В. В. Петрова. – М.: Экономика. – 1995. – 335 с.

Ходаківський Є. І. Ноогештальти національної економіки (синергетичний контекст) / Є. І. Ходаківський // Інтелектуальна економіка : глобальні тенденції та національні перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю, 15 трав. 2015 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – С. 7–13.

Якобчук В. П. Екологізація як пріоритет сталого розвитку аграрного виробництва / В.П. Якобчук, Н. С. Пугачова // Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Органічне виробництво і продовольча безпека». – Житомир: Полісся. 2014. – С. 432–437.

Plotnikova M. Multifunctional Development Of Territories: Innovative Approaches To Management / M. Plotnikova // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. – 2016. – Vol. 38. – No. 3. – P. 273–280.

Вернадський В.І. Біосфера та ноосфера / В.І. Вернадський. – М.: Айрис-прес, 2004. – 576 с.

Вознюк А.В. Интегральная концепция соматического и духовного здоровья личности: монография / под ред. А.А. Дублеляк / А.В. Вознюк. – Житомир: Изд-во ЖГК им. И. Франка, 2013. – 716 с.

Грабар І. Г. Синергетика економічних систем: [навч. посіб.] / І. Г. Грабар, Є. І. Ходаківський, О. В. Вознюк, Л. Ю. Возна та ін. – Житомир. – 2003. – 244 с.

ФІЛОСОФІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЕЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Світоглядна культура суспільства, культура мислення та наукового дослідження, зрештою культура свободи демократичного суспільства залежать далеко не в останню чергу від того, який статус має у цьому суспільстві філософія, наскільки філософські знання, вміння та навички стають надбанням широких верств населення і особливо його еліти.

Енциклопедія визначає поняття еліти як ту частину соціуму, що здійснює функції управління та вироблення нових моделей (стереотипів) поведінки, які дозволяють соціуму пристосовуватись до навколишніх змін. (1, с. 35). Отже, до еліти відносять, найперше, особистостей, здатних не лише репродукувати усталені форми і моделі поведінки, але й творити нові, приймати виважені (мудрі) рішення як на загальнонаціональному, так і на наднаціональному рівнях. Масштабність та складність завдань, що виконує еліта, вимагає від її представників філософського мислення та високого рівня моральної свідомості.

Як відомо, філософське мислення переважає повсякденні та конкретно наукові знання цілісністю, глибиною, масштабністю, практичною дієвістю. До речі, банальний вислів «мати голову» означає вміння користуватися розумом, чого навчає і до чого привчає філософія, посилюючи імпульси з боку життєвої мудрості. Зв'язок філософії з мудрістю не втратив силу і сьогодні. Призначення філософії – дати людині орієнтири мудрості. Відомий афоризм дає влучну характеристику різниці між розумною та мудрою людиною: розумна завжди знайде вихід із скрутної ситуації, а мудра ніколи в неї не потрапляє.

Питання філософської освіти в Україні, як і присутності її ролі філософії в сучасній університетській освіті має вкрай важливе зна-

чення. Однак, не секрет, що останніми десятиліттями присутність філософських дисциплін у структурі університетської освіти стрімко скорочується, що нагадує синдром «шагренової шкіри». Чомусь численні освітні модернізації та інновації мають спільний наслідок – мінімізацію ролі та впливу філософії на зміст і спрямованість освіти.

Дидактичні трансформації болонського зразка нанесли удар в спину саме гуманітарним наукам. Було зведено нанівець копітку працю кількох генерацій філософів, унаслідок якої відмінність між гуманітарними та природничими науками стала загальноновизнаною. Пристосування гуманітарних наук до «...формальних вимог кредитно-модульної системи, на думку німецьких авторів, ... загрожує деградацією гуманітарного знання, яке у суспільстві ризику відіграє роль його імунної системи. Особливо це стосується філософії». (2, с. 72)

Надмірне захоплення тестуванням, як прояв інструменталізації педагогічного розуму, приховує у собі чималі небезпеки. Соціальний і культурний примус, прихований у тестуванні, веде до панування посередності, нехай навіть у постаті відмінника. Додамо, що Єйнштейн ніколи б не пройшов тестування вже за складом свого нетривіального мислення. Творчі люди завжди намагаються виявити свою суб'єктивність у всьому, хоч би що вони робили, вони прагнуть дати неоднозначні відповіді на однозначні питання.

На думку експертів, у тестуванні також криється загроза того, що вони зі способу перевірки якості знань перетворюються на мету навчання та викладання. Підготовка до тестового контролю може перетворитись на самоціль.

Стандартизація та уніфікація освіти є проявами такого явища, як технократичне мислення. Із багатьох різновидів інтелектуального потенціалу сучасного суспільства технократичне мислення, яке останнім часом надзвичайно поширилось і проникло у різні сфери життя, приховує найбільшу небезпеку.

Зазначимо, що технократичне мислення не є невід'ємною рисою лише представників науки взагалі і технічного знання зокрема. Воно

може бути притаманне і політичному діячеві, і представнику мистецтва, і гуманітарію, і педагогу та вихователю. Технократичне мислення – це світогляд, суттєвими рисами якого є домінування засобів над ціллю, цілі над сенсом і загальнолюдськими інтересами, техніки над людиною та її цінностями. Для технократичного мислення не існує категорій моральності, совісті, людського переживання та гідності.

Однак, що ж можна протиставити технократичному мисленню? Аналізуючи тенденції розвитку сучасного цивілізованого світу, багато дослідників констатують, що настав час, коли економічно вигідним стає не подальше нагромадження та вдосконалення техніки, а розвиток духовно-інтелектуального потенціалу людини. Існуюча ж у нас система освіти та її «реформування» спрямовані переважно на підготовку вузького спеціаліста – інженера, агронома, фізика тощо, а не на формування унікальної особистості.

Унікальність особистості проявляється не в її вузькому професіоналізмі, а в більш широкому контексті її діяльності, в світі культури. Адже культура – це не лише спосіб виявлення, але й форма розвитку і міра розкриття сутнісних сил людини, вона є процесом засвоєння особою національних і загальнолюдських досягнень в засобах і формах самореалізації та розпредметнення тієї місії людини, яку вона виконує в різних сферах своєї життєдіяльності. Стрижнем культури є філософська культура, яка, як ефір, проникає і проявляється в найрізноманітніших явищах людського життя. Філософська культура – це здатність людини до осмислення себе, рефлексії свого буття, а звідси – й світоглядні орієнтації в просторі і часі. Як зазначає Л.Губерський, «...філософія завжди апелювала до мислення людини як такого, до її вміння формувати уявлення та знання про світ і своє місце в ньому. Як і саме мислення, філософія – це не стільки певний результат, що закріплюється у формі чітких і несуперечливих положень, скільки процес, якому належить навчитися. Це вміння мислити можна здобувати лишень у процесі філософської освіти через діалог із мислителями минулого та сучасності, через діалог студента і викладача» (3, с. 6)

Донедавна і саме філософське уявлення про людину виявлялось адекватним науковому. Ненаукові ж способи рефлексії (у сенсі інших форм опанування дійсністю) відійшли до феноменології та екзистенціалізму. Філософія виявилась орієнтованою переважно на науку. Справа не в тому, що філософія повинна менше враховувати дані науки. Йдеться про необхідність враховувати також інші (окрім наукового) способи опанування дійсності людиною. За сцієнтистської орієнтації філософії із її поля зору випадає широке соціокультурне тло. Філософія, будучи самосвідомістю культури, виступає механізмом адаптації культури до змін, у межах якої ми можемо співставити всі форми опанування дійсності людиною. Філософія як інтегратор культури не може обмежити себе якимось одним способом опанування дійсності, якоюсь однією формою суспільної свідомості.

Вплив технократичного підходу на стан освіти, очевидно, не прямий, а опосередкований. Сама наука, а слідом за нею і освіта перестали бути невід'ємною частиною культури. Вся система освіти сліпо і бездумно копіює зростаючу диференціацію науки і прагне охопити неосяжне. Предметність та змістовність як орієнтації освіти, щоб бути такими в дійсності, повинні походити не тільки від науки, але й від культури, в контекст якої повинні бути вписані шкільні та вузівські витяги з науки. У результаті недооцінки історико-культурної та соціокультурної складової знань освіта втрачає культурний, моральнісний, особистісний, а разом з усім цим і предметно-змістовний і діяльнісний контекст і сенс. Щодо вузівської освіти, то з понівеченням та «урізаним» циклом гуманітарних дисциплін вона навряд чи може називатись ще «вищою».

Про дух, культуру, моральну силу і життя (а не лише про факти, інтелект і закони природи) думаєш, коли згадуєш долі великих вчених. Міждисциплінарність, якою переймається сучасна світова наука, була природньою для багатьох видатних учених недавнього минулого. Цьому, звичайно, сприяло сімейне виховання і шкільне навчання, які створювали можливості та умови виникнення стійких інтересів та захоплення. Такі ранні захоплення задовольняли не лише допитливість, але й давали перші уроки працелюбності, творчості,

формували характер, давали живе, особистісне знання, розширювали свідомість, перешкождали обмеженості вузькопрофесійною сферою.

Поширення вузької спеціалізації призвело до ситуації, коли вчений, що постає в очах інших людей одним із представників цивілізованого людства, не може бачити із «вузької нірки» своєї спеціальності всього зоряного неба і тим більше створити загальну картину світу, пов'язати науку з життям людського суспільства. Такий вчений, що не знає, а часто і не бажає знати, загальних світоглядних принципів і закономірностей, перетворюється, за влучним зауваженням Ортега-і-Гасета, в «ученого невігласа», «сучасного дикуна», що не вирізняється із загальної маси людей. (4, с. 301)

Звичайно, така характеристика не може стосуватись таких вчених, як Г.Галілей, І.Ньютон, А.Ейнштейн, В.Гейзенберг, Н.Бор, В.Вернадський, М.Пірогов, І.Павлов, Є.Патон, О.Антонов, В.Глушков, М.Амосов та ін., тому що вони знали значення філософії в науці. Саме філософія дозволяла їм проривати вузький горизонт конкретної науки, давала можливість ставити доленосні проблеми у власній галузі досліджень, проблеми, вирішення котрих і було конкретним «кроком за горизонт» (В. Гейзенберг), кроком, котрий виявлявся вагомим внеском у розширення і уточнення загальної картини світобудови. (5, с.24)

Особистість, котру називають елітарною повинна володіти певним набором якостей, серед яких найважливіші – це: - здатність до творчості нового, на відміну від репродукування усталених форм; - мислення, що вирізняється цілісністю, глибиною і масштабністю осягненого досвіду; - всебічність мислення, що показує багатовимірність і складність реальності та утримує від односторонніх, простих рішень; - рефлексивність мислення, тобто здатність до самоаналізу, об'єктивної самооцінки; - вміння знаходити «золоту середину», вирішуючи складні проблеми, уникати крайнощів, поєднувати кращі якості різних підходів; - здатність далекоглядно передбачати майбутнє, планувати свої дії, уникати глухих кутів, знаходити найбільш дієві варіанти рішень. Усі ці риси мислення та компетентності

унікальної елітарної особистості покликана плекати і виховувати філософія. Тому роль філософії у формуванні елітарної особистості надзвичайно велика. Не можна не погодитись з М. Култаєвою, яка пише, що «Філософії у розвинених суспільствах ніколи не буває забагато, адже завжди існує підвищений попит на світоглядні орієнтири, методологічні програми, життєві та суспільні стратегії, ідеали тощо... світоглядний компас у вигляді філософських компетентностей завжди має бути напоготові у кожної сучасної людини, бо вона знаходиться посередині моря ідеологічних пропозицій і постійно змушена щось вибирати або когось обирати» (2, с. 72-73)

Таким чином, людський потенціал розвитку і якість життя нашої країни безпосередньо пов'язані з результатами боротьби між технократичним мисленням та філософським, яке виростає із цілісної культури.

ЛІТЕРАТУРА

- Еліта / Велика сучасна енциклопедія. Том 4. Е-К. Укладач: Івченко А.С. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 351 с.
- Култаєва М. Філософія: життя після смерті. Німецький погляд на пост-болонські реалії// Філософська думка, 2011, № 2, с. 70-85.
- Губерський Л. Філософія і освіта: зустріч перспектив// Філософська думка, 2013, № 5, с. 6-13.
- Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори/Х. Ортега-і-Гасет.-К.: Основи,1994. – 420 с.
- Гейзенберг В. Шаги за горизонт/ В.Гейзенберг.- М.:Прогресс, 1987. – 368 с.

РОЛЬ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Ситуацію у сучасній Україні характеризує гостра суперечність між об'єктивною потребою у філософському дискурсі і майже суцільною відсутністю суспільного інтересу до неї. Причини такого стану визначив П.Юркевич, зазначаючи, що до філософії «сучасна епоха», маючи на увазі ХІХ століття, ставиться «неприхильно»: «Вважають, що час філософії минув, що вона мала силу в грецькій освіті, що настала пора її занепаду. Серед головних причин такої неприхильності виділяються дві. ХІХ століття є переважно століттям практичних винаходів і вдосконалень. Інша причина та, що сучасна людина мало схильна до абстракцій і надто розіп'ята дріб'язковими життєвими інтересами, якими вона надзвичайно дорожить» [5, с. 32]. Ці слова філософа актуальні і в ХХІ столітті.

Цікавим з цього приводу є досвід В. Горського, який поставив студентам Києво-Могилянської академії, яким читав курс «Історичні типи філософського мислення», запитання: «Кому і навіщо потрібна філософія в сучасній Україні?». Зазначаючи, що філософія, як спосіб самопізнання і самоусвідомлення себе людиною у світі, потрібна кожній людині, студенти відзначали, що вона особливо потрібна тим, хто покликаний творити з народу націю, тим, хто має скласти її еліту. Адже запорукою успішного зростання нації є наявність еліти, яка покликана задовольнити не лише егоїстичний інтерес, а стати запорукою успішного зростання нації, здатною очолити цей поступ [1].

Формування цієї еліти має бути стратегічним завданням суспільства, що, на жаль, не усвідомлюється елітами у сучасній Україні. Сьогодні в Україні домінуючу роль відіграє політична еліта, яка є ситуативною, сконцентрованою на своїх інтересах. Складність ситуації в нашому суспільстві полягає у тому, що крах суспільних іде-

алів, дискредитація ідеологічних форм духовної інтеграції, а також домінування індивідної спрямованості на виживання через відсутність відповідних умов життєзабезпечення різко знизили поріг духовних запитів. Це породило стереотип суспільної свідомості щодо недоцільності «омасовлення» філософії, а також її зайвості у підготовці спеціалістів. Тому в Україні попри потребу у зростанні ролі філософії не тільки у системі вищої освіти (останньому її прихистку), а й запровадження її викладання у середній школі (успішний досвід такого викладання є, зокрема, у Німеччині й інших європейських країнах), вона починає деградувати через спроби формалізувати та уніфікувати її викладання, а також через кризу системи освіти взагалі [4]. У ній продовжує домінувати розсудковий спосіб мислення, при якому учень залишається об'єктом прикладання «педагогічних впливів», що мають за мету несуперечливо пристосувати його до соціального середовища.

Проте, конструювання ідентичності особистості як громадянина світу і своєї країни, яке є важливим завданням соціокультурної модернізації освіти, не замінить необхідності перш за все турбуватися про роль освіти у долі кожної людини, а вже потім – соціуму. А це означає шлях до персонального особистісного знання, яке є «живим знанням» і не може бути засвоєним, а має бути вибудованим на особистісному ціннісному досвіді. Це ставить перед сферою освіти завдання створення максимально повних умов для отримання такого досвіду. Вже старшокласники задумуються не тільки над тим, ким стати, але ще й якими стати, чому присвятити своє життя. На ці важкі світоглядні питання їм доведеться самостійно шукати і знаходити відповіді. Знайома формула В. Франкла: «Сенс повинен бути знайдений, але не може бути створений». Цей сенс «унікальний і специфічний, бо мусить і може бути знайдений лише самою людиною; тільки тоді він набуде значущості, яка задовольнить людську волю до сенсу», і жоден психотерапевт не може вказати, в чому полягає сенс, він може лише стверджувати, що «життя зберігає сенс у будь-яких умовах і при будь-яких обставинах завдяки можливості знайти сенс навіть в стражданні» [3, с. 110]. Напевне мало хто з підлітків

здатен зрозуміти і прийняти сказане, але звернути їх увагу на задачу осмисленого відношення до життя (в основі якого лежать орієнтири, але не пізнавальні, а інші – моральнісні, почуттєві) необхідно. В цьому процесі жодні технології, які імітують швидке і комфортне вирішення усіх проблем, у тому числі педагогічних, не зможуть замінити етики як її фундаменту і живої мови як повноправного учасника педагогічного процесу. Не випадково талановитий педагог С. Соловейчик ще в атеїстичну радянську добу покликав на допомогу цінності правди, честі, свободи, добра, серця і стверджував, що любов і совість керують світом.

З позиції технократичного мислення людина сприймається не як самодіяльна і вільна особистість, здатна обирати простір і можливості своєї діяльності, а як компонент системи, яку навчають і програмують. Численні новачі в організації освітнього процесу останніх років, зокрема, Болонський процес, модульно-рейтингова система, тести часто замість оптимізації навчального процесу руйнують його змістовність, ведуть до стагнації педагогічного мислення. Очевидно, європейський освітній простір треба розуміти не як даність, а як заданість, яка вимагає від нас рефлексії в контексті національних культурних і освітніх традицій. Слід враховувати й те, що українська система освіти була сильно трансформованою радянським періодом історії, де ще й досі відбувається протистояння (пост)радянського та українського проєктів модернізації. Як справедливо зауважує М. Култаєва, для того, щоб з'ясувати українські проблеми євроінтеграції треба «подивитися на них крізь оптику свого-чужого, тобто на відстані, крізь призму філософсько-освітньої рефлексії західноєвропейських реалій», бо європейський освітній простір, який сприймається в Україні як сформований, а отже – еталонний, насправді не є статичним, а також вимагає оновлення, в якому українська система освіти може взяти активну участь [2, с. 26].

Отже, процес реформування української системи освіти, що обумовлений посттоталітарними трансформаціями та пошуком оптимальних шляхів входження в європейський освітній простір, потребує глибокої філософської рефлексії європейських і національ-

них освітніх традицій і ґрунтовної філософської освіти, що не має залишатися на рівні декларацій, а стати відповідальною справою. Це сприятиме розвитку українського громадянського суспільства через формування власної ідентичності – європейської цивілізаційної та української національної, імплікуючи як процес емансипації, так і ствердження цінностей лібералізму. Ствердження таких цінностей: пріоритету моралі над вигодою і тимчасовою доцільністю – є шляхом до формування української еліти як реального політичного класу і виразника інтересів українського суспільства, а також суб'єкта глобального політичного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

- Горський В. Філософія в українській культурі / В. Горський. – К., 2001. – 235 с.
- Култаєва М. Д. Освітня євроінтеграція чи конституювання європейського освітнього простору? / М. Д. Култаєва. – Педагогіка і психологія. – 2015. – № 4. – С. 23–29.
- Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / В. Франкл. – Харків, 2016. – 160 с.
- Nida-Ruemelin J. Di Wissenschaft Kultur der Philosophie ist gefährdet / J. Nida-Ruemelin. – Information Philosophie. – 2009. – № 2. – P. 8–19.
- Юркевич П. З рукописної спадщини / Упор., пер. укр. й комент. М.Ткачук. – К., 1999– 332 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Бей Н.О. – кандидат економічних наук, здобувач ННСГБ НААН;
Бражевський В.М. – заступник начальника міжрегіонального управління Національної державної служби у Вінницькій, Житомирській та Хмельницькій областях;
Буравський О.А. – доктор історичних наук, професор Житомирського державного університету ім. Івана Франка;
Власюк І.М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії ЖДУ ім. І.Франка;
Горохова Л.В. – кандидат філософських наук, доцент ЖДУ ім. І. Франка;
Доморослий В.І. – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського НУС;
Жолоб М.П. – кандидат історичних наук, доцент Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова;
Журба М.А. – доктор історичних наук, професор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова;
Завадська І.М. – кандидат історичних наук, доцент Подільського державного агротехнічного університету (Кам'янець-Подільський);
Зіновчук В.В. – доктор економічних наук, професор ЖНАЕУ;
Капелюшний В.П. – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;
Коваленко Н.П. – доктор історичних наук, старший науковий співробітник ННСГБ НААН;
Козловець М.А. – доктор філософських наук, професор ЖДУ ім. І. Франка;
Комарницький О.Б. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка;
Кондратюк Л.Р. – кандидат філософських наук, доцент ТНПУ;
Марченко С.Д. – старший викладач кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;
Махорін Г.Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук ЖНАЕУ, вчений-секретар Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України;
Мельничук В.В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;

Мельничук І.А. – доктор історичних наук, завідувач кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;
Михайлова Т.І. – старший лаборант кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;
Мороз Ю.Ю. – доктор економічних наук, професор ЖНАЕУ;
Наумович А.В. – студентка магістратури Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова;
Орехівський В.Д. – кандидат технічних наук, здобувач НН СГБ НААН;
Падалка С.С. – доктор історичних наук, професор КНУ ім. Тараса Шевченка;
Падалка С.С. – магістр 2 курсу історичного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка;
Панченко В.С. – кандидат історичних наук, викладач Житомирського торгово-економічного коледжу;
Студінський В.А. – доктор історичних наук, професор Київського національного економічного університету;
Суліменко О.Г. – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;
Талько О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;
Титівець О. – кандидат історичних наук, викладач НПУ ім. М. Драгоманова;
Тунік О.В. – краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, керівник краєзнавчих проектів видавництва ФОП Євенок О.О.;
Ходаківський Є.І. – доктор економічних наук, професор ЖНАЕУ;
Цаль-Цалко Ю.С. – доктор економічних наук, професор ЖНАЕУ;
Цвік Г. – член Національної спілки краєзнавців України, вчитель Радомиської гімназії;
Шевченко О.М. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;
Шевчук В.П. – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського;
Шевчук С.Ф. – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук ЖНАЕУ;
Щербак В.О. – доктор історичних наук, професор Київського університету ім. Б. Грінченка;
Якобчук В.П. – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління ЖНАЕУ.

ЗМІСТ

Цивілізаційний вибір української еліти	5
середини XVII ст.	5
НА ШЛЯХУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ:	11
ГЕТЬМАН ПЕТРО САГАЙДАЧНИЙ	11
І МИТРОПОЛИТ ПЕТРО МОГИЛА	11
ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ У СТАНОВЛЕННЯ	16
ТА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ОСНОВ СВІТОВОГО	16
ЗЕМЛЕРОБСТВА У XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.	16
ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ	21
У СТАНОВЛЕННІ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА	21
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.	21
МАСОНСТВО І РАДИКАЛЬНИЙ	26
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ	26
ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XIX СТ.	26
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ	31
РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА	31
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ XX СТ.	31
УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА ТА ЇЇ ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У РОБОТІ І	
ДЕРЖАВНОЇ ДУМТИ РОСІЇ	36
Українська політична еліта та національне питання на початку XX століття	41
ТЕРЕЩЕНКИ – ПІДПРИЄМЦІ І МЕЦЕНАТИ	46
(XIX – поч. XX ст.)	46
Михайло Тишкевич: народжений в Україні	51
Тальновская бумажная фабрика:	55
призабытая история	55
ВКЛАД ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЕЛІТИ	60
У РОЗРОБКУ КОНЦЕПЦІЇ МИРОВОЇ ЮСТИЦІЇ У XIX СТ.	60
Матеріальне забезпечення чиновників	67
як чинник корупційних зловживань	67
в підросійській Україні	67
	72
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК	72
У ЖИТТІ МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖЖЯ	72
(кінець XIX – початок XX ст.)	72

Гончарство на Радомишльщині	76
УКРАЇНСЬКІ ПРІОРИТЕТИ У НАУЦІ:	80
МИКОЛА ІВАНОВИЧ КИБАЛЬЧИЧ	80
Боротьба за українську державність	84
у 1921 році	84
ФЕНОМЕН ФОРМУВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ	93
ПСЕВДОЕЛІТИ НА ТЕРЕНАХ ПІДРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20 – 30-і рр.	
XX ст.)	93
ВЛАДА І КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН	96
НА ВОЛИНІ В РОКИ НЕПУ(1921–1928 рр.)	96
ВІДНОШЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ	101
ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ЖИТОМИРЩИНИ	101
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 30-х РОКІВ XX СТ.	101
(до 80-річчя «Великого терору»)	101
ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТУДЕНТІВ	106
ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	106
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ВЗУТТЯМ ТА ОДЯГОМ	106
(20-30-ті рр. XX ст.)	106
ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР БІЛІМОВИЧ:	111
ЗАБУТЕ ІМ'Я І НЕЗАБУТНІ ІДЕЇ	111
ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ РОЛІ ЕЛІТИ	123
І НАЦІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ	123
ПРОФЕСОРА О.О. ШЕВЧЕНКА	123
ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ	128
(ПОСТАТЬ ВАСИЛЯ ЗІНЬКІВСЬКОГО)	128
ЗНАЧЕННЯ ЗДОБУТКІВ ВЧЕНИХ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРАНСПОРТ-	
НОГО УНІВЕРСИТЕТУ У РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛУБЕДУВАННЯ В	
УКРАЇНІ	134
(друга половина XX – початок XXI ст.)	134
ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ	139
УКРАЇНИ	139
ЕЛІТАРИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ ЯК ІМПЕРА-	
ТИВНА ПЕРЕДУМОВА УКРАЇНСЬКОГО	144
ПОСТУПУ	144
ПРОБЛЕМИ ЕЛІТАРИЗМУ УКРАЇНСЬКОГО	150
ФЕРМЕРСТВА У ВИМІРІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПИ	
КІНЦЯ XX ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ	150

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ	156	
НА СУСПІЛЬНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ	156	
АГРАРНА ЕЛІТА У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ	161	
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	161	
РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ЧИННИКА У КОНТЕКСТІ	167	
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	167	
ЕКОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ В		
УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	172	
РОЛЬ ВЛАДНИХ ЕЛІТ У ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ	177	
Бухгалтерський облік як інструмент	182	
попередження корупції та тіньової економіки	182	
ФОРМУВАННЯ	ГЕШТАЛЬТУ	ПРОВИДІННЯ
В УПРАВЛІНСЬКИХ СИСТЕМАХ	187	
ФІЛОСОФІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЕЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ		
	192	
РОЛЬ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НА-		
ЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ	198	
Відомості про авторів:	202	

Наукове видання

**«УКРАЇНСЬКІ ЕЛІТИ
У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ЄВРОПИ»**
Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної
конференції

Дизайн та верстка
Олена Тунік

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. _____.
Зам. № _____, 2017 р.
Наклад _____ прим.

Видавець О.О. Євенок
м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17а
тел.: (0412) 422-106

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 3544 від 05.08.2009 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О.О. Євенок
м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17а
тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua